

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZİLERİN
SEKTÖREL BAZDA İŞLETMELERE ETKİSİ
ÜZERİNE BİR MODEL ÇALIŞMASI**

İlkay SALTİK

Yüksek Lisans Tezi

İŞLETME ANABİLİM DALI

ARALIK 2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Yazarı

İlkay SALTİK

Danışman

Prof. Dr. Kenan PEKER

ARALIK 2022

ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım **“TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZLERİN SEKTÖREL BAZDA İŞLETMELERE ETKİSİ ÜZERİNE BİR MODEL ÇALIŞMASI ”** Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

14.06.2022

İlkay SALTİK

ÖN SÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de yaşanan önem arz eden ekonomik krizlerin sektörler üzerine etkisi belirlenerek seçilmiş sektörler ile makro değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya koyulmak istenmiştir. Çalışmada imalat sektörü, perakende sektörü, sağlık sektörü ve inşaat sektörü olmak üzere dört farklı sektör ele alınmıştır. Çalışmada 42 adet model kurulmuş olup Doç. Dr. Aycan HEPSAĞ tarafından yazılan kodlardan yararlanılmıştır. Ayrıca çalışma kriz göstergelerinin farklı sektörler üzerine kırılgenliğini yeni bir yöntem ile ortaya koyması nedeniyle özgün bir nitelik taşımaktadır

Çalışmanın başından son aşamasına kadar desteklerini esirgemeyen, Usta-Çırak ilişkisi içerisinde bir öğretici olarak bu günümü inşa eden danışmanım Prof. Dr. Kenan PEKER ’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımda her aşamasında ve tez konusunda beni hiç yalnız bırakmayan hep yanımda varlığını hissettiğim bir hocadan fazlası olmayı her zaman başarabilen, kadınların cinsiyet eşitliğinin öncesinde fırsat eşitliği ile her şeyi başarabileceğini öğreten ve uygularken de yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Esra Peker’e teşekkürü borç bilirim.

Bugün olduğum noktada en çok emekleri olan hep yanımda, her zaman destek olan Annem Hamide SALTİK ve Babam Mehmet SALTİK ’a son olarak kardeşlerime her an için ayrı ayrı teşekkür ederim, bu çalışmayı aileme ve öldürülen kadın ile çocuklara armağan ediyorum. Bir daha hiçbir kadın ve çocuğun ölmemesi umudu ile...

İlkay SALTİK

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖN SÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ	1
2. KRİZ KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ VE DÜNYA'DA YAŞANAN KRİZ TECRÜBELERİ	3
2.1. Kriz	3
2.1.1. Krizin Özellikleri	5
2.1.2. Kriz Dönemi	7
2.1.3. Kriz Yönetim Süreci	8
2.2. Kriz Türleri	11
2.2.1. Finansal Kriz	11
2.2.2. Ekonomik Kriz	14
2.2.3. Siyasi Krizler	14
2.2.4. Siyasi Krizlerin Etkileri	15
2.3. Dünya'da ve Türkiye'de Tecrübe Edilen Krizler	17
3. TÜRKİYE'DE SEÇİLMİŞ SEKTÖRLER İÇİN MEVCUT DURUM	27
3.1. Türkiye'de İmalat Sektörünün Mevcut Durumu	27
3.2. Türkiye'de İnşaat Sektörünün Mevcut Durumu	29
3.3. Türkiye'de Sağlık Sektörünün Mevcut Durumu	31
3.4. Türkiye'de Perakende Sektörünün Mevcut Durumu	33
3.5. Krizlerin Sektörler Üzerine Etkileri	37
4. TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLERİN SEKTÖREL BAZDA İŞLETMELERE ETKİSİ ÜZERİNE BİR MODEL ÇALIŞMASI	40
4.1. Literatür Özeti	40
4.2. Veri Seti	41
4.3. Ekonometrik Metodoloji	42
4.3.1. Doğrusallık Testi	42
4.3.2. Hepsağ Birim Kök Testi (2022)	43
4.3.3. Hepsağ Eşbütünleşme Testi (2022)	44
4.3.4. Simetrik Asimetrik Testi	45
4.4. Araştırma Bulgu Sonuçları	45
KAYNAKÇA	55
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZİLERİN SEKTÖREL BAZDA İŞLETMELERE ETKİSİ ÜZERİNE BİR MODEL ÇALIŞMASI

Yüksek lisans Tezi

İlkay SALTİK

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İŞLETME ANA BİLİM DALI

Aralık - 2022, Sayfa: VII+57

Dünya ekonomilerinde yaşanan ekonomik krizlere çözüm bulanabilmesi için krizin iyi tanımlanması, etmenlerine göre sınıflandırılması, modellenmesi ve modelin çözümü büyük önem arz etmektedir. Yanlış tanı konulan ve iyi bir şekilde sınıflandırılmamış krizlere yönelik oluşturulan politikaların sorunu başarılı bir şekilde çözmesi mümkün değildir. Bu düşünceyle işletmelerde kriz yönetimini ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada krizlerin makroekonomik göstergelerin seyrini hızlı bir şekilde değiştirdiği gerçeğinden hareketle Türkiye’de önemli ekonomik krizlerin sektörler üzerine etkisi belirlenerek hangi sektörün hangi değişkenler ile ilişkili olduğu ve yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada imalat sektörü, perakende sektörü, sağlık sektörü ve inşaat sektörü olmak üzere dört farklı sektör ele alınmış olup kriz durumunda oynaklığı yüksek makro değişkenlerin Türkiye’de seçilmiş sektörler üzerine etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Krizlerin etkisini belirlemek için bağımlı değişken olarak sektörlere ait açılan işletme sayısı ve kapanan işletme sayısı esas alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise Tüketici fiyat endeksi (2005:100), Üretici fiyat endeksi (2005:100), Ticari (TL Üzerinden Açılan) (Akım Veri, %), Tüketici Kredisi (TL Üzerinden Açılan) (İhtiyaç+ Taşıt+ Konut) (Akım Veri, %), Ons Altın Londra Satış Fiyatı (ABD Doları/Ons) ve reel döviz kuru olarak belirlenmiştir. Aylık dönemler için 2010:01-2021:12 dönem aralığı esas alınmış ve veri seti Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sitesi’nden derlenmiştir. Çalışmada 42 adet model kurulmuş ve bunun için RATS programından yararlanılmıştır. Sonuçta krize kırılgan sektörler belirlenerek kriz durumunda olumsuz etkinin azaltılması için politika önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelime: Kriz yönetimi, Seçilmiş sektörler, Makroekonomik değişkenler, Hepsağ Eşbütünleşme Yöntemi, Nedensellik Testi

SUMMARY

A MODEL STUDY ON THE EFFECT OF ECONOMIC CRISES ON BUSINESSES ON A SECTORAL BASIS IN TURKEY

**Master Thesis
İLKAY SALTİK**

**FIRAT UNIVERSITY
Social Sciences Institute
DEPARTMENT OF BUSINESS
December - 2022, Page: VII+57**

In order to find a solution to the economic crises in the world economies, it is of great importance to define the crisis well, to classify it according to its factors, to model it and to solve the model. Policies designed for misdiagnosed and poorly classified crises cannot solve the problem successfully. With this in mind, many studies have been conducted on crisis management in enterprises. In this study, based on the fact that crises change the course of macroeconomic indicators rapidly, the effect of major economic crises in Turkey on sectors has been determined and it has been tried to determine which sector is related to which variables and its direction. In the study, four different sectors, namely the manufacturing sector, the retail sector, the health sector and the construction sector, were examined. It has been tried to determine the effects of macro variables with high volatility in crisis on selected sectors in Turkey. In order to determine the effect of the crises, the number of businesses opened and the number of businesses closed were taken as the dependent variable. In the study, the construction, retail and manufacturing sectors, which are among the sectors with high vulnerability in the face of the crisis, as well as the health sector, whose strategic importance has increased even more after the global epidemic, were analyzed. Independent variables are Consumer price index (2005:100), Producer price index (2005:100), Commercial (TL) (Flow Data, %), Consumer Loan (TRY) (Need + Vehicle + Housing) (Flow Data) , %), Ounce Gold London Sales Price (USD/Ounce) and real exchange rate. The data set was compiled from the Central Bank of the Republic of Turkey Electronic Data Distribution Site, based on the range of 2010:01-2021:12 for monthly periods. In the study, 42 models were established and the RATS program was used for this. As a result, by identifying vulnerable sectors to the crisis, policy recommendations were developed to reduce the negative impact in the event of a crisis.

Keywords: Crisis management, Selected sectors, Macroeconomic variables, HepSag Cointegration Method, Causality Test

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.Kriz Yönetim Süreci Aşamaları	9
Şekil 2.Finansal Kriz Türleri ve Etkileşimleri.....	12

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.	Kriz nedenleri ve Türleri.....	5
Tablo 2.	Türkiye’de İmalat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı	27
Tablo 3.	İmalat Sanayi Ciro Endeksi ve Değişim Oranları (2010-2022 Mart)	28
Tablo 4.	İnşaat Ciro Endeksi ve Değişim Oranları (2010-2022 Mart).....	30
Tablo 5.	İnşaat Sektörünün GSYH İçindeki Payı.....	31
Tablo 6.	GSYH ve Sağlık Harcamaları (2010-2020)	32
Tablo 7.	Perakende Ciro Endeksi ve Değişim Oranları (2010-2022 Mart).....	36
Tablo 8.	Perakende Sektörünün GSYH İçindeki Payı.....	36
Tablo 9.	Modelde Kullanılan Değişkenler	41
Tablo 10.	Çalışmada esas alınan Modeller.....	42
Tablo 11.	Doğrusallık Testi Sonuçları.....	46
Tablo 12.	Hepsağ Birim Kök Testi Sonuçları	46
Tablo 13.	Hepsağ Eşbütünleşme Analiz Sonuçları	47
Tablo 14.	İmalat Sektörüne Yönelik Simetrik ve- Asimetrik Test Sonuçları.....	48
Tablo 15.	Perakende Sektörüne Yönelik Simetrik ve Asimetrik Test Sonuçları	49
Tablo 16.	İnşaat Sektörüne Yönelik Simetrik ve Asimetrik Test Sonuçları.....	49
Tablo 17.	Sağlık Sektörüne Yönelik Simetrik ve Asimetrik Test Sonuçları	50
Tablo 18.	Doğrusal Olmayan Nedensellik Test Sonuçları	50
Tablo 19.	Sektörler ile makro değişkenler arasında belirtilen nedensellik ilişkisi özetlenmesi	52

1. GİRİŞ

Dünya ekonomilerinde yaşanan ekonomik krizlere çözüm bulanabilmesi için krizin iyi tanımlanması, sınıflandırılması, modellenmesi ve modelin çözümü büyük önem arz etmektedir. Yanlış tanı konulan krizlere yönelik uygulanan politikaların sorunu başarılı bir şekilde çözmesi mümkün değildir. Bu bağlamda ilk olarak kriz olgusunun doğru olarak tanımlanması gerekmektedir. Sözlük anlamı olarak kriz; zor bir dönem, ekonomik durgunluk, buhran ya da bunalım kavramları ile özdeş şekillerde kullanılmaktadır. Geniş ifadeyle ise kriz; ekonomilerde derin deformasyonların yaşanmasına neden olan, beklenmeyen zamanlarda aniden gelişen, uzun vadeli yanlış politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ekonomilerin mevcut durumları ve gelecek durumlarına yönelik belirsizlikleri beraberinde getiren, öngörü yapılamadığı için önlem alınmasında geç kalınması istenmeyen bir olgu olarak tanımlanabilmektedir (Yücel ve Kalyoncu, 2011: 54). Genel olarak ekonomilerde yaşanan krizler farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Yaşanan krizler işletmelerin karlılığını azaltırken kimi zaman sürecin uzun sürmesi işletmelerin varlığının yok olmasına kadar ilerleyebilmektedir. Krizler genellikle işletmeleri içyapısından kaynaklı gelişirken, bazı krizlerde dış yapısından kaynaklı oluşabilmektedir. İşletmelerde personelin işten ayrılması durumunda pozisyonun boş kalması ve pozisyon için yerini doldurabilecek nitelikte personel bulunamaması ya da yönetsel krizler yaşanmaması gibi unsurlar iç kriz faktörleri arasında yer alırken, tedarik zinciri ve dağıtım kanallarında yaşanan kırılmalar, hammadde teminin gerçekleştirilmesi, ülkede yaşanan terör saldırıları, siyasi ya da ekonomik krizlerde dış faktörler olarak ifade edilmektedir.

Ekonomik kriz; firmaların yatırım davranışlarından, tüketici davranışlarına kadar ciddi değişimlerin yaşandığı, yüksek işsizlik rakamları nedeniyle yaşam kalitesinin düştüğü, reel kesimden finans kesimine kadar birçok sektörü derinden etkileyen oldukça ağır bedellerin ödendiği kriz türü olarak tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2009: 48). Bir krizin ekonomik kriz niteliğinde kabul edilebilmesi için ekonomideki bütün aktörlerin etkilenmesi ve krizin çok boyutlu olması gerekmektedir. Kriz ortamında geleceğin belirsiz olması ekonomik aktörler içinde geçerli olmaktadır. Bu belirsizlik ekonomik aktörlerin rollerini görevlerini yerine getiremediği ve ekonomide ciddi boyutlarda daralmaların yaşandığı bir dönem olmaktadır. Krizin uzun süre devam etmesi durumunda ise ekonomilerde çöküşler dahi yaşanabilmektedir (Eroğlu ve Albeni, 2002:94). Ekonomik krizlerin nedenleri arasında (Fener, 2012); reel ve finans sektöründe beklemeyen arz fazlası ya da talep daralmasının ortaya çıkması, ekonomileri etkileyebilecek ölçekte doğal afetlerin yaşanması, ulusal yada uluslararası konjonktürel dalgalanmalar (canlanma, refah, durgunluk, kriz) yaşanması, siyasal, ekonomik, teknolojik ve ekolojik alanlardaki hızlı değişimler yaşanması, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, teknolojik buluşların sayısının artması, üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan ani dalgalanmalar da depresyon, hiper enflasyon, işsizlik gibi faktörler yer almaktadır.

Literatürde işletmelerde kriz yönetimini ele alan çok çalışma söz konusudur. Bu çalışmanın özgün yönü ekonomik kaynaklı oluşan krizlerin esas alınmış olması ve sektörel etkilerinin güncel bir yöntem ile incelenmesidir. Krizler ekonomilerin makroekonomik göstergelerinin seyrini hızlı bir şekilde değiştirmektedir. Bu bağlamda çalışmada önemli kriz göstergelerinin sektörler üzerine etkisi belirlenerek hangi sektörün hangi değişken ile ilişkisi olduğu ve yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma dört farklı sektör ele alınmıştır. Bunlar imalat sektörü, perakende sektörü, sağlık sektörü ve inşaat sektörüdür. Bu sektörler ülke ekonomisi için oldukça önemli bir paya sahip

olan sektörlerden olması ve sektörlerin birçok sektörü beslemesi nedeniyle seçilmiştir. Çalışmada, kriz durumlarında oynaklığı oldukça yüksek olan makro değişkenlerin Türkiye’de seçilmiş sektörler üzerine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Krizin sektörel etkisini ortaya koymak üzere bağımlı değişken olarak sektörler için açılan işletme sayısı ve kapanan işletme sayısı değişkenleri esas alınmıştır. Çalışmada kriz karşısında kırılganlığı oldukça yüksek olan sektörlerden inşaat, perakende ve imalat sektörü yanı sıra küresel salgın sonrası stratejik önemi daha da artan sağlık sektörü analize dahil edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise Tüketici fiyat endeksi (2005:100), Üretici fiyat endeksi (2005:100), Ticari (TL Üzerinden Açılan)(Akım Veri,%), Tüketici Kredisi (TL Üzerinden Açılan)(İhtiyaç+ Taşıt+ Konut) (Akım Veri,%), Ons Altın Londra Satış Fiyatı (ABD Doları/Ons) ve reel döviz kuru belirlenmiştir. Çalışmada aylık dönemler için 2010:01-2021:12 aralığı esas alınmış olup veri seti Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sitesi’nden derlenmiştir. Çalışmada 42 adet model kurulmuş ve RATS programından yararlanılmış olup Doç. Dr. Aycan HEPSAĞ tarafından yazılan kodlar kullanılmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kriz kavramına teorik bir bakış ve Dünya’da yaşanan kriz tecrübelerine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye’de seçilmiş sektörlerin mevcut durumlarına yer verilmiştir. Çalışmanın son ve üçüncü bölümünde ise Türkiye’de ekonomik krizlerin sektörel bazda işletmelere etkisi üzerine model çalışmaları sonuçlarına yer verilmiştir.

2. KRİZ KAVRAMINA TEORİK BİR BAKIŞ VE DÜNYA'DA YAŞANAN KRİZ TECRÜBELERİ

2.1. Kriz

Dünya ekonomilerinde yaşanan ekonomik krizlere çözüm bulanabilmesi için çıkış yollarına giden çözüm önerilerinin geliştirmesi büyük önem arz etmektedir. Yanlış tanı koyulan krizlere yönelik uygulanan politikaların sorunu başarılı bir şekilde tedavi etmesi mümkün değildir. Bu bağlamda ilk olarak kriz olgusunun doğru olarak tanımlanması gerekmektedir. Sözlük anlamı olarak kriz kavramı zor bir dönem, ekonomik durgunluk, buhran yada bunalım kavramları ile özdeş şekillerde kullanılmaktadır. Geniş bir ifadeyle ise ekonomilerde derin deformasyonların yaşanmasına neden olan, beklenmeyen zamanlarda aniden gelişen, uzun vadeli yanlış politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan ekonomilerin mevcut durumları ve gelecek durumlarına yönelik belirsizlikleri beraberinde getiren, öngörü yapılamadığı için önlem alınmasında geç kalınabilen istenmeyen bir olgu olarak tanımlanabilmektedir (Yücel ve Kalyoncu, 2011: 54). Kavram etimolojik olarak ele alındığında ise Yunanca'dan gelmekte olup "krisis" sözcüğüne dayanan "ayrılmak" anlamına gelmektedir (Pira ve Sohodol, 2004: 23). Yönetim kapsamında ise kriz, örgüt yöneticilerinin sıkıntı yaşamasına neden olan, doğru zamanda tam ve güncel bilginin derlenememesi, haberleşme ağlarının yetersizliği gibi gerekçelerle yönetim ya da örgütün faaliyetlerini istenilen şekilde yerine getirememesi durumu şeklinde tanımlanabilmektedir (Tutar, 2000: 17).

Doğan (2005) kriz kavramını aniden oluşan kötü yöndeki; buhran, ani tehlike, yokluk yada büyük sorun şeklinde tanımlamıştır. Alağaçalı (2006) ise kriz olgusunu, ivedilikle çözüm gerektiren topluluğun, örtüğün veya grubun normal işleyişini bozan beklenmeyen durum veya ani değişiklikler şeklinde tanımlamıştır. Bahsedilen bu değişiklikler her aşamada önümüze çıkması olası durumlardan oluşmaktadır.

Boin krizi; sosyal bir sistemin düzenine, değerlerine veya temel yapısına yönelik tehdit ya da tehditlerin olması hali olarak tanımlamaktadır (Boin,2004:167). Bu tehditlerin oluşturacağı durumların önceden beklenilmeyen ve öngörülemeyen tarafları krizi oluşturmakta, kriz; hızlı şekilde cevap verilmesi gereken olağanüstü durum olarak ifade edilmektedir (Bozgeyik.2008: 26).

Krizlerin oluşturduğu durumların farklı yansımaları söz konusudur. Brewton'e göre; organizasyonların süregelen faaliyetlerinde ciddi aksamalara neden olan, devletin eski düzene geri dönmesi için gerekli bir çok düzenleme yapılması zorunluluğunu ortaya koyan, organizasyonu mali açıdan zor durumda bırakan ve çalışanların motivasyon ve desteğini azaltan olay ya da olaylar topluluğu kriz şeklinde tanımlanmaktadır (Keown, 1997: 5).

Tüm bu tanımların yanı sıra ilgili literatür incelendiğinde kriz kavramına yönelik ortak bir tanımın olmadığı görülmektedir. Genel anlamda kriz durumu beklenmedik ani gelişen ve hızlı tepki verilmesini gerektiren örgütlerin varlığı için tehdit oluşturan durumlar şeklinde tanımlanmıştır. Olumsuz bir kavram olarak değerlendirilse de her kriz aynı zamanda yeni fırsatlar yaratan bir olgu olarak dikkat çekmektedir (Kantar vd., 2018: 9). Bu noktada Çin literatüründe kriz kelimesi iki şekilde ifade edilmekte olup bunlardan ilki fırsat yani fırsat krizi diğeri de tehlike krizi anlamını taşımaktadır (Tutar, 2000: 19). Bu bağlamda kriz olumsuz sonuçlarının yanında örgütsel yenilenme ve değişim için bulunmaz bir fırsat halidir. Ancak genel anlamda kriz bir sistemin öznel yapısını ve genel şartlarını fiziksel manada olumsuz yönde tehdit eden ciddi bir bozukluktur. Kriz kavramı

tarihsel süreç içerisinde oldukça eskiye dayanmakta olup psikoloji, iktisat, sağlık, siyaset, gibi birçok alanı kapsamı sebebiyle tanımlar da farklılıklar görülmektedir. Psikolojide kriz, kişilerin yaşamlarında devam eden gelişim aşamasında yenilik merkezli önemli bir dönüm noktasıdır (Adıgüzel, 2007:8).

Örgütsel bağlamda kriz olgusu; örgütün temel amacını, ilkelerini, değer yapısını etkileyen, işletmede huzursuzluk ortamını artıran korku ve panik ikliminin yaşanmasına neden olan (Zehir vd., 2003: 394), karar verme noktasında birimleri kararsızlığa sürükleyen (Irvine, 1987: 37), örgütün uyum mekanizmalarını yetersiz hale getiren ve örgütün yok olmasına neden olan (Deniz ve Sağlam, 2007: 157), tedbirlerle zamanında ortadan kaldırılabilecek plansız bir gerilim süreci olarak tanımlanabilir.

İnsan ilişkilerinde de krizler söz konusudur. İletişim ve halkla ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde kriz; medyanın dikkatini çeken durumların değişken çerçevesi olarak ifade edilmiştir (Pira ve Sohodol, 2004: 24) İşletme literatüründe ise kriz örgütleri tehdit eden, amaçlara ulaşmada kısıt oluşturan, örgütün geleceğini riske atan, belirsizlik ve kısıtlı zaman gibi gerekçelerle örgüt üyeleri arasında gerilimi artıran bir durum olarak tanımlama yapılmıştır (Ataman, 2002: 227).

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sınırların ortadan kalkmasıyla ve iletişim olanaklarının artmasıyla beraber bir ülkede meydana gelen krizler yönetim, politik, sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda görülebilmekte ve bu krizler ortaya çıktığı ülkelerin yanında bölgesel ve uluslararası alanlarda da etkili olabilmektedir (Caşın, 2013: 172). Bu bağlamda günümüzde dünyada ve Türkiye’de sıklıkla ekonomik krizler yaşanabilmektedir. Krizlerin etki ettikleri alanlar ya da şiddet durumları çoğu zaman farklılık gösterse de genel itibarıyla ülkelerin sosyal ve ekonomik varlıklarını ciddi manada olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sebeple krizler ülkeler ve işletmeler açısından makro ve mikro anlamda büyük önem arz etmektedir (Öncül vd., 2003).

Krizden kötü yönde etkilenenlerin başında tüketiciler, üreticiler, siyasi karar mekanizmaları, çalışanlar gibi aktörler gelmektedir. 1990’lardan itibaren dünya hızlı küreselleşmenin etkisi altındadır. Küreselleşmenin etkisiyle ekonomilerde krizler daha sık yaşanan bir olgu haline gelmiştir. Bu sebepten ülke ekonomilerinde oluşan ekonomik krizler, domino etkisi yaparak küreselleşmenin de etkisiyle diğer ekonomileri de derinden etkilemektedir (Turgut, 2015).

Krizler büyük ve küçük derecelerine göre farklılık gösterebilmektedir. Genellikle bir veya daha fazla kuruluşla oluşan küçük boyutlu krizler; zamanında ilgilenilmediği zaman büyük ölçekli göstergelerle (cari işlemler dengesi, enflasyon, bütçe, GSMH, vb.) olumsuz sonuçlar yaratan geniş çaplı krizlere neden olabilmektedir (Küçükaltan vd., 2006: 966). Farklı nedenlerde ve çeşitlerde krizler oluşabilmektedir. Bunlardan bazıları doğal felaketler, anlaşmazlıklar, kötü niyet, teknolojik sorunlar, yönetim değerlerinin çarpıtılması, kötü ve hile yönetim şeklinde sıralanmaktadır (Lerbinger 1997: 10–13). Reid’e göre kriz nedenleri ve türleri aşağıda yer alan Tablo 1 sınıflandırılmıştır.

Tablo 1. Kriz nedenleri ve Türleri

Doğal Felaketler	➤ Yıldırım düşmesi ➤ Deprem felaketinin yaşanması ➤ Kar ve buzlanmanın beklenen üzerinde gerçekleşmesi ➤ Havanın mevsim normalleri altında olması ➤ Sel felaketi yada aşırı kuraklık ➤ Kasırga yada Tornado yada Tsunami felaketlerinin yaşanması ➤ Donanım yetersizlikleri ➤ Kurum aracını içeren beklenmeyen kazalar
Çalışmalar	➤ Kilit taşeronların yada tedarikçilerde yaşanan kayıplar ➤ Yapım süresinde yaşanan gecikmeler ➤ Maliyetlerin aşırı artması ➤ Tasarım hataları ve sorunlarının yaşanması ➤ Patlamalar ve yangınlar ➤ Temel hizmet başarısızlığı ➤ Çevre ve toplulukların yeni projelere kapalı olması ➤ Yapılarda beklenmeyen yıkım ve çökme ➤ Veri/telekomünikasyon başarısızlığı/ önemli bilgilerin kaybolması
Çevresel Sorunlar	➤ Yer altında suyu kirliliği seviyesinin yükselmesi ➤ Toplumun istenmeyen şekilde zehirli kimyasallara maruz bırakılması ➤ Zehirli kimyasalların doğal kaynaklara karışımı
Çalışan Güvenliği ve Sağlığı	➤ Ciddi güvenlik zafiyetleri ➤ Çalışanların kanserojen maddeye maruz kalması ➤ Çalışanların ya da çalışan olmayan kişilerin yaraları/hastalıkları
Çalışan İlişkileri	➤ Müzakere görüşmeleri ➤ Adil şartların olmadığı çalışma koşulları ➤ Grev yapılması ➤ Yönetimin işi fesh etmesi ➤ İşletmenin iflas etmesi ➤ Yönetim ile müşteri arasında sözleşme anlaşmazlığının yasal sürece girmesi
Yönetim Sorunları	➤ Rehin alma ➤ Saldırgan tavırlarla yönetime müdahale edilme ➤ Kilit personelin rakip firmaya geçmesi ➤ Yönetim veraseti ➤ Şirket evlilikleri ➤ Cinayet ➤ Söylentilerle olumsuz tanıtım ➤ Politik söylemlerle ilgili olumsuz tanıtım

Kaynak: (Reid, 2000: 3–4)

Tablo 1’de görüldüğü üzere Reid; kriz türlerini doğal felaketler, çalışmalar, çevresel sorunlar, çalışan güvenliği ve sağlığı, çalışan ilişkileri ve yönetim sorunları olmak üzere altı konu altında çerçevelendirip anlatmakta olup kavramın çok yönlü bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Krizler kendi içlerinde, kendilerine ait birçok özellik barındırmaktadır. Krizler aniden ortaya çıkmış olsalar dahi önceden belirttiklerini görmemiz mümkündür. Belirtilerin önceden kestirmesinin güç olduğu durumlarda kriz yönetimi ve kriz planının önemi artmaktadır. Kriz süreci yönetiminde planlanmış bir müdahale ile krizin zararlarını azaltılması veya ortadan kaldırılması olasıdır.

2.1.1. Krizin Özellikleri

Krizlerin nedenleri ve özellikleri noktasında da literatürde bariz farklılıklar görünmektedir. Literatür incelendiğinde kriz özelliklerinin başında stres yaratması, örgütün varlığını tehdit etmesi

ve zaman sınırı olması gelmektedir. Ancak bu özelliği taşıyan her durumun kriz olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir (Ulutaş, 2010: 10). Kriz bir örgütün planladıkları ve yaşadıklarının çelişmesi yani kriz örgütlerin planladıkları işleyişi yaşamaması durumudur (Tutar, 2007: 13). Oluşan durumun kriz olarak değerlendirilmesi için bazı olayların oluşması ve ya belirli şartların sağlanması gerekmektedir. (Asunakutlu vd., 2003). Bu çerçevede bakıldığında oluşan durumların kriz olarak değerlendirilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özelliklerden bazıları şu şekilde sıralanmaktadır:

- Kriz normal olarak değerlendirilemeyen bir durum olup krizle karşılaşılması durumunda işletmede yer alan tüm yönetim birimlerinin değiştirilmesi, yerine yenisinin getirilmesi ve böylece işletmeye yeni bir bakış açısı kazandırılacak değişimlerin yapılması zorunlu hale gelebilmektedir. Böyle bir durum oluşması işletmenin üst yönetiminde kriz yönetimine karşı isteksiz davranmasına yol açabilmektedir (Haşit, 1999:9).
- Krizlerin bariz özelliklerinden biri diğeri ise beklenmeyen bir zamanda meydana gelmesidir. Beklenmeyen bu krizler aynı zaman da kişi ve organizasyonlar üzerinde olumsuz etkiler oluşturabilirken, bazı durumlarda da olumlu sonuçlar veya etkilerde doğurabilmektedir. (Aktan ve Şen, 2001: 1225-1226).
- Krizlerin başka bir karakteristik özelliği ise farklı sektörlere kolaylıkla sirayet edebilmesidir. Bir başka ifade ile her hangi bir sektörde ortaya çıkan kriz farklı bir sektörü doğrudan yada dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Ya da bir kurumda oluşan bir kriz bir başka kurumla olan karşılıklı ilişkilerini etkileyebilmektedir. Bu durumun benzeri ekonomiler içinde geçerli olabilmektedir. Bir ülkenin yaşadığı ekonomik kriz bir başka ülke ile ekonomik ilişkileri birbirinin içine geçmiş farklı ülke ekonomisini de etkileyebilmektedir (Aktan ve Şen, 2001: 1225).
- Genel olarak kriz, işletmenin temel faaliyetlerini olumsuz olarak etkileyen, işletmenin uzun veya kısa vadeli amaçlarını tehdit eden, hızlı bir şekilde müdahale edilmesi ve çözüm bulunması gereken ve en önemli noktası ortaya çıkmasıyla karar alıcıları şaşırtan ve karar alma evrelerini zorlayan bir süreçtir (Topuz, 2009: 14).

Örgütlerde krizle birlikte ortaya çıkabilecek belirtilerin algılanmaması ve önlem alınmaması, kriz aşamasını ve çözülme aşaması süreçlerini etkileyebilmektedir (Can 1999, 317-318).

Örgütler için öncelikli olan durum, kriz ile karşılaşılması durumunda kolay bir şekilde atlatılması ve sürecin geçirilmesi değildir. Yapılması gereken ilk şey kriz oluşmadan önce krizin öngörülebilmesi, krizin getirdiği süreçlerin fırsata çevrilebilmesidir. Bu değişim ve ivme yönetim yapısının da güçlenmesine neden olacaktır (Tüz, 2008: 26). Kriz öngörüsü doğru bir şekilde yapılmalı ve krizin olumsuz sonuçlarının azaltılması yönünde hareket edilmelidir (Mackenzie, 1995: 73-74). Bu bağlamda krizle nasıl mücadele edilmesi gerektiği, krizin sebep ve sonuçlarının belirlenmesi, krizin yaşanmaması için kriz yönetiminin doğru bir şekilde yapılması ve krizin yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılması büyük önem arz etmektedir (Peltekoğlu, 2007: 450).

Örgütlerin temel hedefi, kriz yönetiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi ve sürecin derinleşmesinin önüne geçilmesidir. Günümüz dünyasında kriz olgusu sıklıkla yaşanmakta olup farklı türleri karşımıza çıkabilmektedir. İnsan ilişkileri arasında gelişen bağımlılığın artması ve teknolojinin hızlı bir şekilde değişmesi gibi gerekçeler nedeniyle kriz yönetimi oldukça zor bir hal almakta olup krizin kesin bir çözümünün formüle edilmesi mümkün olmamaktadır (Filiz, 2007: 9). Çoğu zamanda krizler tekrarlanabilmekte ve yapılan müdahaleler sonucunda farklılık

göstererek devam edebilmektedir. Bu nedenle kriz yönetimi için örgütlerin sürekli tetikte olması ve bilgi depolamaya devam etmesi gerekmektedir (Cener, 2007: 2; Luecke, 2008: 107).

2.1.2. Kriz Dönemi

Kriz içerisinde farklı derecelerde zorluklar barındıran ve farklı aşamalardan oluşan zorlu bir süreçtir. Bu anlamda krizin belirlenmesi, önlenmesi ve ortadan kaldırılabilmesi için analizinin doğru bir şekilde yapılabilmesi gerekmektedir (Filiz, 2007: 11). Stratejik yönetim planı uzun bir zaman dilimini ortaya koyması nedeniyle kriz yönetimi açısından örgütler için büyük önem arz etmektedir. Örgütlerin temel amaçları arasında krizin önlenmesi, kriz ile karşılaşılması durumunda olumsuz etkilerin en aza indirilmesi için gereken tedbirlerin alınması ve gerekli örgütsel ilişkilerin geliştirilmesi yer almaktadır (Johnson ve Peppas'tan aktaran Korkmazyürek ve Basım, 2009: 28). Bu bağlamda kriz yönetiminin örgütlerin stratejik planlarında yer alması büyük önem arz etmektedir.

Krizler üç dönemden oluşmaktadır. Bunlar, kriz öncesi dönem, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem şeklinde sınıflandırılmakta, süreçler ve içerikleri birbirlerinden farklı şekillerde gelişmektedir (Burnett, 1998: 482) .

Kriz Öncesi Dönem: Kriz öncesi dönem krizin kuluçka evresi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde kriz belirtilerinin adım adım ağırlaştığı bir dönem olup krizin belirtilerinin olduğu bir dönemdir. Kriz öncesi dönemde örgütler körlük, eylemsizlik ve yanlış eylem olmak üzere üç farklı aşamadan geçmektedir. Krizin fark edilmesi aşaması körlük aşaması olarak tanımlanmaktadır. Bu aşamada örgütlerde meydana gelen aksaklıklar, faaliyetlerdeki eksiklikler ve olumsuz süreç görülmeye başlanmaktadır. Ancak ilk aşama olması nedeniyle tam olarak ifade edemedikleri bu olumsuzluklar için örgütlerin herhangi bir tedbir almadığı ve değişim ihtiyacı duymadığı bir dönemdir. Eylemsizlik aşamasında ise artık ortaya çıkan olumsuz seyir fark edilmekte, ancak herhangi bir düzenleme sürecine girilmemektedir. Yanlış eylem aşamasında ise sorunu çözmek üzere uygulanan yöntemler yerine alternatif çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Son aşama olan yanlış eylem aşamasında örgüt hızlı bir şekilde krize doğru sürüklenmektedir (Pira ve Sohodol, 2004: 48).

Kriz Dönemi: Kavramsal olarak krizin gelişim dönemi olarak tanımlanan kriz dönemi, krizin örgüt tarafından net olarak algılandığı bir dönemdir. Bu dönemde kriz belirtilerinin büyük bir çoğunluğu görülmeye başlanmıştır. Bir başka ifade ile bu dönem “akut” dönem olarak da tanımlanmaktadır (Şahin, 2005: 38). Bu dönemde belirli farklılık ve aşamalardan oluşmakta krizin gelişim dönemi belirtileri görememe, eyleme geçmeme ve yanlış eylemler olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Tüz, 1996: 12).

a)Belirtileri Görememe: Bu aşama; örgütün iç ve dış belirtileri fark edemediği ya da sorunlar noktasında teşhis koymada yetersiz kaldığı bir süreçtir. Belirli konularda kopukluklar, haberleşmede zayıflıklar, örgütün amaçlarının net şekilde belirlenmemiş olması, geleneksel yönetim süreçlerinin izlenmesi, kalifiye eleman sayısının yetersiz olması sorunlardan sadece bir kaçıdır. Yönetim noktasında oluşan kriz problemleri ilerleyen süreçte alt kademelere doğru inmektedir (Talukan ve Akturan, 2000: 10).

b) Eyleme Geçmeme: Eyleme geçememe dönemi ise krizin hissedilen etkisinin oldukça bariz şekilde arttığı ve buna bağlı olarak da verimlilik ve kalitenin giderek düştüğü bir aşama olarak dikkat çekmektedir. İşletme yöneticileri karşılaştıkları sorunlar ile ilgili olarak bekle ve gör

politikasını etkili bir yöntem olarak kullansalar da bu yöntem kriz belirtilerinin açığa çıktığı bir durum için yetersiz kalmaktadır (Turan, 2005: 26).

c) Yanlış Eylem: Kriz süreci içerisinde iç ve dış çevre analizlerinde problemlerin belirsiz olması örgüt yöneticileri arasında hakim bir görüşün oluşmasını zorlaştırmaktadır. Geleceğin belirsiz olması farklı karar alma sürecini beraberinde getirirken aynı zamanda belirsizliği de artırmaktadır. Bu süreçte kişisel yorumlar ve sezgiler ön plana çıkmakta ve yöneticilerin karar aşamasında hem fikir olması durumu güçleştirmektedir. Kriz dönemlerinde örgütler çevreye uyum sağlayabilmek için maliyetlerini azaltmakta, ödemelerde belirli ölçülerde kesintilere gidebilmekte, örgütün yönetim yapısını yeniden gözden geçirebilmektedir. Bu süreçlerdeki belirsizlikler yanlış cevap verme eğilimini artırmakta, bunun bir sonucu olarak örgütte merkezi bir anlayış hakim olmaya başlamaktadır. Bu durum merkezileşen örgütlerde iç yapı da bütünlük bozulmalarına neden olmakta ve doğru karar alınması güçleştirmektedir (Dinçer, 2004: 418).

Artık kriz bu süreçte tamamen ortaya çıkmış, krizin büyüklüğüne göre panik havası oluşmuştur. Ortaya çıkan bu şok etkisi krizin türüne ve şiddetine göre tedbirler alınmasına neden olmaktadır (Güneş ve Beyazıt, 2010:18). Kriz yönetiminde hızlı davranılması büyük önem arz etmektedir. Ya kriz dondurulmalı ya da etkin bir şekilde çözüme gidilmelidir. Krizle mücadele için ekip oluşturularak problemin belirlenmesi sürecin ilk aşamasını oluşturmaktadır. İlk dikkat edilmesi gereken nokta verimliliğin artırılmasının hedeflenmesinin öncelik olmasıdır (Fidan ve Gülsünler, 2003: 470). Çünkü kriz dönemlerinde alınan önlemlerin sonuçları örgütün gelecek konumunu belirlemektedir.

Kriz Sonrası Dönem: Krizin sona ermesi ile son dönem başlamaktadır. Bu aşamada örgüt değişime uygun çözümler bulmakta, faaliyet ve stratejilerine uygun yeni bir politika benimsemektedir. Bu dönem hamleler, rakip hamleler, yasal değişimler, görsel yada yazılı medyada yer almalar gibi gerekçelerle daha uzun devam edebilmektedir. İfade edilen unsurların doğru olarak kullanılamaması durumunda örgütün gelişme sürecini bırakın yok olma sürecine girdiği dahi söylenebilir. Ancak örgütün krizde yaşanan tecrübelerden ders çıkarması durumunda öğrenme aşamasına geçen örgütler en az zararlı krizi atlattıkları gibi olası krizlere karşı da hazırlıklı olmaktadır (Bayazıt vd., 2003: 67). Krizlerin belirtileri ile gelecek olan krizin sinyalleri görülebilir bunun öngörülmesi krizin sonuçlarını da hafifletme şansını doğurmaktadır

Kriz ortamından çıkan örgütün daha sonraki süreçteki davranışları ve elde edilen bilgileri paydaşlar ile paylaşması ders alma evresidir. Bu evrede örgüt krizin bittiğini kabul etmekte ve yönetmekten ziyade krizin etkilerine odaklanmaktadır. Kriz tepki evresinin bir uzantısı olarak kabul edilen kriz sonrası dönem, krizden ders çıkarma ve yeniden yapılanmanın söz konusu olduğu bir süreçtir. Nitekim krizlerin üstesinden gelen örgütler krize sebep olan etmenler değerlendirilmeli, yeniden bir kriz riskine karşı tedbirli davranılmalı, risklerin krize dönüşmesini engelleyerek hatalardan ders çıkarılması gelecekte yaşanabilecek krizlere karşı dayanıklılık göstermesi gerekmektedir (Çınarlı, 2016: 38).

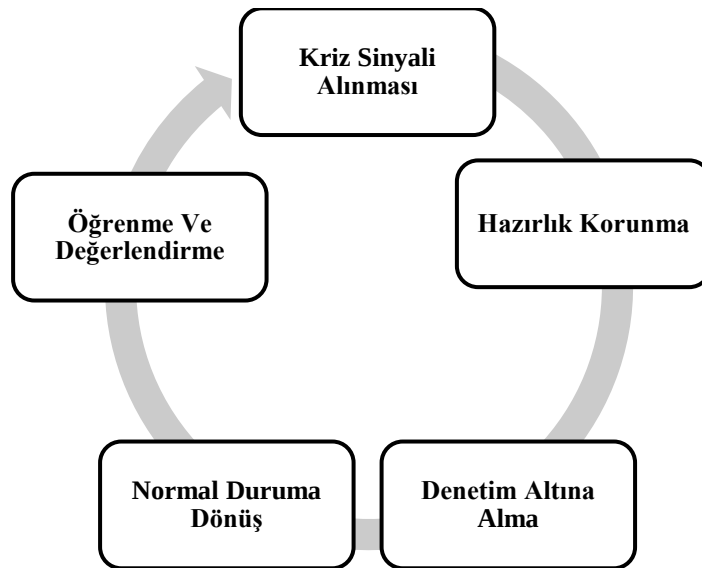
2.1.3. Kriz Yönetim Süreci

Örgütlerin kriz yaşaması durumunda işaretleri doğru algılaması ve krizin en az hasarla kurtarabilmesi için gereken tüm tedbirleri uygulamaya koymasını içeren faaliyetler bütünü kriz yönetimi olarak tanımlanmaktadır (Pearson ve Clair, 1998: 61). Kriz yönetiminden sorumlu ilk birim yönetici ve örgüt yönetim ekibi bulunması gerekmektedir.

Mitroff'a göre ise kriz yönetimi işletmenin temel süreçlerine, çalışan ve yöneticilerine, özellikle dış çevresine önemli oranda tehlike oluşturabilecek seri şekilde yapılan değerlendirme sürecidir. Kriz yönetimi; krizi tahmin etme, önleme, hazırlanma, önceliklerini belirleme, iyileşme ve öğrenme mekanizmalarının planlanması ve uygulanması gibi seri faaliyetleri içeren bir süreçtir (Mitroff, 1992: 14). Kriz yönetimlerinin sorunsuz şekilde yönetilebilmesi için öncelikle yönetim stratejilerini bilmek gerekmektedir. Kriz yönetimi, krizin niteliğine göre belirlenmiş esnek, hareketli, kontrolü kolay yönetim stratejileri oluşturmayı gerektiren süreçlerdir. Ayrıca kriz yönetiminde reaktif, proaktif ve interaktif olarak adlandırılan üç strateji söz konusudur (Kaya ve Gülhan, 2010: 64).

Reaktif kriz yönetim stratejisinde krizin ortaya çıkması beklenmektedir. Kriz oluşuktan sonra uygun olan reaksiyon belirlenmektedir. Ancak proaktif kriz yönetim stratejisinde reaktif kriz yönetim stratejisinin aksine krizlerin ortaya çıkması beklenmemekte, olası etkiler belirlenerek önlemler alınmaktadır. İnteraktif kriz yönetim stratejisinde ise planlama ve denetime bağlı olarak sürekli bir öğrenme, sistem iyileştirme faaliyetleri mevcuttur (Aktepe ve Jumayeve, 2020: 44-53). Kriz yönetim stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması krizi önlemede belirleyici rol oynamaktadır. Kriz yönetimi kolay olmamakla birlikte sürecin yönetilmesi de belirli kabiliyet gerektiren bir durumdur. Bu noktada örgütlerin yönetici kadrolarının olumsuz bir durumda oluşacak tahribatın önlenmesi adına tecrübelerinin önemini göstermektedir. Krizler önlenemediği takdirde örgüte vereceği zarar ölçüleri çok fazla olabilir. Bunu önlemek adına kriz yönetimini etkin şekilde ve sürekli uygulamak örgütün gireceği zararı aşağı seviyelere çekebilmektedir.

Krizlerin önlenememesi durumunda örgüte zararı oldukça büyük olmaktadır. Bu nedenle de kriz yönetiminin sürekli olması gerekmektedir. Bir başka ifade ile kriz yönetiminin bir başı ya da sonu söz konusu değildir. Süreklilik arz eden bir süreç olan kriz yönetiminde hazırlanan planların yeniden gözden geçirilmesi, etkin işletme yönetimi açısından önemlidir. Kriz yönetiminde bahsi geçen işletme yönetimi; kriz öncesi işletme yönetimi, kriz zamanında işletme yönetimi ve kriz sonrası işletme yönetimi olmak üzere üç aşamada ele alınmaktadır (Tüz, 1996: 17). Kriz yönetiminin temel amacı örgütü krize hazırlamaktır. Bu süreci çalışmasında tanımayan Can (1997: 315), kriz yönetim sürecini beş aşamada ele almakta olup Şekil 1'de süreçler görselleştirilmiştir.

Şekil 1. Kriz Yönetim Süreci Aşamaları

Kaynak: Can, 1997: 317.

Şekil 1’de gözlemlendiği gibi krizin yönetim sürecinde beş aşama söz konusudur. Bunlar;

a)Kriz Sinyali Alınması: Krizler açık şekilde ortaya çıkmadan önce erken belirtiler göstermektedir. Bu uyarıların dikkate alınmaması durumunda krizin derinliği de oldukça fazla olmaktadır. Kriz yönetiminin önemli bir aşaması kriz sinyallerinin izlenmesi ve analiz edilmesinden oluşmakta olup kriz öncesindeki bu belirtilerin analiz edilmesi hayati bir önem arz etmektedir (Sağlam ve Deniz, 2007:160).

b)Hazırlık Korunma: Kriz yönetiminin ikinci aşamasıdır. Krizin yaşanması durumunda nasıl hareket edilmesine yönelik senaryoların geliştirildiği ve herkesin rolüne alışmasına yönelik faaliyetleri içeren bir aşamadır. Aksi taktirde kriz ortasında kalan bir örgütün o esnada etkili ve serin kanlı davranması beklenemez (Sağlam ve Deniz, 2007:161).

c) Denetim Altına Alma: Krizin denetim altına alınabilmesi için yönetici ve çalışanların kurumsal ve bireysel perspektifte işbirliği yapması gerekmektedir. Bu bağlamda mevcut düzenin sürdürülmesi, değer, zaman ve maddi kayıpların göze alınması, değer ve fırsat oluşturulmasının sağlanması noktasına dikkat edilmesi gerekmektedir. (Baltaş, 2002: 11). Krizi kontrol altında tutabilmenin en doğru yollarından birisi hazırlık ve kriz önleme mekanizmalarının sürekli olarak yerinde denetiminin yapılmasıdır. Bir başka ifade ile savunma ve önleme mekanizmaları herhangi bir kriz belirtisi durumunda aktif bir şekilde çalışabilmelidir. Bir sonraki aşamada kriz yönetiminden sorumlu ekibin nerede yetersizlik olduğunu belirlemesi gerekmektedir. Eğer erken uyarı sistemleri düzenli aralıklarla kontrol edilmezse hazırlık ve ön değerlendirme mekanizmaları da doğru çalışmayacaktır. Bu bağlamda yeniden ortaya çıkma durumu olan krizin kontrol altına alınması ve yönünün değiştirebilmesi için bu sistem büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde krizi yönetmek imkânsız hale gelmektedir. Krizi denetim altına alma, ancak örgütçe kontrol edilebilecek ve zararları sınırlandırılabilir, yani yönetilebilir krizler için mümkündür. Bunun mümkün olmasının yanında, kriz yönetimi ekibinin gerekli eğitim düzeyinde olması da gereken şartlar içerisinde yer almaktadır (Genç, 2005: 350-351; Tutar, 2000: 93).

d)Normal Duruma Dönüş: Bu aşamada kriz yönetiminde radikal değişimlere gidilmektedir. Yeni yönetim tayin edilebilmekte hatta bu değişikliklere ek olarak kurum daha ciddi değişimlere dahi gidebilmekte ve önemli dersler alabilmektedir (Guth ve Marsh, 2007: 397)

e)Öğrenme ve Değerlendirme: Bu aşamada krizin detaylı olarak analiz edilmesi ve geleceğe yönelik öngörüler oluşturulabilmesi öne çıkmaktadır. Bu aşama geniş katılımlı örgütün bütün paydaşlarının katıldığı krizin her boyutunun ele alındığı ve tartışıldığı bir analiz aşamasıdır. Yapılan bu geniş kapsamlı değerlendirme ile krizden alınan dersler neler, kayıp ve zararların boyutu nedir, gerekli önlemler nelerdir ve yeniden kriz yaşanması durumunda neler yapılması gerektiği sorularının cevapları aranmaktadır (Kaya, 2009: 40).

Kriz yönetiminin son kademesi olan doğru öğrenme faaliyeti ile suçlama yapmak yerine eleştirilere açık olunması ve üretimin bütün süreçlerinin gözden geçirilerek gereken adımların en hızlı şekilde atılması gerekmektedir (Meydan, 2005). Kriz yönetiminin dikkat edilmesi gereken temel hususlarından bir diğeri ise kriz yönetiminin bir süreç olduğunun fark edilmesidir. Kriz yönetimini anlık olarak algılanması süreci çıkmaza yönlendirmektedir. İşletme ya da kurumların kriz sürecine girmeden önce iç ve dış çevreyi sürekli olarak gözlemlemesi ve sinyalleri erken alması gerekmektedir. Sürekli tetikte olmasının yanı sıra uzun vade de gelebilecek krizlere açık ve öngörülü olması, olası muhtemel krizlere karşı planlarının hazır olması, senaryolar kurgulaması ve gelecek tehditlere hazırlıklı olması gerekmektedir. Bu noktada sorumlu olan birim üst yönetimdir.

Üst yönetimindeki kişilerin hazırlıklı yüksek öngörülü kişilerden oluşması oldukça önemlidir (Özgür, 2018: 33).

Kriz yönetiminin etkin şekilde gerçekleştirilmesi ve planlanması krizin daha kolay atlatılabilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda işletmenin olası muhtemel krizlere sanal olarak hazırlıklı olması gerekmektedir. Kriz yönetiminin planlanması, potansiyel kriz durumlarının raporlanması, stratejilerin belirlenmesi ve formüle edilmesi, krizden etkilenmesi muhtemel olan birimlerin risk haritasının oluşturulması, etki boyutunun çerçevesinin belirlenmesi ve krizin maliyetinin en aşağı seviyeye çekilmesi gibi faktörleri içeren senaryoların hazır olması gerekmektedir (Regester ve Larkin, 1997: 173-174). Kriz yönetiminden sorumlu birimin görevleri arasında (Aksu, 2008: 56);

- İşletmenin karar biriminin karşılaşılabileceği kriz türleri ve krizden çıkış stratejileri konusunda bilgilendirilmesi,
- İşletme yönetiminin krizi tanımlama ve değerlendirme noktasında gerekli yeteneklerin kazandırılması,
- Krizden çıkış stratejileri kapsamında yöneticilere çeşitli tekniklerin öğretilmesi,
- Krizin en doğru şekilde yönetilebilmesi için işletme yöneticilerine yetkinlikler kazandırılması yer almaktadır.

Kriz yönetiminde süreci yöneten ekibin amacı işletmeye rehberlik ederek krizin kolay şekilde atlatılmasıdır. Bu bağlamda üst yönetimin bu ekibe tam olarak destek vermesi gerekmektedir. Kriz öncesi yapılması planlanan hazırlık tarihlerinin belirlenmesi ve işletme faaliyetlerinin planlanması krizden sorumlu ekip tarafından yapılmaktadır. Kriz yönetiminin bir bütün olarak yer aldığı kriz yönetim planı hazırlanmakta olup bir nevi yönerge şeklinde yazılı bir belge şeklinde oluşturulmaktadır (Frandsen ve Johansen, 2017: 77-78).

2.2. Kriz Türleri

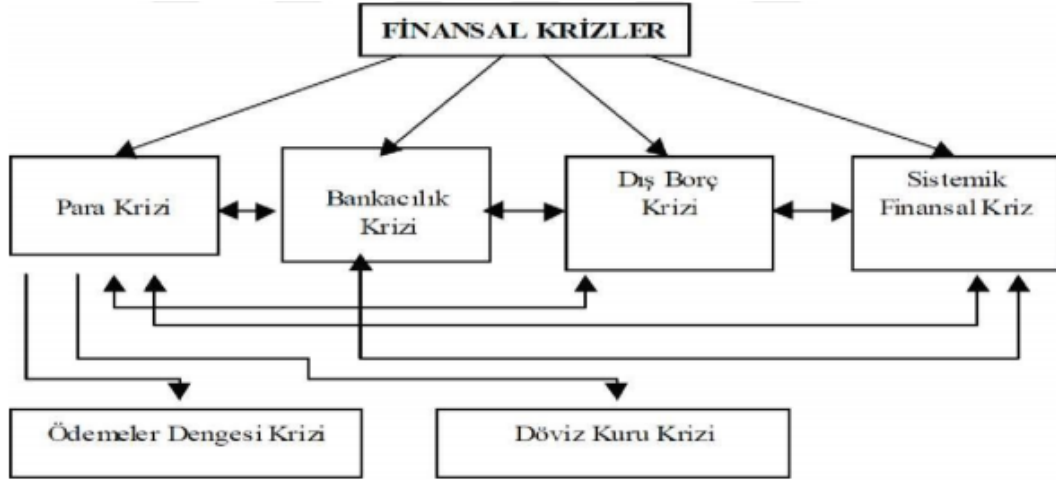
Krizlerin ortaya çıkış nedenlerinde farklılıklar olması krizlerin türlerinde de farklılıklar oluşmasına yol açmaktadır (Dinçer, 1998; Kovoov-Misra vd., 2001; Pearson and Mitroff, 1993; Richardson, 1994). Bu nedenle bütün krizlerin kendi içerisinde ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir (Darling, 1994). Bu başlık altında farklı kriz türlerine yer verilmiştir.

2.2.1. Finansal Kriz

Fon arz eden tasarruf sahipleri ile fon talep eden yatırımcıların bir araya geldiği piyasalar finansal piyasalar şeklinde tanımlanmakta olup bu piyasalarda meydana gelen krizler finansal kriz şeklinde ifade edilebilmektedir. Finans piyasalarındaki yüksek volarite nedeniyle meydana gelen fiyat dalgalanmaları özellikle bankacılık sektöründe kredilerin geri ödenmesi noktasında ciddi problemlerin yaşanmasına neden olabilmektedir. Bir başka ifade ile finansal sistem yapısında işlevsel bozukluklar oluşması nedeniyle ödünç alanlar ve verenler arasında fon akımı sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmaktadır (Kaytancı, 2013:194). Finansal krizler arasında döviz kaynaklı krizlerin sonuçlarının modeller ile tahmin edilmesi mümkündür. Ancak finansal krizler birden fazla sorunun bir araya gelmesi sonucunda oluşması nedeniyle sebep sonuç ilişkisinin net olarak ortaya koyulması mümkün olmamaktadır (Claessens ve Köse, 2013: 5-6). Arz ve talep dengesinde meydana gelen ani değişimler, büyümenin sürdürülebilir olmaması, işletme bilançolarındaki bozulmalar, yanlış uygulanan kur politikaları ve kurlardaki dalgalanmanın yüksek olması, serbest

finansal sisteme geçiş, deregölasyon politikaları, enflasyonun seyrindeki ani değişimler sonucu uygulanan baskıcı politikalar ve borç sarmalı sonrası yüksek faiz oranları ve dolaylı olarak sermaye hareketlerindeki dengenin bozulması finansal krizlere neden olan sebepler arasında yer almaktadır (Apak, 2002: 41-42).

Genel kabul olarak yükselen piyasalarda finansal krizler daha sık görölmekte olup finansal krizler para, bankacılık, dış borç ve sistemik olmak üzere dört grupta sınıflandırılmaktadır. Bu krizler birbirini takip eden krizler olup tam olarak bu ayrımın yapılabilmesi de bu gerekçe ile mümkün olmamaktadır (Delice, 2003: 59). Finansal kriz türleri ve birbirleriyle etkileşimleri Şekil 2’de verilmektedir.

Şekil 2. Finansal Kriz Türleri Ve Etkileşimleri

Kaynak: (Delice, 2003: 63).

Şekil 2’de gözlemlendiği gibi finansal piyasalarda meydana gelen krizler birbirleriyle ilişkili olarak kısmen doğrudan ya da dolaylı yollardan bir başka kriz ortamına zemin oluşturabilecek bir yapı sergilemektedir.

- a) Para Krizi:** Bir ülkenin ulusal parasının hızlı bir şekilde değer kaybetmesi sonucunda finansal sistemdeki ödemelerin yapılamaz hale gelmesi sonucu ortaya çıkan krizdir. Sabit kur sisteminde iktisadi karar vericiler kuru belirli bir seviyede tutabilmek adına kimi zaman politik, kimi zaman ise spekülatif ataklar yapabilmektedir. Bu ataklar sonucunda döviz rezervleri azalmakta bu durumda beraberinde para krizini getirmektedir. Dalgalı kur sisteminde ise kurun beklentilerin üzerinde sapma göstermesi krize neden olabilmektedir. Sabit kur sisteminde meydana gelen krizler ödemeler dengesi krizleri, esnek kur sistemindeki krizler ise döviz kuru krizleri olarak tanımlanmaktadır (Ataş, 2013:5). Devalüasyon yapılması çoğunlukla beraberinde krizleri getirmektedir. Frankel ve Rose tarafından para krizi cari paranın değer yitirme oranının %25 olması ve bu değer yitirme oranının bir önceki döneme göre %10 artış göstermesi olarak tanımlanmaktadır (Frankel ve Rose, 1996:4). Faiz oranı, devalüasyon ve kurdaki yüksek dalgalanmalar, para krizi yaşanmasının temel sebepleri arasındadır. Faizlerde meydana gelen aşırı dalgalanma ve döviz rezervlerindeki azalma para krizi tanımlarının genel çerçevesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda para krizlerinin uluslar arası rezervlerde bir azalma ile ulusal paranın devalüasyonuna yol açacak spekülatif atakların sonucu oluştuğunu söylemek mümkündür. Bir ülkenin ulusal parasının güven kaybetmesi gerekçesiyle

spekülatif fonlar ülkeyi terk etmektedir. Bu durum merkez bankasının kuru desteklemem çabalarını boşa çıkarmakta, ulusal para değeri kaybetmeye devam etmekte bu durumda para krizinin daha da derinleşmesine neden olmaktadır (Kibritçioğlu,2001:2). İki tür para krizi tanımlaması yapılmaktadır. Bunlar ödemeler dengesi krizi ve döviz kuru krizidir (Özkan, 2005: 168).

Döviz Kuru Krizi: Sabit kur sistemini benimseyen ekonomilerde piyasa katılımcılarının ulusal para birimi yerine yabancı para birimli tasarruflara yönelmesi sonucu başlayan ve merkez bankasının döviz rezervlerinin tükenmesine kadar uzanan bir kriz türüdür. Bir ülke parasına yönelik yapılan spekülatif bir saldırı, devalüasyon yada şiddetli bir değeri kaybı yaşanmasına neden olması durumunda merkez bankası ya ciddi oranlarda rezerv satmak durumunda kalmakta yada faiz oranlarında yükseltmek suretiyle parayı korumaya yönelik politikalar uygulamaya koymak durumunda kalmaktadır. Aksi takdirse ekonomiler ciddi bir kur kaynaklı para krizi tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır (Delice, 2003: 59).

Ödemeler Dengesi Krizi: Esnek kur sistemini benimseyen ekonomilerde meydana gelen para krizi türlerinden biridir. Sermaye hareketlerinin tersine doğru hareketi ile ödemeler bilançosunun açık vermesi ve rezervlerinin tükenmesi durumudur. Bu da döviz kurundaki şiddetli artışa neden olarak krizin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Özkan, 2005: 168)

b) Bankacılık Krizi: Dünyada son yıllarda ortaya çıkan bankacılık krizleri, sadece gelişmekte olan ve piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki ülkelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerde de gözlenmiştir. Bankacılık krizleri, hane halkı ve şirketlerin faaliyetlerini sınırlandırmakta, yatırımların ve tüketimin azalmasını hızlandırmakta, finansal sektörün kredi ve ödemeler sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemesini engellemektedir. Ayrıca, sermayenin yurt dışına çıkışını hızlandırdığından, özellikle bankalar gibi finansal kurumlara olan güvenin de yok olmasına neden olmaktadır. Bankacılık sistemine duyulan güven eksikliği ve zayıf bankacılık sisteminin varlığı, bankaların zamanla başarısız olmasına neden olurken, sermayesi zayıf olan bankalara da fonlarını genişletme fırsatı vermemektedir. Sonuçta bankacılık kredilerinde azalma kaçınılmaz olmakta; banka kredilerindeki daralma ise, diğer kesimlerin sermayelerini azaltarak, firmalar ve hane halklarının yatırım ve tüketimlerini azaltmaktadır (Altıntaş, 2004: 39)

c) Dış Borç Krizi: Bir ülkenin iç ve dış borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmesidir. Bu kriz genellikle ekonomilerin dış borçlarını ödeyememeleri sonucunda yeni bir ödeme planının geliştirildiği, ertelendiği ve yeni kredi bulmada zorlanma yaşandığı dönemlerde oluşmaktadır. Bu kriz türünde borçlular borcunu ödeyemezken, alacaklı tahsilatını alamama konusunda risk taşımaktadır (Delice, 2003: 61).

d) Sistemik Finansal Kriz: Finansal sistemin temel işlevlerinden ilki kaynakların verimli yatırım projelerine yönlendirilmesi, bir diğeri ise karar birimlerinin finansal araçlar ile likit varlıklara sahip olabilmesi işlevidir. Bir başka ifade ile finansal sistem ekonomide etkin kaynak dağılımını sağlarken işlem maliyetlerinin azaltılmasıdır. Finansal sistem bu işlevi finansal kurumlar aracılığı ile yerine getirmektedir. Sistemik finansal kriz, finansal sisteminin temel görev ve amaçlarını etkili bir şekilde yerine getiremediği ve ileri boyutta sistemsel dengesizliklerin yaşandığı kriz türüdür (Aslan, 2017: 27). Görevlerini yerine getiremeyen finansal kurumların ödeme zorluğu çekmesi ya da menkul kıymet

piyasalarında ani bir şekilde sistemin çökmesi şeklinde meydana gelmektedir (Çeviş, 2005: 9-10).

2.2.2. Ekonomik Kriz

Bir ülkenin beklenemeyen bir zaman diliminde yanlış yönetim kararları nedeniyle ortaya çıkan makroekonomik dengesizlik durumu ekonomik kriz olarak tanımlanmaktadır. Yüksek ve kronik enflasyon, yakın dönemde devalüasyon gerçekleştirilmesi, hükümetin farklı ve radikal iktisat politikaları uygulamasına geçişi, dış ticaret dengesinin bozulması, milli gelirdeki borç oranının artması gibi nedenler ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olan sebepler arasında yer almaktadır (Gençtürk, 2004:7). Diğer kriz türleri gibi öngörülemez devlet ve özel sektörü olumsuz şekilde etkileyen sonuçlara neden olan bir kriz türü olup ülke ekonomilerinde temel bazı makro değişkenlerin trendlerini negatif şekilde bozacak bir olgu olarak tanımlanmaktadır (Aktan, Şen, 2001: 1225; Balı, Büyükşalvarcı, 2010: 1). Oktar ve Dalyancı (2010) tarafından yapılan tanımlamada ekonomik kriz, iktisadi sistemlerin işleyişinde beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkan ve sistemin işleyişini önemli ölçüde olumsuz etkileyen durum olarak tanımlanmıştır.

Ekonomik kriz firmaların yatırım davranışlarından, tüketici davranışlarına kadar ciddi değişimlerin yaşandığı, yüksek işsizlik rakamları nedeniyle yaşam kalitesinin düştüğü, reel kesimden finans kesimine kadar birçok sektörü derinden etkileyen oldukça ağır bedellerin ödendiği kriz türüdür (Eğilmez, 2009:48). Bir krizin ekonomik kriz niteliğinde kabul edilebilmesi için ekonomideki bütün aktörlerin etkilenmesi ve krizin çok boyutlu olması gerekmektedir. Kriz ortamında geleceğin belirsiz olması ekonomik aktörler içinde geçerli olmaktadır. Bu belirsizlik ekonomik aktörlerin rollerini görevlerini yerine getiremediği ve ekonomide ciddi boyutlarda daralmaların yaşandığı bir dönem olmaktadır. Krizin uzun süre devam etmesi durumunda ise ekonomilerde çöküşler dahi yaşanabilmektedir (Eroğlu ve Albeni, 2002:94). Ekonomik krizlerin nedenleri arasında (Fener, 2012);

- Reel ve finans sektöründe beklemeyen arz fazlası ya da talep daralmasının ortaya çıkması,
- Ülkeyi etkileyebilecek ölçekte doğal afetlerin yaşanması,
- Ulusal yada uluslararası konjonktürel dalgalanmalar
- Siyasal, ekonomik, teknolojik ve ekolojik alanlardaki hızlı değişimler yaşanması,
- Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler,
- Teknolojik buluşların sayısının artması,
- Üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan ani konjonktürel dalgalanmalar da depresyon, hiper enflasyon, işsizlik gibi faktörler yer almaktadır.

2.2.3. Siyasi Krizler

Bir ülkede merkezi otoritenin ya da yönetim gücünün zayıflaması siyasi kriz olarak tanımlanmaktadır. İktidarın değişimi, ülkenin seçim sürecine girmesi, iç politik sorunların yaşanması, uluslararası konjonktürel gerginlikler yaşanması ve savaş gibi kriterlerde siyasi kriz kapsamında değerlendirilmektedir (Çiftçi, 2015:14). Siyasal krizlerde iktidarın güç kaybetmesi iktidarın toplum gözünde güven kaybetmesine neden olmaktadır (Güneş, 2010: 38). Siyasal krizlerin sonuçları oldukça yıkıcı olabilmekte meşruiyetin sarsılmasına ve yitirilmesine kadar gidebilmektedir.

Siyasal krizlerin açık şekilde ifade edilmesi, anlaşılması ve açıklanabilmesi oldukça önemlidir. İktidarda yaşanan gerginlikler, siyasi partilerin birbirleriyle ve diğer kurumlar arasındaki ilişkilerinde yaşanan gerginlikler de siyasi krizler kapsamında değerlendirilmektedir (Kantar vd., 2018:10). Meclis içerisinde faaliyet gösteren siyasi partiler yasama ve yürütme fonksiyonlarını kullanarak ülke yönetiminin karar merci olarak görüşmeler yapmaktadır. Bu görüşmelerde kimi karar kabul edilmekte, kimi karar ise reddedilmektedir. Karar alma sürecinde gerginlik yaşanması durumunda karar süreci zorlaşabilmekte kimi zaman siyasi bir krize neden olabilmektedir. Elbette yaşanan her gerginliğin siyasi kriz olarak değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu ayrımı net olarak yapamamak siyasi krizlerin nedenleri, oluşumu ve sonuçlarının açıklanması noktasında derin bir belirsizlik yaratmaktadır. Siyasi kriz oluşması durumunda siyasilerin uzlaşmacı tavır sergilemeleri gerekmektedir. Aksi takdirde partiler diyalogu kapatabilmekte bu gerginlik krize dönüşebilmektedir. Bu nedenle seçim dönemleri, bütçe görüşmeleri gibi dönemlerde siyasi krizler daha sıklıkla yaşanabilmektedir.

Devlet ile toplum arasında kriz yaşanması durumunda ise bu krizi aşmak için devletin toplum değer ve inançlarına uyumlu davranması gerekmektedir. Devlet ile toplum ilişkilerinin zayıf olması siyasi krizlerin en büyük sinyallerinden biri olarak kabul edilmektedir. Toplumla uyum, entegrasyon, denetim, kontrol ve iletişim kanallarında problem yaşayan devlet anlayışında siyasi krizler kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra demokratik yönetime sahip ancak uygulamada demokrasiyi içselleştirme sorunu yaşayan ekonomiler siyasi krizleri daha sık yaşayabilmektedir (Kışlalı, 2006: 27).

2.2.4. Siyasi Krizlerin Etkileri

Ekonomi ile politika sürekli ve karşılıklı etkileşim içerisinde. Ancak bu etkileşimin derecesi ülkenin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Ekonomilerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak girişimcilik olgusunun ekonomideki yeri, ulusal ve yabancı yatırımların ülke ekonomisine kazandırdığı katma değer gibi unsurlarla değişebilmektedir. Ekonomilerin politik performansı ülkelerin hazırladığı kalkınma plan hedefleri ve sonuçlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Özellikle jeopolitik konum gerekçesiyle geçiş bölgelerinde yer alan ekonomilerin gelişimi, toplumun refah düzeyi, sınır komşuları ile olan ilişkilerini büyük ölçüde şekillendirmektedir (Türk ve Mızrak, 2017: 1-7).

Günümüz dünyasında sayısız siyasi kriz yaşanmakta olup uluslararası krizlerin etkisinin ulusal ölçekli krizlere nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Zira ülkeler arasında yaşanan siyasi krizler çok hızlı bir şekilde gelişen bilgi iletişim teknolojilerinin de etkisiyle birçok ülkeye doğrudan sırayet edebilmektedir (Koyuncu ve Şenses, 2004:2-6). Bunun bir sonucu olarak halkın refah seviyesinde bir düşüş, ekonomilerin durgunluk sürecine girmesi, ülkenin imajının zedelenmesi ve güven kaybı yaşanması gibi birçok sorunu beraberinde getirebilmektedir. Bu olumsuz konjonktür ülkenin ekonomik güncel sorunlarının artmasına dolayısıyla ödemeler dengesinin ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olabilmektedir (Sürmen, 2019:197). Son dönemde Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizin Türkiye ekonomisini hatta Dünya ekonomisini nasıl etkilediği noktasına tüm dünya şahit olmaktadır. Türkiye Ekonomisi'nde Rusya krizinin üzerindeki en büyük etkisinin turizm sektöründe ve dış ticarete olduğu görülmektedir (Kandemir vd., 2018:635).

Can vd. (2018) tarafından yapılan çalışmada Türkiye tarafından 24 Kasım 2015 tarihinde Rusya uçağının düşürülmesi iki ülke arasında ilişkilerde gerginliklerin yaşanmasına neden olduğu

vurgulanmıştır. Çalışmada bu gerginlik sonucunda dış ticaret hacminde ciddi bir azalma yaşanmasının yanı sıra döviz kurunun artmasına ve sanayi üretim endeksinin düşmesine neden olduğu da ifade edilmiştir. Benzer şekilde Durdağ vd. (2016), Türkiye Rusya arasındaki siyasi kriz sonucu Türkiye’den Rusya’ya yapılan ihracat oranının düştüğünü ifade edilmiştir.

Kriz yönetiminde krizin etkisi ve derecesi sektörlere göre farklılık gösterebilmektedir. Oldukça dinamik bir yapıya sahip olan turizm sektörü üzerine yaşanan krizlerin etkilerinin detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir (Tüfekçi, 2010:86). Bunun temel sebebi sektörün sosyal, çevresel, dinsel ve siyasal anlamda bütün unsurlardan yoğun bir şekilde etkilenmesidir. Dünya ekonomileri içerisinde rekabet gücünün yoğun yaşandığı sektörlerden biri olan turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kriz yönetimini sağlamaları için tehditleri fırsatlara dönüştürebilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda turizm işletmelerinin kriz yönetiminde yeterli bilgiye ve öngörüye sahip olması buna ek olarak da modern yönetim tekniklerini kullanabilmesi büyük önem arz etmektedir (Kahya, 2008:1; Seçilmiş ve Sarı, 2010:501-502).

Siyasi bir enstrüman olan ekonomi, cezalandırma yada ödüllendirme aracı olarak kullanılabilir (Durmuş, 2017). Günümüz şartlarında uluslararası arenada siyasi krizlerin yaşandığı ekonomiler arasında ülkeyi zor bir duruma düşürmek için siyasi ve ekonomik ambargolar koyulabilmekte, yaptırımlar uygulanabilmektedir (Akkutay, 2014). Ekonomik yaptırım ve ambargo kime ve neye karşı uygulanırsa uygulansın toplumların özgürlüklerini kısıtlayan ve toplum refahını bozan olgulardır (Köse, 2020: 96). Siyasi krizler karşısında koyulan ambargolar arasında;

- İşletmelerin faaliyetlerinin durdurulması,
- Vatandaşlar arasındaki tüm ilişkileri kısıtlamaya yönelik tedbirlerin yürürlüğe girmesi,
- Finans kuruluşları ile olan ilişkilerin kısıtlanması ya da tamamen engellenmesi,
- Temel enerji kaynaklarına erişimin noktasında kısıtların getirilmesi,
- Petrole uygulanan ambargo sonucunda para piyasasının olumsuz etkilenmesi,
- Ülkenin ulusal parasının değer kaybetmesi,
- Özellikle finans sektörünü engelleyecek ekonomik kararları yürürlüğe koyması,
- Tasarruf sahiplerinin bankalardaki tasarruflarını çekme riski,
- Silah ticaretinin kısıtlanması,
- Temel gıda ürünlerinin ithalatının engellenmesi ya da kısıtlanması,
- Sanayi ürünlerinin alımına getirilen sınırlamalar getirilmesi,
- Teknoloji ihracatına yönelik yaptırımlar ve kısıtlamalar getirilmesi,
- Bankalara ambargo koyulması,
- Vize kısıtlamasına gidilmesi gibi örnekler yer almaktadır

Güçlü ekonomiye sahip olan ülkeler üçüncü ülkeleri hedef gösterilerek ekonomik yaptırım uygulayacağını ilan edebilmektedir. Bu ve benzeri yaptırımlara maruz kalan ekonomiler zor durumda kalabilmekte ülkede ekonomik istikrarın bozulmasına neden olabilmektedir. İstikrarsız bir ülkeye yabancı yatırım gelmeyeceği ya da finansal destek çekmeyeceği için borsanın düşmesi, ulusal paranın değer kaybetmesi, banka rezervlerinin azalması hatta tükenmesi, likidite sorununun yaşanması ve enflasyon rakamlarının bozulması gibi olumsuzluklar yaşanabilmektedir (Eren, 2012).

2.3. Dünya’da ve Türkiye’de Tecrübe Edilen Krizler

Krizler; bankacılık, ödemeler dengesi, para ve dış borç krizleri şeklinde bir takım alt ayırmalara tabi tutulmaktadır. Bulaşıcı olabilmesi nedeniyle krizlerin bir kısmı farklı özellikler taşıyabilmektedir. Örneğin, Avrupa’da “para krizi” olarak isimlendirilirken krizin yayılma etkisi yokken, Meksika’da yaşanan Meksika krizi bulaşıcı etkisi olması nedeniyle “tekila etkisi” olarak isimlendirilmiş, ekonominin farklı alanlarında ciddi problem yaratmış ve bu kriz ekonominin birçok değişkenini bünyesinde barındırdığı için “finansal kriz” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda içerisinde farklı kriz türlerini de barındıran ve kompleks bir yapı olan kriz “finansal kriz” olarak tanımlanmaktadır. Bütün makroekonomik dengelerin bozulmasına neden olan kriz kavramı; para krizi, döviz kuru krizi, ödemeler dengesi krizi banka krizi gibi kavramlarla da eş anlamlı olarak kullanılabilir. Çünkü etkileri tek yönlü değil, çok yönlü olabilmektedir (Özbek, 1999).

Tarihin her döneminde krizler önemli bir olgu olarak değerlendirilmiş, kriz yönetiminin doğru şekilde yapılması noktasında ekonomistler farklı teori ve politikalar geliştirmişlerdir. Geçmiş yüzyıllar eski geleneksel ekonomik değişimlere tanıklık ederken, günümüz dünyası hızlı teknolojik değişim, artan sermaye hareketliliği ve uluslararası ticari işlem yoğunluğu gibi tarihi büyük değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm süreci ekonomik sistemlerde bütünleşmenin yaşanmasına, toplum ve kurumlarda entegrasyon sürecinin artmasına yol açmıştır (Ataş, 2013:4).

Günümüz dünyasında herhangi bir ekonomide meydana gelen ekonomik bir hareketlilik bir başka ekonomide hissedilebilmektedir. Krizin şiddeti ve etkisi bölgelere, gelişmişlik düzeyine ve sektörler göre farklılık gösterebilmektedir. Az gelişmiş bir ekonomi krizi daha yüzeysel yaşayabilirken, ekonomiye yön veren ya da ekonomide ağırlığı olan ülkeler daha derinden etkilenebilmektedir. Bu etki literatürde domino etkisi olarak tanımlanabilmektedir. Domino etkisinde temel yapı taşları diğer taşları yerinden oynatabilecek taşlardır. Dolayısıyla bu taşlardaki bir hareketlilik diğer taşları zorlayarak zincirleme bir etki-tepki süreci başlatabilmektedir. Yani olayı başlatan en baştaki ögedir. Ekonomik açıdan bakıldığında dünyada ekonomik ve siyasi açıdan önemli bir nüfuza sahip ülkeler, bu domino taşları örneğinde olduğu gibi sıralamanın en başındaki ülkelerdir (Alpagu, 2014:210)

Genel olarak finansal kriz finans piyasalarında meydana gelen fiyat ve miktarlarda normal bir değişimin üzerinde hareketlilik yaşanmasıdır (Balı ve Büyüksalvarcı, 2011: 3; Çetinkaya, 2012: 65-66). Bu bağlamda finansal krizler reel piyasalardan daha çok mali piyasaların verimsiz çalışmasına yol açmakta, keskin bir ekonomik daralmayla sonuçlanmaktadır (Mishkin, 1996: 39). Finansal krizler bir sonraki aşamada reel ekonomi üzerinde büyük yıkıcı etkiler oluşturabilmektedir. Böylece piyasaların etkin işleyiş gücünü bozabilmekte ve finansal piyasalarda çöküşler yaşanmasına neden olabilmektedir. Banka veya bankacılık dışı finansal kesimdeki şirketlerin borç problemlerini de beraberinde gerileyebilmektedir (IMF, 1998:75).

Finansal krizlerin ortaya çıkış süreçleri incelendiğinde tarihsel süreç özelliklerine göre farklılıklar gözlenebilmektedir. Örneğin 19. Yüzyıla kadar krizler ağırlıklı olarak daha çok savaş ve kıtlık gibi gerekçelerle olabilmektedir. 19. Yüzyıl sonlarında ise krizler daha çok ekonomik sistemlerde yaşanan köklü değişim süreçleri nedeniyle gerçekleşmiştir (Dura, 2009). Bu bölümde dünya ekonomisinde yaşanan finansal krizler ve bu krizlerin oluşturduğu etkiler ele alınmıştır.

Meksika Krizi (1994-Tekila Krizi): Meksika Pesosunun Aralık 1994’de aniden devalüe edilmesi sonraki süreçte etkili bir krize dönüşmüştür. Krizin olumsuz etkilerinin sadece Meksika’da

sınırlı kalmayıp başta Arjantin olmak üzere diğer Güney ülkelerine yayılmasına “Tekila Etkisi” denilmiştir (Krugman, 2009:48).

Meksika’da meydana gelen finansal krizi meydana getiren temel faktörlerden biri yurt dışı faiz oranlarının yükselmesi olarak ifade edilmiştir. 1994 Şubat’ında Amerika Merkez Bankası (FED), İnterbank federal fonlarının oranını artırma kararı almıştır. Bu durum Meksika faiz oranlarında yukarı doğru baskı oluşmasına neden olmuş ve Meksika finansal sisteminde asimetrik enformasyon problemlerinin yaşanmasına, doğrudan ters seçim problemlerinin artmasına yol açmıştır. Artan faiz oranları nedeniyle işletmeler ve hanehalkı ödemeleri artmış, nakit akımı azalmıştır. Bu durum bilançoların bozulmasına neden olmuştur. Bilançolardaki bozulma Meksika finansal piyasalarındaki ters seçim ve ahlaki riziko problemlerini artırmış ve bu da borç verenlerin borç vermeye daha az istekli olmalarına neden olmuştur (Mishkin, 1996).

Latin Amerika ülkelerinde 1980 ve 1990’lı yıllarda yaşanan krizlerden farklı olarak 1994-1995 yıllarında yaşanan Meksika krizi makroekonomik dengelerin oldukça iyi gittiği bir ortamda gerçekleşmiştir. 1990’lı yıllarda yaşanan olumlu konjonktürün etkisiyle Meksika’ya akan sermaye yatırımlarının, değerlenmiş kur, ödemeler bilançosu dengesizliği ve yerli tasarrufların azalması nedeniyle geriye dönmelerinden kaynaklanmıştır. Yani Meksika’da kriz ortamı oluşurken ne Latin Amerika ülkeleri ne de Güney Doğu Asya ülkelerinde görülen hiperenflasyon ve devasa bütçe açıkları söz konusu değildir (Sancar, 2010:8)

Türkiye Finansal Krizi (1994): 1980 yıllarından önce Türkiye’de yüksek enflasyon, işsizlik ve ödemeler dengesi açığı gibi temel ekonomik sorunlar söz konusuydu. 1980 yılında IMF ile anlaşma yapılmış, tasarruf tedbirleri yürürlüğe konmuş, ihracatta büyük artışlar yaşanmış, ödemeler dengesi açıklıkları azalmıştı. 1988 yılı itibarıyla ücretlerin aşağı seviyede tutulması ve kurun yükselmesine izin verilmemesi gibi alınan önlemler neticesinde ihracatta ve büyüme rakamlarında artışlar yaşanmıştır. 1989 yılında sermaye hareketliliği serbest bırakılmıştır. Bu hareketlilik TL’nin değerlenmesine ve faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Yüksek faiz oranları sıcak parayı cazip kılmasının yanı sıra dış borçları ödeyebilmek için yoğun iç borçlanma yapılmasına yol açmıştır (Danışoğlu, 2007:6)

1994 krizinin temel nedeni yurtiçi tasarruflarının yetersiz olması nedeniyle oluşan bütçe açıklıklarıdır. Finansal serbestleşmeye gidilmesi ile sermaye hareketliliği artırılmış, bu durum bütçe açıklığının azalmasına neden olmuştur. Sermaye hareketliliğinin bütçe açığı ve dış açık devam ederken gerçekleşmesi, yüksek faiz düşük kur dengesinin oluşturulmasına yol açmıştır. Ancak sermaye hareketliliğinin hız kazanması ve yüksek faiz-düşük kur politikasının benimsenmesi piyasa aktörlerinin güvenlerini sarmış, bu durum finansal krizi tetiklemiştir. Bu gerekçeler nedeniyle 1994 yılından ikiz açık olarak bilinen bütçe açığı ve cari açık finansal krizin yaşanmasına sebep olmuştur (Işık vd., 2004:51). 1994 Krizi sonrasında özel sektörün ihtiyacı olan krediye ulaşması için devlet garantili kredi imkanı tanınmıştır. Ülkede tasarruf oranının artırılması için yurtiçi bankalardaki mevduatlara Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) eliyle güvence verilmiştir. Ancak, bu girişimler ahlaki çöküntüye neden olmuş, bu imkanlar bankalar tarafından iyi niyetli olarak kullanılmadığı için Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerine doğru ülke sürüklenmeye başlamıştır. 2001 krizinde 25 banka batmış, bankaların devlete getirdiği yük 25-30 milyar dolar arasında değişmiştir. Kriz sonrasında bir milyon kişi işsiz kalmış, iki milyon kişi ve batan 120-130 bin işyerinin vergisini devlet tahsil edememiştir (Kazgan, 2002: 22).

Asya Krizi (1997-1998): Kriz öncesinde Asya Ülkeleri’nde ciddi düzeyde makroekonomik dengesizlik olmadığı görülmektedir. Bazı ekonomistler tarafından özel sektöre açılan kredi

miktarının artması, özel sektörün bankalara olan borçlarının yükselmesi, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, cari işlemler açığının artması gibi göstergelerin krizi işaret ettiğini ifade edilse de açık şekilde krizi öngören göstergeler olmadığı genel olarak kabul edilmektedir (Poret, 1998 :39).

Asya krizi 1997 yılı başlarında Güney Kore ve Tayland ülkelerinde başlamıştır. Güney Kore’de faaliyet gösteren Hanbo Steel isimli işletme borcunu ödeyemeyerek iflasını açıklamıştır. Buna ek olarak aynı sektörde faaliyet gösteren Sammi Steel isimli işletmede borcunu ödeyemeyerek bankaların ciddi anlamda problem yaşamasına neden olmuştur. Asya krizinin diğer bir ayağı olan Tayland’da ise sorunlar emlak sektöründe baş göstermiş, emlak sektörüne finanse eden kuruluşlar zor duruma düşerek borçlarını tahsil edememişlerdir. Hükümet bu problemi aşmak adına rezervleri kullanmış, bu azalış yabancı yatırımlar için güvensiz bir ortam oluşmasına neden olmuştur. Yabancı yatırım sahiplerinin güvensiz ortamdan rahatsız olması nedeniyle yaşadığı panik havasına ek olarak spekülasyon saldırılarının artması bölgeden ciddi oranda sermaye çıkmasına neden olmuştur. Güney Kore, Endonezya, Tayland ve Malezya’nın para birimleri dolar karşısında %20’den fazla değer kaybetmiştir. Sermayelerini döndüremeyen finans kuruluşları bankaları baskında bırakmış, doların ulusal para karşısında değer kazanmasına bağlı olarak da borçların ödenmesi daha da güçleşmiştir. Bunların yanı sıra yabancı yatırımcıların yaşanan güven kaybı nedeniyle reel sektör ciddi boyutta etkilemesi paniği küresel bir boyuta taşımıştır (Aksu, 2012:21).

Sachs ve Redeleit gibi düşünürler tarafından Asya Krizi’nin hızlı şekilde büyümesinin klasik para kaçışına dayandığı ifade edilmiştir. Yabancı yatırımlara bağlı olarak büyüyen Asya ekonomileri’nde ani bir şekilde yatırımcıların parayı çekmeye başlamaları ile piyasalarda panik ortamı bir anda yükselişe geçmiştir. Piyasalarda oluşan asimetrik bilgi “sürü psikolojisine” yol açarak reel ekonomideki riski artırmıştır. Bir başka ifade ile yabancı yatırımcıların panik havası sonucu finansal kırılganlık artarak kontrolden çıkmıştır (Yay vd., 2001, 25-26).

Rusya Krizi (1998): 1990 yıllarının başında serbest piyasa ekonomisine geçen Rusya ekonomik bir dönüşüm sürecine girmiştir. Uluslararası arenada Rusya’nın ulusal parası olan ruble işlem görür hale gelmiştir. Bu serbestleşme hareketi Rusya’yı risklere açık hale getirmiştir. Literatürde yer alan birçok kaynakta bankacılık krizinin bu dönemlerde başladığı bilgisi yer almaktadır. Rusya krizinin temel olarak iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1997 yılı Asya Krizi’nde yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş, bir diğeri ise Rusya’nın yüksek borç düzeyine sahip olmasıdır. Asya Krizi’nde düşen petrol fiyatları Rusya’nın ihracat gelirinin azalmasına neden olduğu için cari açık oranı yükselmiştir. Hükümetin o dönemde kredi notunun yüksek olması hükümetin daha fazla kısa vadeli borç alabilmesine katkı sağlamıştır. Bu olumlu gibi görünen yanlış kabul borçlanmanın oldukça yüksek seviyelere çıkmasına neden olmuştur (Oktar ve Yüksel, 2015:331; Black vd., 2000:1731-1808). Petrolden elde edilen ihracat gelirinin azalması sonucu Rusya’nın döviz gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmasına kısa vadeli borçların ödenmesinde problemler yaşanmasına neden olmuştur (Oktar ve Yüksel, 2015:331). Bu durum Rusya piyasalarında kriz öngörülerini artırmıştır. Piyasalarda ruble’nin devalüe edileceği söylentilerinin artması üzerine Rusya Merkez Bankası devalüasyonun önüne geçmek için piyasaya dolar satma politikasını benimsemiştir. Bu durum Merkez Bankası’nın rezervlerinin azalmasına neden olduğu için ileri dönemde mecburen Ruble’yi devalüe etmiştir. Belirtilen tüm bu problemlerin sonucunda, Rusya 1998 yılında moratoryum ilan ettiğini ve borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamıştır (Black vd., 2000:1808)

Brezilya Krizi (1999): 1990 yılında Brezilya vergi sisteminde yaşanan sorunlar nedeniyle mali açıklar nedeniyle sürekli emisyon yapma yoluna gidilmiştir. Bu durum yüksek enflasyon

olgusunu beraberinde getirmiştir. Enflasyon ile mücadele noktasında dönem hükümeti enerji sektöründen eğitim sektörüne kadar birçok mal ve hizmet için parayı endeksleme yoluna gitme politikasını benimsemişlerdir. 1994 yılında Real Planı adı altında bir istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır.

Brezilya'nın yeni para birimi olan Real dolara endekslenerek para kurulu uygulamasına geçilmiştir. Program sonrasında 1993 yılında %2.500 olan enflasyon oranı, 1998 yılına %3'e gerilemiştir. Ancak enflasyon ile mücadelede elde edilen bu başarı, kamu maliyesi açıklarının kapanmasına yansımamıştır (Gruben ve Welch, 2001: 12-13). Bunun temel sebebi 1997 yılında yaşanan Güneydoğu Asya krizi sonrası yatırımcıların tedbirli davranmasıdır. Mali açığın yanına eklenen cari açık ile ikiz açık kıskaçına düşen Brezilya borçlanmanın sürdürülebilirliği tehlikeye girmiş, kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilen sermaye girişleri ciddi oranlarda azalmıştır (Eiteman vd., 2001: 47). 1998 yılı Aralık ayında İMF ile anlaşma imzalanarak dar boğazdan çıkılması hedeflenmektedir. Ancak 1999 yılı Ocak ayında yapılan seçimlerde hükümetin değişmesi borçları ödeyemeyeceklerini açıklaması ile ülke iflasını açıklar. Paniğe kapılan yatırımcıların kaçışı hızlanır ve kriz derinleşerek etkisini daha da derinleştirir (Gruben ve Welch, 2001: 14).

Türkiye Para ve Bankacılık Krizi (Kasım 2000-Şubat 2001): 2000 Kasım ayında ortaya çıkan finansal kriz sonrası bankalar arası gecelik borçlanma faizi ortalama %110,8'den %210'a yükselmiştir. Bu yükselişe neden olan faktörlerden biri enflasyon ile mücadele programının piyasalarda gerginliğin artmasına neden olmasıdır. Bu gerginlik döviz rezervlerin ciddi oranlarda azalmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra enflasyon ile mücadelede yetersiz kalınması, bankacılık sektörünün riskli bir yapı içerisinde olması ve TMSF'ye devredilen banka sayısının artacağı izleniminin oluşmasıdır. Başka bir sebep ise uygulanan program çerçevesinde cari işlemler açığının bir miktar üzerinde gerçekleşmesi sonucunda oluşan likidite sıkışıklığıdır (Gençtürk, 2004: 34).

Türkiye'de Kasım 2000 yılında yaşanan spekülasyon bir atak yaşanmasının ardından 2001'de siyasi kökenli bir kriz yaşanmıştır. Bu kriz sonrasında bankalar gecelik faizi %6200'e kadar yükselmesine neden olmuş, Merkez bankası piyasaya dolar satarak piyasalara müdahale edilmiştir. Ancak bu müdahale yeterli olmamış sonuç olarak Şubat 2001'de serbest dalgalı kur uygulamasına geçilmiştir (Tunca ve Karabulut, 2001: 936). 2001 krizinin birçok sebebi mevcuttur. Temel sebeplerden biri kamu bankalarına yapılan siyasi müdahalenin fazla olması, bir diğeri ise holding bankalarının kamu maliyesi üzerine yarattığı yüküdür. Bu sebeplerin yanı sıra en önemli unsurlardan bir diğeri ise sistematik bir kontrol mekanizmasının olmamasıdır. Etkin bir kontrol mekanizmasının olmaması sektörü risklere açık hale getirmiş ve suiistimaller konusunda erken tedbirler alınmamıştır (Yıldız, 2007). Tüm bu gelişmeler sonrasında Şubat 2001 krizinde finansal piyasalar kilitlenmiştir. Çöken ödemeler sistemi ile döviz talebi ve faiz oranları hızlı bir şekilde yükselmiştir. Serbest kur sistemine bırakılan dolar ciddi bir oranda yükselerek ekonomide dolarizasyon olgusunu artırmıştır. Bu kriz Türkiye'nin uluslararası derecelendirme kuruluşlarınca notu düşürülmüştür. Yaşanan ekonomik daralma sonucunda birçok kişi işten çıkarılmış ve hükümet çok kısa aralıklarla iki defa itibar kaybı yaşamıştır (Şamiloğlu, 2002:62)

Arjantin Krizi (2001-2002): İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arjantin sürekli kur krizleri ile mücadele etmiştir. Mücadele sürecince enflasyonun aşağı çekilmesi için sabit kur sistemine dayalı istikrar programları uygulanmış, küresel konjonktör etkisiyle de kur krizleri yaşanmaya devam etmiştir. 1967-1995 dönemleri arasında Arjantin'de sekiz farklı istikrar programı uygulanmış olup her kriz ülke sermayesinde ciddi kayıpların yaşanmasına neden olmuş ve ulusal para ciddi anlamda

zarar görmüştür. Hazırlanan istikrar programlarının ortak noktası sabit kur rejimine dayanmış olmasının yanı sıra parasal ve mali disipline yönelik gelir ve fiyat politikalarını da getirmiş olmasıdır. Programın uygulamaya koyulmasının ardından ilk yıllarda enflasyonda istenen düşüşler yaşanmış olsa da ulusal para ciddi anlamda değer kaybettiği için cari işlemlerde dengesizlikler oluşmaya başlanmıştır. Yaşanan bu dengesizlik kaynaklı oluşan develüasyon beklentileri merkez banlarının yaptığı müdahaleler sonucunda rezervlerin erimesine neden olmuştur. Özetle istikrar programlarının sonucunda mali ve parasal disiplin bozulmuş, enflasyon yükselmiş, cari açık büyümüş ve kur sistemi çökmüştür (Seyidoğlu ve Yıldız, 2006: 222). 2000 yılında uluslararası sermaye piyasalarına ulaşmada ciddi itibar kaybına uğrayan Arjantin’de yoğun sermaye çıkışları yaşanmıştır. Bu çıkışları kapatmak için mevduat çekilişleri yapılmış, bu çekilişler bankacılık sisteminde büyük tehditlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle Aralık ayında mevduatlar kısmi olarak dondurulmuş, Arjantin’in istikrar program kriterlerini karşılayamadığı gerekçesi ile IMF ödemelerini durdurmuştur. Ocak 2002 tarihinde konvertibilite rejimine son verildiği açıklanmış, Pezo ciddi bir değer kaybı yaşanmış ve bankacılık sistemi krize girmiştir. Arjanti’de 1998-2002 yılları arasında ekonomik durgunluk nedeniyle ekonomi %20 oranında küçülmüş ve ülke sosyoekonomik açıdan ciddi yaralar almıştır (Hacıhasanoğlu, 2005: 71-72).

Yunanistan Krizi (2010): Yunanistan’da yaşanan borç krizinin temeli yanlış bütçe politikaları ve malî disiplinden kaynaklanmaktadır. Farklı dönemlerde görev yapan Yunan hükümetleri mali yükü hafifletmeyi tercih etmek yerine düşük faizli borçlanmayı tercih etmeye devam etmişlerdir. Krizlerin oluşması durumunda ise IMF ve Avrupa Birliği delegasyonu ile yapılan anlaşmalarda mali yükün gerekçesi olarak kamu personellerinin gelir ve giderleri arasındaki uçurum sebep olarak gösterilmiştir. Bunlara ek olarak ülke ekonomisinde kayıt dışılığın ve yolsuzluk seviyesinin oldukça üst seviyelerde olması ve askeri harcamaların ekonomideki payının çok yüksek olması gibi gerekçeler görmezden gelinmiştir (Dağdelen, 2011:4). Bu ekonomik krizin en büyük etkileri arasında ülkenin ulusal parasının değer kaybetmesi, develüasyon yapılması, ekonomik büyümenin beklenenden çok altında kalması, maaşların aşağıya çekilmesi ve işsizlik rakamlarının yükselmesi yer almaktadır. Üretici açısından kriz ise yatırımların azalmasına, kredi olanaklarının yetersizleşmesine, ekonominin daralmasına sebep olmuştur.

Büyük Buhan (1929): 1929 Büyük Buhan’ının oluşmasını tek bir sebebe bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Fiyat Dünyanın 1929’da karşılaştığı ekonomik buhranın oluşmasında birçok etken rol oynamıştır. Bunalımın genel görünümü fiyatların düşmesi ve durgunluk olduğuna göre, aşırı üretim veya satınalma gücünün bunun altında kalması gibi bir durum söz konusudur. Bunalımı doğuran neden; ABD’nin Birinci Dünya Savaşından bazı kayıpları olmakla birlikte, diğer ülkeler arasından en güçlü ülke olarak çıkmasıdır. Ülkelerin bedellerini ödeyerek veya ABD’nin kredileri karşılığında savaş araçları siparişleri vermeleri ABD sanayiini güçlendirmiş, tarımsal mallar almaları da ABD tarımının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Avrupa altın stokları ABD’ye akmış, bu gelişmenin de etkisiyle Avrupa, altın ve altına dayalı para sistemini terketmek durumunda kalmıştır. Sonuçta, stoklarını yitiren ve ABD’den büyük borçlar almış bulunan Avrupa, savaştan sonra da satınalma gücü düşük olduğundan, ABD’den mal ithal edememiştir (Kuyucuklu, 1985: 249).

Büyük Buhranın başlıca sonuçlarından biri finans sektöründe meydana gelmişti. 1944 yılının haziran ayında ABD’nin New Hampshire Eyaletinin Carroll kasabasının bir bölgesi olan Bretton Woods’de 44 müttefik devletten 730 delegenin katılımıyla düzenlenen uluslararası para ve finans konferansı düzenlenmişti. Uzun müzakereler sonucunda 1946 Mart’ında yapılan anlaşma ile Altın

Standardı uygulaması tamamen ortadan kalkmış Altın Kambiyo Standardına geçilmiş ve tüm para birimleri dolara endekslenmişti. Bu anlaşma ile ayrıca, IMF ve IBRD'nin kurulması kararlaştırılmıştı. Büyük buhranın diğer önemli sonucu ise 1776'dan beri egemenliğini sürdüren Klasik görüşün sorgulanması ve Keynesyen görüşün 1973 yılına kadar sürecek egemenliğinin başlamış olmasıydı. Büyük buhrana kadar ekonomiyi dengede tutan ve dengenin bozulması halinde ekonomiyi tekrar dengeye getiren bir gizli ele inanılmıştı. Ancak büyük buhranın yıkıcı ve bir o kadarda uzun seyretmesi, gizli ele güveni çürütmüştür. Piyasanın tek başına dengeyi sağlayamayacağı ve başarısız olduğu kabul edilmiş, böylelikle devletin görevleri jandarma devletini dışarı çıkarmıştır (Uçar ve Ay, 2015:15) Ayrıca dünya ekonomileri üzerinde önemli etkileri olan Buhran Türkiye ekonomisinde de bazı sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yaşanan başlıca problemler; dış ödemeler açığı, Türk parasının değer yitirmesi, deflasyonist sürecin yaşanması ve tarımsal ekim alanlarının daralması şeklinde sıralanabilir (Tekeli ve İlkin, 1982:74-75). Dış dengenin sağlanması için alınan tedbirler ithalatı miktar ve değer olarak azaltmıştır. İhracatta miktar olarak artış yaşanmış olmasına rağmen, fiyatlardaki düşüş nedeniyle ihracat değer olarak azalmıştır. Tarımsal ürün fiyatlarında ortaya çıkan düşüşleri dengelemek için devlet bazı ürünlere taban fiyat uygulaması getirmiş ve bu ürünlerin işlenmesi için sanayi tesisleri kurmaya yönelmiştir. Devlet, harcamalarını kısırarak denk bütçe politikası izlemiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 217). Ancak Türkiye Buhran'dan etkilenmekle birlikte, bu etkinin şiddeti diğer dünya ülkelerine nazaran daha az olmuştur. Bu durumun nedenleri; Türkiye'de pazar ekonomisi ilişkilerinin gelişmemiş ve dünya ticaretindeki payının sınırlı olması, yabancı sermayeli kuruluşların Türkiye'de ilgi görmemesi ile yabancı fonların diğer ülkelere nazaran sınırlı olması olarak sıralanabilir (Köymen, 1999: 68-72).

Petrol Krizi (1973-1974): 1973 yılında petrol piyasalarını ciddi anlamda olumsuz yönde etkileyen petrol arz şoku yaşanmıştır. İsrail ve Arap ülkelerin arasındaki siyasi kaos savaşa dönüşmüştür. Bu süreçte ülkeler ikiye bölünmüş bazı ülkeler İsrail'i desteklerken bazı ülkeler Arap Ülkeleri'ni desteklemişlerdir. Arap ülkeleri İsrail'i destekleyen ülkelere tepki olarak petrol ambargosu uygulamış ve bu ambargo sürecinde iki petrol krizi yaşanmıştır (Aytekin, 2014:19-20). Petrol arz şoku petrol fiyatlarının yükselmesine dolaylı olarak maliyetlerin artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki bu artış uzun dönemde Arap ülkelerinin Batı karşısında rekabet düzeyinin artmasına, hammadde temininde üstünlük sağlamasına ve ekonomik gücün Doğu bloğun'dan Batı bloğun'a kaymasına neden olmuştur. Özellikle ABD, Kanada, İngiltere ve Hollanda'ya Arap ülkelerine tepki koyan ülkelerinin politik baskı aracı olarak güçlerini kullandıkları görülmüştür. Kaynak temininde sorun yaşayan ABD şirketleri petrol bulabilmek için kömür ve nükleer reaktörlerden enerji elde etmek için çalışmalar başlatmıştır. Yüksek enerji tüketimine yönelik ülkeler farklı kısıtlama yöntemlerine başvurmuşlardır. Hollanda yüksek elektrik tüketimi için ceza sistemini, ABD ise petrol kıtlığı için petrol karne uygulamasını devreye sokmuştur. Japonya ise yaşanan süreçte yatırım anlayışını tamamen değiştirerek elektronik endüstrisine yatırım yapmaya karar vermiş ürettikleri ürünleri ABD'ye pazarlamıştır (Öztürk ve Saygın, 2017:4).

Petrol krizinin ilk dönemlerinde başta ABD olmak üzere gelişmiş ekonomilerin ekonomik büyüme sürecine girme çabaları ileri yıllarda meyvelerini vermiştir (Balkanlı, 2002: 18). Yaşanan kriz ortamında ortaya çıkan ekonomik zorluklarla mücadele etmek zorunda kalan ABD ve diğer gelişmiş ülkeler ekonomilerini yeniden organize etmeye yönelik çalışmalar yapmışlar ve böylece

küreselleşmenin önemli noktaları sayılan liberalleşme ve teknolojik gelişmeler noktasında gelişmelere de adım atmışlardır (Öztürk ve Saygın, 2017:5)

Küresel Ekonomik Kriz (ABD Mortgage Krizi, 2008) :Emlak krizi olarak da bilinen Mortgage Krizi ABD’de ortaya çıkarak çok kısa sürede tüm dünyayı etkilemiştir. Ekonomiyi canlandırmak amacıyla finans kuruluşları gelir düzeyi oldukça düşük olan bireylere emlak kredileri vermiştir. İnşaat sektöründe ödeme gücü olmayan bireylere yüksek faizli ipotek kredileri verilmiştir. Bankalar verdikleri kredi miktarını artırmak için teminat için emlak tahvilleri çıkarmış, bunları piyasadaki benzerlerinden daha yüksek faizle, çoğunluğunu riskli yatırımlardan yüksek karlar elde etmeyi hedefleyen hedge fonlara satmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 73). Finans sektöründen başlayan bu kriz daha sonrasında reel kesime ve tüketicilere yansımıştır. Ekonominin olumsuz seyri tüketim harcamalarının azalmasına, talebin düşmesine, dolaylı olarak da yatırımların azalmasına neden olmuştur. Üretim ve yatırım azalışı istihdamın azalmasına ve işsizlik rakamlarının yüksek seviyelere ulaşmasına yol açmıştır.

ABD’deki kriz finans sektöründe başlamış ve bu sektördeki kuruluşlar önce birbirlerine, sonra da reel kesime ve tüketicilere olan kredileri kesmeye başlamıştır. Ekonomideki kötü gidiş tüketicilerin harcamalarını azaltmasına yol açmış tüketim, yani talep düşünce üretim de ister istemez sınırlandırılmış ve sonuçta yatırımlar düşmeye başlamıştır. Üretim ve yatırım düşüşü sonucunda istihdam sorunu yaşanmasına ve çalışanların bir bölümü işlerinden çıkarılmasına neden olmuştur. Çalışan yani ücret alan insan sayısı azaldıkça talep azalmış, tüketim daha fazla düşmüştür. Özetlersek talep azaldıkça üretim ve yatırım, üretim ve yatırım azaldıkça istihdam, istihdam azaldıkça talep azalmış ve ekonomi tam anlamıyla bir kısır döngü içine girilmiştir. Bu durum da tüm sektörler üzerinde krizin etkilerini hızlandırmıştır (Yıldız ve Durgun, 2010:4)

Krizin küresel bir boyut kazanmasında ABD’nin kamu destekli iki dev mortgage kuruluşu olan Fannie Mae ve Freddie Mac’in ipotekli konut finansmanı sistemindeki kredilerin geri ödeme güçlükleri ve sermaye yetersizliği büyük rol oynamıştır. Bunlara ek olarak ABD’nin ikinci büyük yatırım şirketi olarak bilinen Lehman Brothers’ın iflas ettiğini duyurması birçok finans sektöründe faaliyet gösteren kuruluş ve yatırımcıyı iflasa sürüklemiştir. Şirketin iflas ettiğinde geride 613 milyar dolar borç kalmıştır. Bu miktar birçok ekonominin bütçesinden çok daha fazladır. Bu paranın sistemden çıkması dünyada finans piyasalarında büyük bir kaos ve tedirginlik ortamının oluşmasına neden olmuştur (Çetinkaya, vd., 2008:223). Küresel krizden etkilenen ABD, İngiltere ve AB ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke krizden kurtulmak için farklı önlemler almıştır. Krizin derinleşmesi ile birlikte ABD 2008 yılı Ekim ayında 00 Milyar dolarlık bir kurtarma paketine 150 milyar dolar daha eklemiştir. Bu paketi diğer dünya ülkeleri de takip etmiş ve gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ekonomilere kadar dünya üzerinde birçok ülke küresel krize karşı önlem olarak farklı paketler açıklamıştır. Ödeme güçlüğü çeken İzlanda, Ukrayna, Pakistan, Macaristan gibi ülkeler ise çare olarak IMF ile stand-by antlaşması yapmada bulmuşlardır (Ünal ve Kaya, 2009:5). Tüm dünyanın etkilendiği bu krizden Türkiye’de nasibini almış, yüksek büyüme rakamlarının yavaşlaması, uluslararası bankacılık sistemine dayanan kredi kanallarının çalışmaması ve dış talepte yaşanan azalmalar 2008 yılında ekonomide daralma yaşanmasına neden olmuş, 2009 yılında ise tüm sektörlerde ciddi küçülmeler yaşanmıştır. Ekonomide yaşanan daralmanın en büyük etkisi istihdam üzerinde olmuş, reel ekonominin krizi istihdam krizine dönüşmüştür (Darıcan, 2005:44)

Azerbaycan Krizi (2015): Dünya’da emtia piyasalarında 2014 yılı sonlarında petrol fiyatları düşmüştür. Petrol fiyatlarının düşmesi petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinin ciddi boyutlarda

azalmasına neden olmuştur. Petrol arzındaki artışa ek olarak petrol ithalatının azalması, piyasada petrol arz fazlası oluşmasına neden olduğundan petrol fiyatları düşüşe geçmiştir. Haziran 2014 yılında varil başına 100 dolar olan Brent tipi ham petrol fiyatı 52 dolara kadar düşüş göstermiştir. Bu düşüş devam etmiş, 2016 yılının başında 29 dolar düzeyine seviyelerini görmüştür. Fiyatların düşmesi petrol gelirlerinin azalmasına ve Azerbaycan'ın ulusal para birimi üzerindeki baskısının artmasına neden olmuştur. Azerbaycan Merkez bankası ülkenin ulusal parası olan manat'ı korumak için döviz rezervlerini tüketmek durumunda kalmış, rezervlerin hızla azalması hükümeti devalüasyon yapmaya zorunlu kılmıştır. Devalüasyon sonucunda ulusal para dolar karşısında %49 değer kaybetmiştir. Ulusal paranın devalüe edilmesi hem reel sektörü, hem de finansal sektörünü olumsuz etkilemiş, ülkenin makroekonomik istikrarının bozulmasına neden olmuştur (Bektur ve Nuruzade, 2019:52). Azerbaycan'da yaşanan bu kriz ekonominin durgunluğa girmesine, birçok işyerinin kapanmasına, maaş azaltımına gidilmesine, ulusal paranın değer kaybetmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra reel gelirdeki azalış satın alma gücünde azalmasına neden olmuştur (Bektur ve Nuruzade, 2019:53).

İsrail-Filistin Krizi (2000-2002): Filistin ve İsrail arasındaki gerginlik 19.yüzyıla kadar dayanmaktadır. İsrail devlerinin ilan edildiği 1948 yılından bu yana süren gerginlik ardından yaşanan Arap-İsrail savaşları 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. Birçok kez anlaşma yapılmasına rağmen İsrail'in barış sürecinde topraklardan çekilmesi yerine kendini pekiştirmesi Filistin halkının 2000 yılında ayaklanmasıyla yeniden gündeme gelmiştir (Özkoç, 2009: 168). İki ülke arasında süregelen bu gerginlik her iki ülke vatandaşlarına da büyük zararlar vermiştir (Çiftçi, 2015:18)

Suriye Krizi (2011):Suriye krizi ilk olarak sokak eylemleri ile başlamıştır. Yapılan eylemler gençler tarafından düzenlenmekte basın özgürlüğü, siyasi parti kurma özgürlüğü, politik tutukluların serbest bırakılması ve bağımsız yargı gibi isteklerini ifade edilmesine dayanmaktaydı. Muhalif cephe yüksek işsizlik rakamları ve yolsuzlukla mücadele edilmesi noktasında taleplerini dile getirmek istemişlerdir (Seale, 2011:1). Yeni Suriye rejiminin sıklıkla karşılaştığı esas sorun Suriye'nin etnik açıdan heterojen nitelikte bir demografik yapıya sahip olan bir ülke olmasıdır. Hafız Esad'ın 2000'li yıllarda hayatını kaybetmesi nedeniyle yerine oğlu Beşşar Esad gelmiş, babasının yürüttüğü politikalara devam etmiş ve maddi olarak yozlaşmıştır. Zenginlerin daha zengin, fakirlerin daha fakir olduğu anlayış halk tarafından tepki toplamıştır. Arap Baharı geldiğinde bu duygular doruğa ulaşarak toplumda başlayan başkaldırı yerini 2011 yılında iç savaşa bırakmıştır. Rusya, İran ve Hizbullah Esad rejimini desteklerken, Türkiye, ABD ve İngiltere'nin arkalarında olduğu Suudi Arabistan ve Katar rejim karşıtlarını ve Sünnileri desteklemiştir. İslami gruplarla da rejim çatışmaları devam etmektedir. (Khan&Khan, 2017: 591). Suriye iç savaşı sebebiyle 2011 yılından bu yana, 5.136.939 Suriyeli bölge ülkelerinde, 952.446 Suriyeli Avrupa'da olmak üzere en az 6 milyon 89 bin kişinin ülkesini terk etmesine sebep olurken en az bunun kadar insanı da ülke içinde yerinden etmiştir (Yüceşahin ve Sirkeci, 2019: 93).

Ukrayna Krizi: Oldukça yakın zamanda yaşanan Ukrayna krizi küresel güçler arasında gerçekleşen uluslararası bir kriz olarak değerlendirilmektedir (Kalkan ve Kılıç 2019:194). Turuncu Devrimden sonra Ukrayna'da hükümet kurma yetkisini alan ve Başbakan olan Tymoshenko ile Cumhurbaşkanı Yushchenko arasında zamanla meydana gelen gerilimler muhalefette bulunan Yanukovych'in koalisyon hükümeti kurmasıyla sonuçlanmıştır. Ardından Yushchenko'nun tekrar iktidara gelmesi Yushchenko ile Yanukovych arasındaki gerilimi dehada artırmış ve ülkede siyasi anlamda belirgin bir istikrarsızlık yaşanmıştır. 2008 sonlarında gerçekleşen küresel ekonomik kriz ve Ukrayna'nın değişen dış politikasının da bir nedenini oluşturan Ukrayna-Rusya doğalgaz krizi

ekonomik istikrarsızlığın ülkede daha da artmasına sebep olmuştur. Ukrayna'da halk nezdinde beklenen Batı yaklaşmasının da gerçekleşmemesi, ne AB'den ne de NATO'dan üyelik yönünde bir adımın atılmaması Ukrayna krizine zemin hazırlamıştır (Sönmez, 2015: 662). Batı'nın Ukrayna üzerinde etkisini artırmaması Rusya'nın Ukrayna'daki ayrılıkçı Rus hareketlerini desteklemesi Rusya ile AB arasında yaşanan krizin derinleşmesine neden olmuştur (Bayraklı, 2014:40). Ukrayna krizini başlatan gelişme AB ile imzalanması planlanan Ortaklık ve Serbest Ticaret Anlaşması'nın askıya alınması olarak gözükmektedir; aslında temellerinin bu olaydan daha önce, Turuncu Devrim sonrası yaşanan gelişmelerle atıldığı açıktır. Turuncu Devrim sonrası ülke içerisinde yaşanan siyasi istikrarsızlık, 2008 ekonomik krizinin ülke üzerindeki etkisi ve Rusya'nın Turuncu Devrime verdiği tepki neticesinde iki ülke arasında yaşanan doğalgaz krizleri de değerlendirildiğinde ülke içerisindeki genel huzursuzluk Yanukovych iktidarının başlangıçta izlediği AB ile Rusya arasındaki denge politikasının bozulmasıyla krizin fitili ateşlenmiştir (Kalkan ve Kılıç, 2019:200)

Rusya Uçak Krizi (2015): Küreselleşmenin etkisiyle günümüzde hiçbir ülke bir başka ülke ile olan ilişkilerini kesmemektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya ile Türkiye arasında stratejik bir ortaklık başlamış ve günümüze kadar da bu ilişki devam etmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığı sonrasında Rusya süreci daha da sıkılaştırarak ülkeyi üye ülke olarak kabul etmiş ve ilişkilerini genişletmiştir (Tanrısever O. F., 2016). Kasım 2015 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında yakın dönemde yaşanabilecek en büyük krize dünya tanık olmuştur. Bir Rus jeti, Türkiye hava sahasını ihlal ederek girmiş tüm uyarılara rağmen devam etmiş ve devletin toprağı gibi hava sahası da ülkesel bütünlük içerisinde değerlendirilmekte olduğundan bir Türk jeti tarafından Suriye sınırı yakınlarında düşürülmüştür (Özlük, 2015: 2). Çünkü hava sahasına yapılan bir müdahale devletin ülkesel bütünlüğüne yapılmış demektir (Kaya, 2015). Daha öncede farklı gerekçelerle gergin olan Türk-Rus ilişkileri bu olay sonrası kopma noktasına gelmiştir. Bunun temel sebep NATO ittifakı üyesi olan Türkiye ilk defa bir Rus savaş uçağı düşürmüştür (Özlük, 2015: 2). Bu sebeple NATO açısından da konu ayrı bir önem ifade etmektedir. Türkiye, hava sahasının ihlal edildiğini ve angajman kuralları gereği uyarılardan sonra uçağı düşürdüğünü açıklamış olduğunu ifade etse de Rusya bu açıklamayı kabul etmemiştir (BBC, 2015c). Bu açıklama Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerinde hassas olduğunu belirtmesi açısından önemlidir. Rusya ise Türkiye'nin uçağın milliyetini bilmeme ihtimalinin olmadığı karşılığını vermiştir (Zete, 2015)

Uçak krizi, bölgesel ve küresel bir olay olarak, iki ülkenin siyasi ilişkilerinde söz konusu gerilimlere neden olmuştur. Bu olaydan sonra hem Rusya hem de Türkiye uluslararası ortamda karşılıklı açıklamalarda bulunarak haklılıklarını kanıtlamaya çalışmışlardır (Çopuroğlu & Karpuzcu, 2017). Kasım 2015 yılında Türk F-16'larının Rus SU-24'ünü düşürmesinden kaynaklanan kriz, sadece Türk-Rus ilişkilerinde değil, aynı zamanda uluslararası topluluk üzerinde de ciddi bir etki yaratmış, bölgesel dinamikleri değiştirmiştir (Kılıçkan, 2021:129). Ayrıca Türkiye ile Rusya arasındaki dış ticaret ilişkilerinde Rusya lehine bir asimetrik karşılıklı bağımlılık söz konusudur. 2011-2014 döneminde Rusya'ya yapmış olduğumuz ihracatta ciddi bir artış söz konusu olmaktadır. 2014 yılı itibarıyla Türkiye ve Rusya arasında 31 milyar dolarlık ticaret hacmi bulunmaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatı yükselirken, ülkemizin toplam ihracatı içindeki Rusya'nın payı %4,6'dan %3,8'e düşerek Rusya ile gerçekleştirdiği ihracat, 5.9 milyar dolar olmuştur. 2014 yılında Türkiye'den Rusya'ya yapılan bu ihracat değeri, 2013 yılına göre %14,7 oranında azalmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında ise bu rakamlarda düşüşler yaşandığı görülmektedir. Bu düşüslere bakıldığında Rusya ile yaşanan uçak krizinin, Türkiye'nin dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır (Aydınbaş, 2018:61). Türk-Rus ilişkileri açısından uçak krizi bir

dönüm noktası niteliği taşımakta olup bu süreçten sonra Rusya sürekli çatışmacı tavır sergilemektedir. Türk-Rus ilişkileri 2000’li yılların başından beri gerçekleşen tarihi yakınlaşmanın kırılma anlarından biri bu kriz olmuştur (Kalın, 2015).

3. TÜRKİYE’DE SEÇİLMİŞ SEKTÖRLER İÇİN MEVCUT DURUM

3.1. Türkiye’de İmalat Sektörünün Mevcut Durumu

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kalkınmanın ana belirleyici sektörlerinden biri imalat sektörü olarak kabul edilmektedir (Dönek, 1996: 6). İmalat sektörü ileri-geri sektör bağlantıları nedeniyle birçok sektörün gelişiminde rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerin güçlü ekonomilere sahip olmasında imalat sektörünün etkisi oldukça fazla olup geçmişte ekonomik güçleri kalkanıran sektörün sanayi sektörü olduğu görülmektedir. (Özen, 2015: 144). Son yıllarda sektörde yaşanan dönüşüm sürecinde kullanılan iş gücü kalitesi, teknoloji ve bilgi düzeyinin daha fazla dikkate alındığı görülmektedir (TÜSİAD, 2008: 37). Ekonomik modellere göre gelişim sürecinde sektörlerin gelişim sırası tarım, sanayi ve hizmet sektörü şeklinde gerçekleşmektedir. Türkiye’de sanayi sektörü içerisinde yer alan imalat sanayi en yüksek katma değere ve rekabet gücüne sahip sektörler arasında yer almaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme rakamlarına ciddi boyutta katkısı olması gerekçesiyle imalat sektörünün teşvik edilmesine yönelik politikalar oldukça önemlidir (Özen, 2015: 141).

İstikrar programı ile birlikte Türkiye, ihracata dayanan sanayileşme politikasını benimsemiş, buna bağlı olarak sektörde olumlu gelişmeler yaşanmış, Türkiye ihracat hacmini artırmış ve ürün portföyünü genişletmiştir. Uygulanan istikrar programlarının en büyük etkisi ise imalat sektöründe olmuştur (Önder ve Hatırlı, 2014: 5852). Türkiye’nin dış ticaret yapısında ithalat kalemlerinin büyük bir çoğunluğunu ara ve sermaye malları oluşturmaktadır. Sektörün en büyük dezavantajlarından biri ise ithalata bağımlı olması nedeniyle ara ve sermaye mallarında ülkeyi dışa bağımlı kılmasıdır. Dışa bağımlılığın yüksek olması elde edilen katma değer in yurt dışına aktarılmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda dışa bağımlı olan ülkelerin, ara mal üreten ülkelere göre rekabet gücü düşük ve dışa bağımlılığı yüksek olduğu için ülkelerde dış ticaret açığı da yüksek olmaktadır (Dineri ve Işık, 2021: 68).

İmalat sanayinin katma değerinde görülen değişim sektörel ve yapısal değişiminin yön ve boyutu belirlemektedir. GSYH içerisinde imalat sanayinin değerinin artış seyri içerisinde olması sektör adına olumlu bir gelişme sayılmaktadır (Aytemiz, 2005: 44). Bu doğrultuda Türkiye’de 2018-2021 dönemleri arasında imalat sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Türkiye’de İmalat Sektörünün GSYİH İçindeki Payı

Yıllar	Değişim Oranı %	Pay %
2018	29,8	19,0
2019	10,3	18,3
2020	22,3	19,1
2021	64,2	22,0

Kaynak: TÜİK,2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>

Tablo 2 incelendiğinde Türkiye’de imalat sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı 2019 yılında azalırken, diğer yıllarda artış seyri göstermekte olup artış gözlemlenmesi ekonomi açısından olumlu bir gelişme olarak ifade edilebilmektedir.

Sanayileşmeye büyük katkısı olan imalat sanayinin ekonomiye olan etkileri arasında mal üretimi gerçekleştirmesi, katma değerin sağlaması, ileri ve geri bağlantılar nedeniyle istihdamı artırması, rekabet gücünü artırması, büyüme hızını etkilemesi ve teknolojik yeniliklerle yakından ilişkili olması yer almaktadır. Kalkınma politikaları uygulayan ülkelerde tarımın sektörün payının azalırken, sanayi ve hizmet sektörünün payının artmasının temel sebepleri sektörün yukarıda belirtilen yaygın etkisindendir (Bakırtaş, 2014: 45-46). Tarım ve hizmet sektörüne oranla imalat sanayisinin de emek verimliliği daha fazladır. İmalat sektörünün sağladığı istihdamla birlikte emek üretkenliği de artış göstermekte olup sektörün ekonomik gelişmeye tek katkısı sadece bununla sınırlı kalmamaktadır. Diğer sektörlerle yayılmasında teknolojinin geliştirilmesinde de önemli rol oynamaktadır. Sektörün emek üretkenliğinin artması diğer sektörleri de etkilemektedir. Tarım makineleri, ilaç-gübre kullanımı, haberleşme-ulaşım araçları ve bilişim teknolojileri de sektörün büyümesi ile gelişim göstermekte ayrıca yenilik ve teknoloji kapasitesi imalat sektörünün etkinliğini artırmaktadır.

İmalat sektöründe Ar-Ge ve teknolojik faaliyetlerin önemi oldukça yüksektir. Sanayi devriminin gerçekleşmesinden günümüze kadar yeni teknolojilerin geliştirilmesiyle birlikte imalat sanayinin etkisi diğer sektörlerle hatta tüm ekonomilere hızla yayılmıştır. Uygulanan teknoloji ve sanayi politikaların asıl amacı, yenilenen teknolojilerle ekonominin gelişimini artırmak ve üretkenliği yüksek sektörlerle doğru kaydırmaktır (Taymaz, 2001: 67). Piyasalar son dönemlerde küreselleşmenin etkisiyle daha rekabetçi bir hal yapıya bürünmüştür. Rekabet ortamının etkin olduğu ekonomiler ve firmalar rekabetten kar elde edebilmek için daha fazla çaba sarf etmek zorunda kalmakta ve verilen çaba arttıkça rekabet gücünün önemi de artmaktadır. Bir ülke sektörünün başka ülke sektörüne göre daha fazla gelir ve istihdam sağlaması rekabet gücü olarak tanımlanmakta olup rekabet gücü ülke, firma ve sektör bazında ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Dış ticarete payı yüksek olan ve dışa bağımlılığı yüksek olan firmalar ve sektörler için ulusal çerçevede rekabet gücü çok daha fazla önem arz etmektedir (Şahin, 2016: 709). Tablo 3’de imalat sanayi ciro endeksi ve değişim oranları verilmektedir.

Tablo 3. İmalat Sanayi Ciro Endeksi ve Değişim Oranları (2010-2022 Mart)

Yıl	Endeks	Yıllık Değişim (%)	Yıl	Endeks	Yıllık Değişim (%)
2010	48.4	2.1	2017	141.0	2.3
2011	63.3	1.7	2018	183.9	1.3
2012	69.4	0.3	2019	207.3	1.4
2013	77.7	1.6	2020	246.1	3.7
2014	89.9	0.6	2021	411.0	6.3
2015	100.0	1.1	2022	697.7	5.5
2016	109.3	1.4			

Kaynak: TÜİK,2022. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=sanayi%20ciro>

İmalat sanayi ciro endeksi değerleri incelendiğinde, 2020 yılında 246,1 seviyesinde gerçekleşen imalat sanayi ciro endeksi, 2021 yılında 411,0 ve 2022 yılında 697,7 seviyesine yükselmiştir. Ciro seviyesindeki bu artışla birlikte ülke ekonomisinde büyüme gerçekleşmektedir. Buradan görüldüğü üzere unutulmamalıdır ki imalat sektörünün ekonomideki payı ekonominin büyüme hedefleri için büyük önem arz etmektedir. Ekonomilerde üretimdeki çıktı miktarı ne kadar

yüksek ise ulusal çıktı da aynı seviyede yüksek olacak, üretim faktör verimliliği de artış gösterecektir. İleri- geri ilişkili sektörlerde (imalat, yapı, teknoloji sektörleri gibi) birbirini etkileyerek üretim verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir (Öztürk, Altınöz, 2018: 20). Bu konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda gelişmekte olan ülkelerde imalat sektörünün büyüme üzerinde bu nedenle büyük önem arz ettiği sonucuna varılmıştır. Firmalar aracılığıyla sektör gelişimlerinin de etkili olacağı da farklı çalışmalarda ifade edilmiştir (Öztürk ve Altınöz, 2018: 24).

3.2. Türkiye’de İnşaat Sektörünün Mevcut Durumu

Alt yapı ve konut yatırımlarıyla iktisadi gelişmelere katkıda bulunan ülke ekonomileri için dinamik kabul edilen sektörlerden bir diğeri inşaat sektörüdür (Gül ve Çakaloğlu, 2017: 131). Cumhuriyetin ilanı ile gelişim gösteren inşaat sektörüne yönelik yapılan çalışmalar ilk olarak Ankara’da başlamıştır. Bu dönemin ilk çalışmaları ulaşım alanında yol inşaatları olarak gerçekleştirilmiştir (İlhan, 2008: 11). Sanayi devrimi sonrası kapitalizm ve kent ilişkileri içerisinde önemli bir yere sahip olan inşaat sektörü kendini geri besleme özelliğine sahiptir. Üreticinin mekan yaratımını başarabilen inşaat sektörü, bu durumu üretim, tüketim ve toplumsal ilişkilere dayandırarak oluşturmaktadır. Böylelikle kapitalist üretim tarzının artı değer üretimine dayandırmaktadır. Tüm bu üretim süreçleriyle inşaat sektörü ekonomilerin sınıfsal yapısını ve kent politikalarını büyük ölçüde etkilemektedir (Karahan, 2019:75). Özellikle 1950’li yılından sonra Türkiye’de kentleşmenin oluşması ve kente yönelen göçmenlerin artmasıyla inşaat sektöründe hareketlenmeler artış göstermiştir. Devlet kurumlarından olan Devlet Su İşleri (DSİ) ve karayolları inşaat sektöründe etkin rol oynamıştır (Purkis, 2016). 1950 yılından sonra başta ABD olmak üzere AB ülkelerinin teşviği ile Türkiye’nin inşaat sektörü “Marshall Planı” ile hız kazanmıştır. Bu süreçte var olan firmalar büyüme göstermiş, yeni inşaat firmaları kurulmuş ve inşaat sektöründe büyük gelişmeler yaşanmıştır (Ertem, 2009). Özellikle 1980 ve sonrası yıllar için inşaat sektörünün yeri oldukça farklılık göstermiştir (Balaban, 2017: 23). Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye tarım, ulaşım ve sanayi alanlarındaki yatırımlara önem vermiş, inşaat sanayi temellerini bu dönemlerde atarak planlı ve hızlı bir kalkınma göstermiştir. İlk inşaat faaliyetleri yol inşaatları ile başlamıştır. Yeterli elemanın bulunmamasından dolayı çalışmalar kısa bir dönem yabancı firma, müşavirlik ve uzman devam etmesini zorunlu kılmıştır (Bostan; 2012).

Dünya genelinde etkinliklerini gösteren saldırı, deprem ve savaş gibi olaylardan dolayı yaşanan olumsuzluklardan en çok inşaat sektörü etkilenmektedir. Tüm olumsuzluklar yaşandıktan sonra zarar gören yerler yeniden inşa edilmektedir (Yamaç, 2017: 36). 1990’lı yıllardan sonra inşaat sektörü, özel sektör yatırımlarını neo-liberal politikalarla artırmıştır. Kamu-özel işbirliği adı altında altyapı yatırımlarında yap, işlet, devret proje modelleri ile özel sektör tarafından uygulamalar ağırlık kazanmıştır (Tanyılmaz ve Karahan, 2021: 63).

2000 yıllarından itibaren inşaat sektörünün gelişmesinde TOKİ büyük önem taşımaktadır. TOKİ, kurumunun kuruluş amacı dar gelirliye konut sağlayabilmek için proje desteklemesidir. Türkiye’de hızla artış gösteren konut sektörünün planlı bir şekilde sağlanabilmesi için “Toplu Konut İdaresi Başkanlığı” bu amacı gerçekleştirmektedir (Yılmaz, 2016: 34). Yine 2000’li yıllarda önemli etkiye sahip olan bir başka sektör ise yerel yönetimlerde ki dönüşümlerdir. Belediyelerin imar hakları ve kentsel alan etkinlikleri artırılmıştır. Yerel yönetimler reformu ile 2004-2005 yıllarında belediyeler ve il özel idarelerin mevzuatında yerel yönetimlerin karar alma mekanizmalarında bazı düzenlemeler yapılarak, yetkileri artırılmıştır (Akay ve Akgün, 2014: 113).

2002 yılından sonra Türkiye Ekonomisi'nde inşaat sektörü büyüme ivmesi yakalamıştır. Ancak sektörün büyümesi 2008 krizine kadar devam edebilmiş, krizin etkisi ile inşaat sektöründe ciddi boyutta küçülme yaşanmıştır. Bu küçülme durumu, sektör kırılmalarını yansıttığı için oldukça önem arz etmiştir. İnşaat sektörü 2002-2008 yıllarında ki gösterdiği büyüme trendi kadar olmasa da kriz sonrası azalan etkiyle 2010 yılından yeniden ivme kazanmaya başlamıştır (Karahan, 2019: 45). İnşaat sektörü 2010 yılında ekonomik tedbirlerin alınmasıyla tekrar sıçrama göstererek, 2010 yılında %18,30, 2011 yılında %11,30, 2012 yılında %0,6, 2013 yılında %7,1 oranında gelişim göstermiştir. 2012 yılında ise dünya çapında yaşanan ekonomik krizden Türkiye de etkilenmiş ve gerileme yaşanmış, 2013 yılında ise toparlanma sürecine yeniden geçilmiştir (Kalkan, 2016: 38). Türkiye'de 2010-2022 yılları için inşaat sektörünün ciro endeksi ve değişim oranları Tablo 4'de verilmektedir.

Tablo 4. İnşaat Ciro Endeksi ve Değişim Oranları (2010-2022 Mart)

Yıl	Endeks	Yıllık Değişim (%)	Yıl	Endeks	Yıllık Değişim (%)
2010	38.5	1.7	2017	155.1	1.9
2011	48.7	1.9	2018	199.1	1.3
2012	57.4	2.4	2019	179.6	0.9
2013	74.8	2.0	2020	186.3	0.9
2014	87.4	1.3	2021	156.4	3.5
2015	100.0	2.5	2022	353.5	8.0
2016	121.5	1.7			

Kaynak: TÜİK, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ciro-Endeksleri-Mart-2022-45512>

Tablo 4'den görüldüğü üzere 2018 sonrası dönemde talepteki kırılma, satış fiyatlarının artışı ve da sınırlamış, talebin düşmesi, ciro artışlarının maliyet artışlarının altında kalmasına sebep olmuştur. Bu da sektörün finansal performansını ciddi seviyede olumsuz etkilemiştir. Bu grupta cirolar oldukça dalgalı bir görünüm sergilemiştir. İnşaat sektörü; sosyo-ekonomik refah seviyesine olan katkısı, çeşitli mal-hizmet üretimi ve yoğun işgücü kullanımı ile doğrudan bağlantılı olması nedeniyle ekonomik yapı içerisinde önemli bir yere sahiptir (Koç, vd., 2017: 644). Sektör, geniş istihdam ve katma değer sağladığı için ekonomilerin kalkınmasında büyük bir paya sahiptir. Ulusal sermayede bulunan sektör, birçok alt sektör ile bağlantılı olduğundan pek çok meslek dalını da bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı üretim ve istihdam açısından büyük etkiler yaratmaktadır (Tezcan, 2015: IV).

Ülke ekonomisinin gelişimine önemli katkılar sağlayan sektör olan inşaat sektörü, enerji üretim tesisleri, hava alanları, barajlar, hastaneler, fabrikalar, yollar ve kentsel mekanları yaşanılır kılabilmek için gerekli olan tüm altyapının temelini oluşturmaktadır (DPT, 2007). Sektör, inşaat sanayi ve inşaat hizmetleri olarak iki ana alana ayrılmaktadır. İnşaat sanayi sektöre girdi temin ederken, inşaat hizmetleri bu girdileri ürünlere dönüştürmektedir (Uzunkaya, 2013). Büyük ölçüde yerli endüstriye dayanması ve istihdam potansiyelin yüksek olmasından dolayı başta imalat sanayi olmak üzere birçok sektörde girdi çıktı ilişkisi içerisinde yer almaktadır. Döviz kuru kazandırıcı etkisiyle yurtdışında yürütülen faaliyetler de Türkiye ekonomisinde önemli yere sahiptir (Vizyon, 2023). Türkiye iktisadi performansı ile inşaat sektörü performansları paralel değişim göstermektedir. Ülke

ekonomilerinin büyüme gösterdiği yıllarda inşaat sektörü çarpan etkisinden dolayı daha yüksek bir büyüme gösterirken, ekonomilerin küçüldüğü dönemlerde ise büyük bir küçülme gerçekleşmektedir (Özgür vd., 2017: 44). Ülke ekonomisindeki büyüme veya küçülme olgusu da doğrudan GSYİH ile ilişkilendirilmektedir. Bu doğrultuda inşaat sektörünün GSYİH içerisindeki oldukça önemli bir yere sahiptir. Sektörün GSYİH'daki payı Tablo 5’de verilmektedir.

Tablo 5. İnşaat Sektörünün GSYH İçindeki Payı

Yıllar	Değişim Oranı %	Pay %
2018	0,6	7,1
2019	-12,8	5,4
2020	13,5	5,2
2021	38,3	5,1

Kaynak: TÜİK,2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>

Tablo 5’den görüldüğü üzere 2019 yılında sektörün ciddi bir küçülme yaşadığı, bu seyrinin 2021 yılına kadar aynı seviyede kaldığı görülmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, inşaat sektörü, daha çok gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanması ve işsizlik oranını azaltmasından dolayı büyük önem arz etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin ekonomik faaliyetlerinde diğer sektörlerle çok güçlü ileri ve geri bağlantılar içermesi ve emek-yoğun bir sektör olmasından ötürü çarpan etkisi oldukça bir sektördür (Yamak, vd., 2018: 99).

Büyüme farklılığı birçok sektörde görüldüğü gibi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için sermaye gelişimi ve hareketleri sektör açısından temel etkidir. Nüfus, kentleşme, sanayileşme ve göç hareketlilikleri inşaat yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere talep artışına neden olmuştur (Tanyılmaz, Karahan, 2021: 63). İnşaat sektörü sadece girdi olarak kullanılan ürünleri değil, ortaya çıkan nihai ürünlerle diğer sektörleri harekete geçirmektedir. Böylelikle hem ülke ekonomisine katkı sağlamakta, hem de kentleşme, sanayi ve hizmet alanlarında önemli bir role almaktadır (Türkiye Kalkınma Bankası, 2008). Yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda inşaat sektörü faaliyet göstermektedir. Türkiye ekonomisinin gelişimi, inşaat işletmelerinin de gelişmesine de katkı sağlamaktadır. İnşaat sektörü bu gelişim ivmesini olumlu yönde değerlendiren işletmeler uluslararası platformlarda söz sahibi olabilmektedir. (Fındık ve Öztürk, 2016: 320).

3.3. Türkiye’de Sağlık Sektörünün Mevcut Durumu

Sağlık sektörü, sağlığa etkisi olan mal ve hizmet nitelikli her türlü ürünü üretmek için farklı alanlarda kurulmuştur. Kurulan sistemlerin bünyesinde yer alan kurum, kuruluş, kişi, ürün vb. gibi türleri kapsayan genel bir kavramdır (Sargutan, 2005: 400). İnsanlığın varoluşundan itibaren sağlık hizmetleri sürekli gelişim gösteren bir alan olarak bilinmektedir. Bu gelişim dünya genelinde demografik, politik ve coğrafik yapılar gibi sosyal nedenler ve hızlı gelişim gösteren teknoloji ile günümüze kadar devam etmektedir (Gökalp, 2020: 29). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan tanım çerçevesinde sağlık kavramı “Sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal yönden tam iyilik hali” olarak ifade edilmekte olup sağlık yalnızca hastalıklar ile ilişkilendirilmemektedir. Aynı zamanda sosyal etkenlerin bir sonucu olarak da görülmektedir.

Yaşadığımız toplumun gelişmişlik ve sosyoekonomik düzeyi ne olursa olsun yaşam boyu nitelikli bir hayat sürdürmemizi belirleyen unsurlar söz konusudur. Söz konusu bu yaşam tarzından sağlığımız da doğrudan etkilenmektedir (Hapçioğlu, 2006).

Nüfus popülasyonu küreselleşme ile değişmiş ve bu değişim sağlık hizmetlerine duyulan talebin değişmesine de neden olmuştur. Her geçen gün daha fazla geliştirilen sağlık teknolojileri ile yeni bir pazar oluşturmuştur. Pek çok ülke artan talebi karşılayabilmek için harekete geçmiş ve yeni politikalar geliştirmiştir. Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan değişimlerden kaynaklı sağlık sektöründe ciddi değişimler meydana gelmiştir (Gökalp, 2020: i).

Sağlık sistemlerinin ilk amacı, sağlık hâlinin devamını sağlamak ve mevcudu daha da iyileştirerek koruyup, geliştirmektir. Sağlık sistemleri ülkelerin tarihi özelliklerini, sosyal ve ekonomik gelişimlerini ve siyasal ideolojilerini yansıtabilmektedir. Bu nedenle sağlık sistemlerinin ülkeler arasında ciddi farklılıklar barındırdığı söylenebilir (AÖF, 2020). Bireyin sağlık düzeyini etkileyen faktörlerin bir kısmı, bireye yönelik yaşamsal çevre, genetik özellikler, yaş ve cinsiyet faktörleri olarak yer almaktadır. Bu faktörlerin dışındaki faktörler ise dışsal etkenler ile ilgili faktörlerdir. Bireyin sağlığını olumsuz yönde etkileyecek olan her türlü ekolojik temelli olumsuz nedenler sağlığı da doğrudan etkilemektedir. Bireyin sağlığına etki eden diğer faktörler arasında sosyal çevre faktörleri kapsamında değerlendirebileceğimiz ve bireyin gelir düzeyi, sosyoekonomik düzeyi, eğitim ve sosyokültürel etkilenmeleri, sosyal çevresi ve bireysel algılanmış sağlık durumu yer almaktadır (Ratzan, 2005). Sağlık sektörü için politika oluşturma süreci giderek daha karmaşık hale gelmiştir. Sağlık pratisyenleri, politika yapıcılar ve planlayıcılar üç ana sorunla uğraşmak zorundadır: Çeşitlilik, karmaşıklık ve değişim. Yoksulluk, dışlanma ve ayrımcılığın kötü sağlık durumu ile ilişkisi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde tutarlı bir bulgudur ve uzun bir araştırma geleneğine sahiptir (Evans, vd., 1994).

Sağlık sektörü üzerinde özellikle 1960 yıllarından sonra daha fazla yoğunlaşmış, sistem değişiklikleri ve yeni uygulamalar yapılmıştır. Türkiye, gelişimleri takip edemeyip bireysel çaba sarf edebilmiştir. Türkiye 1980 yıllarından sonra sektöre olan ilgisini artırmıştır. Bu yıllardan beri sağlık sektörü ülkelerin kalkınma seviyelerini belirlemektedir. Hem ulusal, hem de bölgesel bazda sağlık sektörünün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir (Karabulut, Emsen, 2003: 19). 2000’li yılların başlarından günümüze dek tüm Dünya’ya varlığını hissettiren ve gündem de yerini alan sağlık sektörü ekonomik açıdan önemli bir gelir kaynağı oluşturduğunu kanıtlamıştır (Burtan Doğan, Aslan, 2019: 392). Sağlık sektörü içerisinde kişi başına düşen sağlık harcamaları ve bu harcamaların GSYİH’da ki payı Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6. GSYH ve Sağlık Harcamaları (2010-2020)

Yıl	Toplam Sağlık Harcaması (Milyon TL)	Kişi Başına Sağlık Harcaması (TL)	Toplam Sağlık Harcamasının GSYH Oranı %	Yıl	Toplam Sağlık Harcaması (Milyon TL)	Kişi Başına Sağlık Harcaması (TL)	Toplam Sağlık Harcamasının GSYH Oranı %
2010	61.678	843	5,3	2016	119.756	1.511	4,6
2011	68.607	924	4,9	2017	140.647	1.751	4,5
2012	74.189	987	4,7	2018	165.234	2.030	4,4
2013	84.390	1.108	4,6	2019	201.031	2.434	4,7
2014	94.750	1.228	4,6	2020	249.932	2.997	5,0
2015	104.568	1.337	4,4				

Kaynak: TÜİK, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamaları-Istatistikleri-2020-37192>

Tablo 6 incelendiğinde kişi başına düşen sağlık harcamalarında sürekli bir artış meydana gelmiş ve bu artış 2019-2020 daha yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Bunun temel nedeni küresel Covid-19 salgını kaynaklıdır. Türkiye, sağlık sektörünün amaçlarına uygun olarak gelişmelerini yönlendirmektedir. Sağlık sektörünün gidişatı, politikaların nihai amaç olarak belirlediği halk sağlık düzeyinin artırılması, sağlık risklerinin minimizasyonu ve risklerden toplumun korunmasını sağlamayı amaçlamıştır (Sağlık Bakanlığı, “Stratejik Plan: 2010-2014).

Türkiye’de sağlık sektörü giderek artış gösteren gelişmeler ile dikkat çekmektedir. Türkiye sosyal devlet olma ilkesini benimsemiş ve temel amaç olarak toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasını hedeflemiştir. Toplum ihtiyaçlarının ilk sırasında ise sağlık hizmeti talepleri yer almaktadır. Konuyla ilgili değerlendirme yapılırken halkın eğitim seviyeleri ve hizmet talepleri göz önüne alınmaktadır. Kişilerin, bu konuda ve daha birçok konuda görüş ve beklentilerini eğitim seviyeleri belirlemektedir. Yani eğitim rasyonelliği beraberinde getirecektir. Türkiye genç nüfusa sahip olan bir ülke olduğu için yaşam standartlarını geliştirmek amacıyla sağlık alanında önemle durmaktadır (Acartürk, Keskin, 2012: 46).

Sektör uygulamalarında yetersizliklerden kaynaklı sıkıntıların oluşmuş olması göz ardı edilememektedir. Kamuoyuyla bu bilgilerin paylaşılması yararlı olabilecektir. İlk olarak bu alanlarda sağlık çalışanlarının bilgilendirilmesi daha faydalı olacaktır. Böylelikle çalışanların tedirginlikleri azalış gösterecektir (Acartürk ve Keskin, 2012: 48). Özellikle sağlık sektöründe yapılan her yenilik faaliyeti çok değerlidir. Hem kişiler hem de hizmetler açısından olumlu sonuçlanması büyük önem arz etmektedir. Yapılan yenilikler ülke ekonomisinin performansını da artırmakta ve sağlık harcamaları açısından oldukça önemlidir. Sağlık alanında yapılan harcamalar giderek artış göstermiştir. Ökem’in yapmış olduğu çalışmada sağlık harcamalarında ki artışın, ekonomik büyüme artışından %50 oranından daha fazla gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır (Ökem, 2011).

3.4. Türkiye’de Perakende Sektörünün Mevcut Durumu

Perakendecilik, tüketicilere kişisel veya ailesel kullanımlarını sağlamak amacıyla, doğru ürün veya hizmetin, doğru fiyatla ve doğru zamanda tüketiciye sunulması yoluyla değer katan bir dizi işletme faaliyeti olarak tanımlanmaktadır (Levy ve Weitz, 2004: 6). Bir başka tanıma göre perakendecilik; ürün ve hizmetler üzerinden tüm pazarlama faaliyetleri içerisinde bulunmasıdır. Pazarlama ve perakendecilik bir bütün olarak kabul edilmektedir. Pazarlama faaliyetlerinden yararlanabilen perakende işletmelerinin rekabet ortamında uzun süre var olduğu görülmektedir. Sektör son dönemlerde ki teknolojik gelişmelerden oldukça etkilenmekte olup teknolojik gelişim ile perakende sektörünün önemi de artmıştır (Karagöz ve Çağlar, 2011: 7). Perakende, sadece gıda sektörünü değil, çok geniş alanları ve ürün gruplarını da kapsamaktadır. TÜİK tarafından paylaşılan veriler doğrultusunda, perakende ticaret sektörünün alt başlıkları arasında (tuik.gov.tr);

- Tütün, içecek ve gıda,
- Gıda dışı ürünler,
- Bilgisayar, yazılım, iletişim aygıtları, kitap vb.,
- Elektrikli ev aletleri, ses ve görüntü cihazları, mobilya, hırdavat, cam vb.,
- Tekstil, giyim ve ayakkabı,
- Tıbbi, eczacılık ve ortopedik ürünler, bakım ve kozmetik ürünleri,
- Posta veya internet üzeri gönderimler,
- Otomotiv yakıtı yer almaktadır.

Perakende sektörü tüm sektörlerde olduğu gibi müşteri istek ve ihtiyaçlarının zamanında ve en verimli şekilde karşılanmasını gerekli kılmaktadır. Perakende sektörü içerisinde çok önemli bir yer tutan süpermarket sektörü birçok sektörden farklı olarak çok fazla sayıda ürün çeşidini bünyesinde barındırmaktadır (Kazak, 2018: 40). Türkiye’de süpermarket sektöründe son yirmi yıl içerisinde başta büyükşehirler olmak üzere yaygınlaşarak tüm şehirlerde de etkisin göstermiştir. Bu durum Türkiye’nin perakende sektöründe hızlı bir gelişim gösteren sektörlerden birisi haline dönüştürmüştür (Doğanbatır ve Özay, 2018: 449).

Tarihsel ve çevresel etkiler açısından perakendecilik sektörünün beş temel belirleyicisi söz konusudur. Bunlar(Özcan, 1997);

- Dükkanlar da bir çok alandaki ürünler aynı anda satılırken, belirlenen satış noktaların da belli ürünler üzerinden satışa geçiş uygulanması,
- 1980 yıllarında liberal politika ve ekonomik büyüme ile iç piyasanın yatırımcı, hizmet ve yabancı mallara açılması,
- Yeni teknoloji ve yönetim tekniklerinin geliştirilmesi büyük perakende işletmelerinin çalışmalarını daha hızlı hale getirerek onlara büyük kolaylıklar sağlaması,
- Türkiye’de uluslararası perakendecilik yatırımlarının artması ve gelişmiş ticaret uygulamaları ile tanışılmasının sağlanması,
- Batıya dönük modern etkiler ve artan harcanabilir gelir düzeyiyle birlikte farklı tüketim eğilimlerinin sergilenmeye başlamasıdır.

Sektörün asıl gelişimi alışkanlıkların değişmesi ile gerçekleşmiştir. Bu alışkanlıklar; çalışan kadın sayısı, kente göç ve aile birey sayısının artması hem tüketim yapısını hem de alım alışkanlıklarının değişmesine sebep olmuştur (Gavcar ve Didin, 2007: 24). Son yıllarda perakende sektöründe yaşanan hızlı değişim sürecinin oluşturduğu etkilerin bir kısmı şu şekilde açıklanabilir:

- Üretim sürecinde süreklilik büyük malların siparişleri aracılığıyla oluşmaktadır.
- Üretim artışı özendirilir.
- Stok risklerinde azalma meydana gelir.
- Raf Üreticileri, Teraziciler, Yazar Kasacılar, Soğutucu Üreticileri, Yazılımcılar şeklinde birtakım modern çalışma olanakları meydana gelir.
- Tüketim yönelimlerinin takip edilmesinde kolaylık sağlanır. Aynı zamanda perakende satış işlemleri ve fiyat endekslerinin de takip edilmesi kolaylaşır.
- Tüketici eğilimlerinin üretici eğilimleri ile ilişkisinde kolaylık sağlanır. Bu durum da piyasada iletişim kolaylığının sağlanması anlamına gelmektedir.

Kalkınmanın asıl amacı gelir dağılımının dengelenmesini sağlamaktır. Bunun için de zorunlu gıda maddelerinin fiyatlarında azalma oluşması gerekmektedir. Zorunlu gıda maddeleri fiyatlarının düşmesi, perakendecilik sektörünün ekonomi açısından katkısını ortaya koymaktadır (Tek, 1984; 59-62). Ancak son yıllarda perakende sektöründe ulusal piyasalarda artan yoğunlaşma sonucunda perakende işletmeleri daha fazla pazar payı almak istemektedir. Perakende işletmelerinin esas olarak amacı nihai müşteriye ürün ve hizmet satmaktır. Bu doğrultuda perakende işletmeleri mağazalarının en iyi biçimde yönetimini ve performans ölçümlerini uygulamaları büyük önem arz etmektedir (Zeytinoğlu ve Uydacı, 2009: 36).

Perakendecilik sektörü Anadolu’da ortaçağ döneminden başlayarak besin maddeleri doğrultusunda gelişme göstermeye başlamıştır. Türkiye’de ise perakendecilik sektörü daha geç dönemlerde gözlemlenmeye başlamıştır. Bunun nedeni sanayileşme olgusu bakımından Avrupa ile

kıyaslandığında daha geride gidiyor olmasıdır. Selçuklu kervansaraylarında besin maddeleri ile el işlerinin satıldığı alan olarak ifade edilen kapalı çarşılar Anadolu’da ilk hipermarketler olarak nitelendirilmiştir. Ülkemiz Avrupa’nın etkisinde kalarak 19.yüzyılda İstanbul Beyoğlu’nda ilk bonmarşe ve pasajlar açmıştır. Bu teşebbüs İstanbul’da fazla ürün satan mağaza fikrinin kökenini oluşturmuştur. 1930 yılında ise Belediye Kanunu aracılığıyla belediyelere Tanzim Satış Mağazaları kurma hakkı verilmiştir (Batırer, 2018: 38).

Cumhuriyet döneminin ilk dönemlerinde ticari mal üreten ve bununla birlikte banka diye nitelendirilen Sümerbank’ın kuruluşuyla ülkemizde perakende ticareti başlamıştır. Ardından 1954 yılında İsviçre’de Migros Kooperatifler Birliği örnek alınarak Migros-Türk ile fiş, paketlenmiş gıda ve poşetle karşılaşmıştır. 1956 yılında amaç temel gıda maddelerini ucuza almaktır. 1960 yılında ise Gima A.Ş, Vakko, Beymen, İGS, YKM, 19 Mayıs gibi birkaç büyük mağazalar özel sektör teşebbüsüyle açılmıştır (Atikeler, 2008: 13).

Türk tüketicilerinin son on yıl içerisinde tüketim alışkanlıkları hızla değişmiştir. Türk tüketicisi yaşam biçimini farklılaştırarak “daha kaliteli”, “daha dayanıklı” ve “daha estetik” kavramlarını da önemseyecek duruma gelmiştir. Bu değişimin hızlanmasına neden olan etmenlerden birisi çeşitliliğin yani tercih hürriyetinin artış göstermesidir. Bu durum üretim sürecinden başlayarak diğer tüm süreçlerde detaylı davranılmasını zorunlu bir durum haline getirmiştir. Türkiye’de yer alan tüketiciler seksenli dönemlerde hızlı bir biçimde markalarla tanışmıştır ve bu markalar da tüketicilerin seçimlerini ve tutumlarını yönlendirmeye başlamıştır (Erkan,1998). Türkiye de 1980’li yıllara kadar geleneksel mağazalardan oluşan perakende sektörü, 1990 yılların başlarında AVM’lerin daha sonrada dünya markalı hipermarket ve süpermarketlerin açılmasıyla modern (organize) perakende sektörüne doğru gelişmeye başlamıştır (Uğuz, 2015: 5).

Mevcut dönemde dünyada yaşanan uluslararası pazar arayışı ve Türkiye’de gelişim gösteren koşullar yabancı sermayeyi de yurda çekmiştir. Bunun sonucunda ulusal ve çok uluslu düzeyde birçok büyük yeni katılımcı sektöre adım atmıştır. 1990’lı yılların ortalarından itibaren İstanbul’da 66, Ankara’da 21, İzmir’de 13, Antalya’da perakende sektörünün yönünü belirleyen başlıca aktörleri ve bunların ulusal ve bölgesel çapta dağılmış mağaza sayılarını göstermektedir. Süper market ve indirim mağazası şeklinde hizmet sunan belirli başlı gıda perakendecileri vardır bunlar Migros, Tansaş, CarrefourSA, Tesco-Kipa şeklindedir. Bunlardan Migros ve Tansaş dışındakilerin 15 yıldan daha az bir kurumsal geçmişe hakim oldukları düşünüldüğünde, perakendecilik sektöründe meydana gelen değişimin ne ölçüde hızlı olduğu açık ve net bir biçimde gözlemlenmektedir (Kompil ve Çelik, 2009: 93).

2005 yılına gelindiğinde ise günümüzde mevcut perakende sektörünün temelleri atılmıştır. Ucuzluk marketleri olarak sınıflandırılan A101, Bim, Şok, Seç ve Bizim gibi marketler açılmaya başlamıştır (Ulubağ, 2015: 32). Ayrıca günümüze kadar birçok uluslararası perakendeci hemen her alanda Türk tüketicilerine hizmet vermektedir. Örneğin gıda perakendecileri Carrefour, Migros, Metro, Tesco; elektronik eşya perakendecileri Media Markt, Teknosa; giyim perakendecileri Marks ve Spencer, Mango, Zara, Adidas ve vb. gibi diğer birçok perakendecilik alanında örnekleri arttırmak mümkündür. Tüm bu örnekler sayesinde Türkiye pazarının, uluslararası perakendeciler için önemli cazibe merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır. Son dönemler de, Real mağazalarının Beğendik’e satılması, Kipa mağazalarının da Migros’a satılması, Carrefour’da Sabancı ortaklığının %51 üzerine çıkarılması Türk perakendecilerinin de ne denli uzmanlaştığını görmekteyiz (Büyükkonuklu, 2021: 6). Özetle Perakendecilik sektörünün Türkiye’nin en büyük ve önemli sektörlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. 2007 yılının sonunda perakende sektörünün

cirosu toplam 150 milyar dolardır ve perakende sektörü sağlık, eğitim, enerji sektörlerinden sonra Türkiye’deki dördüncü büyük sektör konumuna gelmiştir (AMPD,2008). Türkiye’de perakende ciro endeksi ve değişim oranları Tablo 7’da verilmektedir.

Tablo 7. Perakende Ciro Endeksi ve Değişim Oranları (2010-2022 Mart)

Yıl	Endeks	Yıllık Değişim %	Yıl	Endeks	Yıllık Değişim %
2010	53,3	1,6	2017	130,1	1,7
2011	64,0	1,3	2018	155,0	0,8
2012	73,2	1,0	2019	178,8	1,9
2013	81,8	1,0	2020	204,3	1,8
2014	90,6	0,7	2021	289,5	4,5
2015	100,0	1,1	2022	441,4	7,5
2016	109,6	0,9			

Kaynak: TÜİK,2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Perakende-Satis-Endeksleri-Ocak-2021-37356>

Türkiye’deki perakende sektörünün 2015 yılı sonu itibari ile 663 milyar TL’ye ulaşan bir ciroya sahip olduğu ve perakendenin yıllık artış hızına bakıldığında bu rakamın 2019 yılında 1 Trilyon TL’yi aştığı görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde 2020-2021 yılları arasında perakende sektöründe en yüksek oranlı değişimin meydana geldiği görülmektedir. sektördeki büyümeyi canlı tutan faktörler arasında;

- Türkiye’de ve dünyadaki gelişmeler ve değişiklik gösteren dinamikler,
- Teknolojinin gelişim göstermesi,
- Dünya ekonomisinde yaşanan globalleşme,
- Nüfus artışı,
- Bilgiye çabuk ve kolay bir şekilde ulaşan yeniliğe açık insanların varlığı yer almaktadır.

Nüfusta ve şehirleşme olgusunda yaşanan artış ülke ekonomisinde artışa neden olmaktadır. Ülke ekonomisinde yaşanan artışta alım gücünün artmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak artan genç nüfusun harcama eğiliminin yüksek olması şeklindeki etkenler perakende sektörünün gelişmesi için ortamı elverişli duruma getirmektedir (Kazak, 2018:428).Tablo 8’de perakende sektörünün GSYİH içerisindeki payı verilmektedir.

Tablo 8.Perakende Sektörünün GSYH İçindeki Payı

Yıllar	Değişim Oranı %	Pay %
2018	23,5	12,3
2019	16,8	12,5
2020	16,2	12,4
2021	-	-

Kaynak: TÜİK,2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-IV.-Ceyrek:-Ekim-Aralik-2021-45548>

Tablo 8’de görüldüğü perakendecilik sektörünün Gayri Safi Yurt içi Hasıla içerisinde çok önemli bir yere sahip olduğunu ve yıllar itibariyle de önemini korumaya devam ettiği

görülmektedir. Türkiye’de perakende ticaretin yıllar içerisindeki değişimine GSYH’deki değişimle karşılaştırmalı olarak baktığımızda GSYH’deki büyümeye oranla daha ciddi bir büyüme gösterdiği görülmektedir.

Türkiye’de 3,1 milyon işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerden 723 bin tanesi perakende sektörüne yönelik çalışmaktadır. Perakende sektöründe 2,1 milyon insan istihdam edilmekte olup bu sayı yaklaşık olarak 16 milyon insana tekabül etmektedir. Bu rakam çalışan sayısının %13’üne karşılık gelmektedir. Sektörde oluşan ciro tutarı ise 710 milyar TL olup bu ciro tüm sektörlerde oluşturulan 6,2 trilyon TL tutarındaki cironun %11,5’ine karşılık gelmektedir. Perakende sektörünün önemini ortaya koyan bir başka değişkende GSYİH içerisindeki payıdır. Perakende ticaret hizmetlerinin yaklaşık 3,1 trilyon TL tutarındaki GSYİH içindeki payı 368 milyar TL ile %12 düzeyindedir. Bu büyüme başarısı, perakende ticaret sektörünün Türkiye ekonomisi bakımından ne ölçüde önemli bir yer edindiğini ortaya koymaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2022). Tüm bu durumlarda gözlemlendiği şekilde perakende sektörü bütün ülkelerin ekonomileri açısından çok önemli bir olgudur. Bunun önemine dayanarak perakende sektörü kendi doğruları ve nitelikleri ile değerlendirilmeli, ayrıca kendisine özel durumları kendi kişiselinde ele alınmalı ve problemlerine kendi sektör doğrularına elverişli çözüm yolları üretilmelidir (Kazak, 2018: 429).

3.5. Krizlerin Sektörler Üzerine Etkileri

Bu başlık altında 2000 krizi, 2001 krizi ve 2008 küresel ekonomik krizlerinin belli başlı sektörler üzerine etkilerinin ne ölçüde yansıdığı genel hatları ile değerlendirilmiştir.

1929 Krizi: 1929 krizinin en fazla etkilediği sektör tarım sektörünü olmuştur (Şener, 2004:74). Bu kriz ile birlikte, tarım fiyatlarında şiddetli bir gerileme, 1930’ların ortalarına doğru ise dış ticaret hadlerinde yarılanma görülmüştür. Dünya’da tarım fiyatları düşerken dış ticaret hadlerinin de karşıt durum alması ihracat gelirlerinin yüzde 80’den fazlasının tarım ürünlerinden oluştuğu Türkiye’ye krizin yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ihracatının büyük kısmının Batı’ya yönelik olması ekonominin bu merkezlerdeki konjonktürel talep düşüşlerine çok duyarlı olmasına neden olmuştur (Kazgan, 2008:34). Sanayi sektörü ise bu krizden olumlu etkilenmiştir. 1930’larda etkili olan ekonomik kriz, Türkiye’nin sanayi alanında atılım göstermesinde itici bir etki oluşturmuştur. Batı’da görülen kapitalist ekonomilerin durumlarında farklı olarak sanayi gelişmiş, bankalar kar elde etmeyi sürdürmüştür. 1930–1935 yılları arasında tarımdaki üretim artışı yüzde 1 iken sanayideki artışın yüzde 15 olması bunu kanıtlamaktadır (Tuna, 2009: 46). Kısaca 1930’lu yıllarda sanayi oldukça canlanmış, üretimle birlikte sermaye artırımını da sağlamış ve firmalar ölçek büyümüştür. 1932–1939 yılları arasında sanayi teşviki alan kuruluşların üretim değeri gayri safi olarak 2,4 kat artmış, her bir işletme için ödenen ücret ve maaş firmaların ölçü göstergesi olarak sayılırsa; yaklaşık 3 kat ve tesisat artı bina kıymeti ise 2 kat büyümüştür (Kazgan, 2008:81).

Kasım 2000 Krizi ve Şubat 2001 Krizi: 2000 Kasım krizi, bankacılık sektörü aksaklıkları ve likidite sıklığından kaynaklı oluşmuştur. Nakit krizleri genellikle reel üretim miktarında önemli etkiler oluşturmaktadır. Gelişmiş ekonomilere sahip olan ülkeler kriz etkilerinden daha kolay kurtulabilmektedirler. Gelişmekte olan, Türkiye gibi ülkelerin reel üretim miktarlarında büyük sorunlara sebep olabilmektedir (İşler, 2004). 2001 Şubat krizi, "Döviz Krizi" şeklinde ortaya çıkan 2000 Kasım krizinin devamı niteliğindedir. Kasım krizinin etkileri kaybolmadan Şubat 2001 krizinin ortaya çıkması krizleri birbirine bağlamıştır.

2001 yılının başlarında, yurt dışına çıkan sermayenin yeniden ülkeye dönmeye başlaması, fonda yer alan 11 bankanın sektörde kalabilmek için yeni kaynaklara ihtiyaç duyması, kamu

maliyesi hesaplarındaki iyileşme, kamu bankalarının zayıflaması, özelleştirme çalışmalarının ve reformların yavaşlaması ve Kasım 2000 krizinin yakın dönemde yaşanmasının etkileri devam etmiş böylelikle net sermaye çıkışı esnasında cari işlemler açığı da ülkenin durumunu krize sürüklemiştir (Çarıkçı, 2001:477).

Bu kriz gösterdi ki, önceliği "Ekonomik Büyüme" olan dönemin makroekonomik politikaları ve izlenen sıkı para politikası bir süre başarılı da olsa sonuçta yetersiz kalmıştır. Bu dönemde de halen Gayri Safi Milli Hâsıla da büyük pay oluşturan ana sektörlerden "Tarım Sektörü" üretimi beklenildiği şekilde gerilerken, "Sanayi Sektörü" nün tabanını oluşturan "İmalat Sanayi" nin üretiminde istenmeyen dalgalanmalar ve gerilemeler oluşmuştur. Bu süreçte sözü konusu olan üretim sektörlerinde görülen sorunlar halkın yaşam standardını, ekonomik ve sosyal refahını istenilen ölçüde geliştirememiş dolayısıyla işsizlik oranı, iş gücüne katılma oranı, istihdam oranı gibi bazı sosyal göstergeler olumsuz yönde değişmiştir (Berberoğlu, 2009: 35). 2000 yılı Kasım ayı ve 2001 yılı Şubat ayı krizleri bankacılık sektöründeki sorunları arttırmıştır. Bankalar, Kasım ayı krizinde faizde görülen artıştan çok olumsuz etkilenmiş, Şubat ayı krizinde de hem oluşan faizlerden, hem de TL'de ki değer kaybından dolayı büyük kayıplara uğramışlardır. Bu durum bankacılık sisteminde acil önlemler alınarak yeniden yapılandırmayı özellikle de bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 161).

2000 ve 2001 Ekonomik Krizlerinin Türkiye turizm gelirlerini ve yabancı turist sayısını da etkilemiştir. Yabancı turist sayısı 1999 yılına oranla %39,28 oranında, turizm geliri ise %46,76 oranında artış göstermiştir. Türkiye de meydana gelen ekonomik kriz, Türkiye turizminin canlanmasına neden olmuştur. 2001 Ekonomik Krizi'nde Türk parasının devalüe edilmesi sonucunda, kriz dönemi içerisinde ülkeye gelen yabancı turist sayısı bir önceki yıla oranla %11,42, turist geliri ise %31,83 artış göstermiştir (Doğruol, 2021:100-101).

2008 Krizi: 2008 küresel finans krizi Türkiye ekonomisi ve bankacılık sektöründe daraltıcı etkilere yol açmasından dolayı, Türkiye ekonomisinin 1994 ve 2000 yıllarında yaşanan krizler gibi bir krize yol açmamıştır. Bu krizin etkisinin diğer krizler gibi olmamasındaki asıl temel sebep bankacılık sektörü ve kamu maliyelerinin yapılarının sağlamlaştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır (Saridoğan ve Artar, 2012: 4). Küresel finans krizi dünya ve Türkiye ekonomilerinde olumsuz ekonomik sonuçlar oluşturmuştur. Türkiye'de küresel finansal krizi ve küresel resesyon Türk finans sektöründe bazı sorunlar ortaya çıkarmış olsada bir finansal kriz yaratmamıştır (Hiç, 2009: 67).

Bu kriz daha çok reel sektörü etkilemiş ve uzun bir süre etkilemeye de devam etmiştir. Krizin görülmeye başlandığı dönemde krizin etkisiyle iç pazar daralmaya başlamış, 2008 sonlarında ise krizin olumsuz etkileri yansımaya başlamıştır (Nefis, 2009). Sanayi sektörü 2008 yılında bir önceki yıla göre %0,3 büyüme göstermiştir. 2009 yılında ise %6,9 oranında küçülmüştür. Ticaret sektöründe ise 2008'de %-1,5 iken 2009'da %-8,6 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe 2008 yılında %4,3 büyürken, 2009 yılında %3,6 olarak düşüş göstermiştir. Sanayi ve ticaret sektörleri 2010 yılında %10 oranında büyüme göstererek kriz etkisinden kurtulmuştur (DPT,2011). En çok inşaat sektörü krizden etkilenmiştir. 2006 yılında büyüme rekoru kıran inşaat sektörü, 2007 yılında 7. Sıraya gerilemiştir. 2008-2009 yıllarında ise sonuncu sırada yer almaktadır (DPT, 2011).

2008 krizi Türkiye'nin turizm gelirini ve gelen yabancı turist sayısında değişim yaşanmasına neden olmuştur. 2007 yılına oranla turizm gelirlerinde ve gelen yabancı turist sayılarında yükselir gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen ortalama harcama 2009 yılında düşüş göstermiş ve turizm

harcamaları 2007 yılına oranla %3,2 azalış göstermiştir. Gelen yabancı turist sayısında %2,8 gibi küçük bir artış gerçekleşmiştir (Doğruol, 2021:101).

2008 yılında düşük büyüme hızı gerçekleştiren ve 2009 yılında daralma gösteren ekonomi tarım alanında 2008'de %4,6 ve 2009'da %3,3 büyüme göstermiştir. Ekonomik kriz kırsal ve özel tarım-gıda ekonomilerinde krizi yenmiş gibi görünse de kriz etkileri henüz bitmemiştir (Buchenrieder ve Csaki, 2009). 2008 krizi, tarım sektöründe küçük aile işletmelerinde; çoğunlukla aile işgücü istihdam edilmiş, girdi ve düşük kredi kullanılmakta olan işletmelerin dışa bağımlılıkları daha azdır. Küçük aile işletmeleri krizlerden daha az etkilenmektedir (Özdemir vd., 2011:105).

Krizden etkilenen sektörlerden bir diğeri de sağlık sektörüdür. Sağlık ve ekonomi arasında çift yönlü ilişki bulunmaktadır. Ekonomi üzerinde sağlık işletmeleri ve sağlık sektörü belirleyici durumdadır. Ekonomik faaliyetler sağlık üstünde etkili olmak ve ekonomik iyileşmeler sağlık sektörü üzerinde olumlu sonuçlar oluşturmaktadır. Ekonomide yaşanan darboğazlar ve krizler ise sağlık göstergelerini olumsuz olarak etkilemektedir (Belek, 2009: 40). GSYİH içerisinde 2005-2008 yılları arasında sağlık harcamalarının payı artış göstermiştir. 2008-2009 yıllarında ise sabit kalmıştır. Bunun nedeni ise 2008 yılında yaşanan finans krizinden dolayı sağlık harcamaları artmasına rağmen harcamalar reel olarak azalma göstermiştir. Böylelikle küresel krizin beşeri sermayeyi olumsuz yönde etkilediği kanısına varılmıştır (Yıldırım, 2014: 81).

4. TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZLERİN SEKTÖREL BAZDA İŞLETMELERE ETKİSİ ÜZERİNE BİR MODEL ÇALIŞMASI

4.1. Literatür Özeti

Çalışmanın bu bölümünde konu ile benzerlik gösteren çalışmalara yer verilmiştir.

Bordo vd. (2001), tarafından yapılan çalışmada ise Çalışmada 1880-1997 dönem aralığı esas alınmış olup 21 ülke için panel veri yöntemi kullanılarak krizlerin makroekonomik etkileri ortaya koyulmak istenmiştir. Çalışmada krizler para, banka ve ikiz kriz şeklinde sınıflandırılması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin milli gelirlerindeki kaybının para krizlerinde ortalama % 5.9 olduğu, bankacılık krizlerinde % 6.2 ve ikiz krizlerde ise % 18.6 olduğu belirlenmiştir. Kriz süreleri ortalama süreleri para krizlerinde 2.1 yıl, bankacılık krizlerinde 2.6 yıl ve ikiz krizlerde ise 3.8 yıl olarak belirlenmiştir.

Terzi ve Oltulular (2004) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için 1987-2001 dönemlerini esas alan ekonomik büyüme, sanayileşme arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ele alınmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile sanayileşme arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Reinhart ve Rogoff (2008), tarafından yapılan çalışmada 1899–2001 dönemi esas alınmıştır. Çalışma kapsamında dünya ekonomilerinde yaşanan 14 büyük bankacılık krizini yaşayan ekonomiler panel veri yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre krizlerde ülke milli gelirleri ortalama %9.3 oranında azaldığı, işsizlik ortalama %7 oranında arttığı ve krizlerin ortalama süresi 1.9 yıl olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Krizlerin işsizlik oranları üzerindeki etkisinin ise yaklaşık 4.8 yıla yayılmış olduğu elde edilen bir başka sonuç olmuştur.

Gençtürk (2009), tarafından yapılan çalışmada finansal kriz dönemlerinde makroekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatlarına etkisi ele alınmıştır. Çalışmada 1992-2006 dönem aralığı esas alınmış olup çoklu doğrusal regresyon yöntemiyle analiz yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre TÜFE'deki bir birimlik artışın İMKB endeksini 2.2 birim azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Weeks (2009), tarafından yapılan çalışmada 2008 krizinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Sierra Leone için ele alınmıştır. Kriz kukla değişkenle modele dâhil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyümenin ihracat ve kamu harcamalarını %19, ithalatı ise %37.8 etkilediği elde edilmiştir. Sonuçlara göre krizin etkisinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Blanchard vd. (2010), ihracat ve dış borcun, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Rusya, Letonya ve Şili'ye ait 1996Q1-2009Q2 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve bu ülkelerde ihracatın %1 düşmesinin ekonomik büyümeyi %0.09 azalttığını, dış borcun %1 artmasının da ekonomik büyümeyi % 0.31 oranında azalttığını tespit etmiştir.

Uygur (2010), tarafından yapılan bir çalışmada ise Türkiye'de krizlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele almıştır. Çalışmada 1994 krizinin 14 ay, 1998 ve 2001 krizlerinin 15 ay süreyle etkili olduğu belirlenmiştir.

Özdemir ve Göçer (2011) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise Türkiye'de krizlerin makroekonomik değişkenler üzerindeki etki düzeyini ve etki süresini, 1988–2011 dönemi aylık verileriyle, VAR yöntemiyle incelemiş, krizlerin etkisinin ortalama iki yıl sürdüğünü tespit etmiştir.

Berberoğlu (2011) Tarafından yapılan çalışmada 2008 krizinin AB ülkeleri ve Türkiye üzerindeki etkileri ortaya konmak istenmiştir. Çalışmada 2006-2008 dönemi verileri esas alınarak

kümeleme yöntemi analiz gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin, AB ülkelerinden, ekonomik durumu iyi olmayanlarla aynı kümede yer aldığı belirlenmiştir.

Göçer ve Özdemir (2012) tarafından yapılan çalışmada küresel krizin Amerika Birleşik Devletleri üzerinde seçilmiş ülke ekonomileri üzerine olan etkileri, 1980-2010 dönemi verileri kullanılarak, Engle-Granger (1987) eş-bütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; ülkelerin ekonomik büyümelerini en çok, özel tüketim harcamaları etkilediği belirlenmiş olup krizin etkisi negatif ve istatistikî olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Veri Seti

Çalışmada kriz yaşanması durumunda oynaklığı oldukça yüksek olan makro değişkenlerin Türkiye'de seçilmiş sektörler üzerine olan etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Sektörler üzerine olan etkisini ortaya koymak üzere bağımlı değişken olarak sektörler için açılan işletme sayısı ve kapanan işletme sayısı değişkenleri esas alınmıştır. Çalışmada kriz karşısında kırılganlığı oldukça yüksek olan sektörlerden inşaat, perakende ve imalat sektörü yanı sıra küresel salgın sonrası stratejik önemi daha da artan sağlık sektörü analize dahil edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise Tüketici fiyat endeksi (2005:100), Üretici fiyat endeksi (2005:100), Ticari (TL Üzerinden Açılan) (Akım Veri,%), Tüketici Kredisi (TL Üzerinden Açılan)(İhtiyaç+ Taşıt+ Konut) (Akım Veri,%), Ons Altın Londra Satış Fiyatı (ABD Doları/Ons) ve reel döviz kuru belirlenmiştir şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada aylık dönemler için 2010:01-2021:12 aralığı esas alınmış olup veri seti Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sitesi'nden derlenmiştir. Çalışmada RATS programından yararlanılmış olup Doç. Dr. Aycan HEPSAĞ tarafından yazılan kodlar kullanılmıştır.

Modelde kullanılan değişkenlere Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenlerin kısaltması	Veri Setinin Açıklanması	Dönem	Veri kaynağı
Tüfe	Tüketici fiyat endeksi (2005:100)	2010:01-2021:12	EVDS
yufe	Üretici fiyat endeksi (2005:100)	2010:01-2021:12	EVDS
ticaritl	Ticari (TL Üzerinden Açılan)(Akım Veri,%)	2010:01-2021:12	EVDS
kreditl	Tüketici Kredisi (TL Üzerinden Açılan)(İhtiyaç+ Taşıt+ Konut) (Akım Veri,%)	2010:01-2021:12	EVDS
ons	Ons Altın Londra Satış Fiyatı (ABD Doları/Ons)	2010:01-2021:12	EVDS
ur	Reel Döviz Kuru	2010:01-2021:12	EVDS
perkuru	Perakende sektöründe kurulan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
perkapa	Perakende sektöründe kapanan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
inkuru	İnşaat sektöründe kurulan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
inkapa	İnşaat sektöründe kapanan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
sakuru	Sağlık sektöründe kurulan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
sakapa	Sağlık sektöründe kapanan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
imkuru	İmalat sektöründe kurulan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS
imkapa	İmalat sektöründe kapanan işletme sayısı (adet)	2010:01-2021:12	EVDS

Çalışmada esas alınan Modeller Tablo 10'da özetlenmiştir.

Tablo 10. Çalışmada esas alınan Modeller

MODEL 1	$imkuru_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 22	$perkapa_t = \beta_0 + tkredi + u_1$
MODEL 2	$imkuru_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 23	$perkapa_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$
MODEL 3	$imkuru_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$	MODEL 24	$perkapa_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$
MODEL 4	$imkuru_t = \beta_0 + tkredi + u_1$	MODEL 25	$inkuru_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$
MODEL 5	$imkuru_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$	MODEL 26	$inkuru_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$
MODEL 6	$imkuru_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$	MODEL 27	$inkuru_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$
MODEL 7	$imkapa_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 28	$inkuru_t = \beta_0 + tkredi + u_1$
MODEL 8	$imkapa_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 29	$inkuru_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$
MODEL 9	$imkapa_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$	MODEL 30	$inkuru_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$
MODEL 10	$imkapa_t = \beta_0 + tkredi + u_1$	MODEL 31	$inkapa_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$
MODEL 11	$imkapa_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$	MODEL 32	$inkapa_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$
MODEL 12	$imkapa_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$	MODEL 33	$inkapa_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$
MODEL 13	$perkuru_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 34	$inkapa_t = \beta_0 + tkredi + u_1$
MODEL 14	$perkuru_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 35	$inkapa_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$
MODEL 15	$perkuru_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$	MODEL 36	$inkapa_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$
MODEL 16	$perkuru_t = \beta_0 + tkredi + u_1$	MODEL 37	$sakuru_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$
MODEL 17	$perkuru_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$	MODEL 38	$sakuru_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$
MODEL 18	$perkuru_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$	MODEL 39	$sakuru_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$
MODEL 19	$perkapa_t = \beta_0 + t\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 40	$sakuru_t = \beta_0 + tkredi + u_1$
MODEL 20	$perkapa_t = \beta_0 + y\ddot{u}fe\beta_1 + u_1$	MODEL 41	$sakuru_t = \beta_0 + ons\beta_1 + u_1$
MODEL 21	$perkapa_t = \beta_0 + ticaritl\beta_1 + u_1$	MODEL 42	$sakuru_t = \beta_0 + kur\beta_1 + u_1$

4.3. Ekonometrik Metodoloji

4.3.1. Doğrusallık Testi

Çalışmada serilerin doğrusal olup olmadığını test etmek amacıyla Harvey ve Leybourne (2007) ile Harvey, Leybourne ve Xiao (2008) çalışmaları kullanılmıştır. Harvey ve Leybourne (2007) çalışmasında doğrusallık sıfır hipotezinin test edilebilmesi için Eşitlik 1'deki regresyon Modeli önerilmiştir (Harvey ve Leybourne, 2007:151-152).

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + \beta_4 \Delta y_{t-1} + \beta_5 (\Delta y_{t-1})^2 + \beta_6 (\Delta y_{t-1})^3 + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\beta_0 = \mu(1 - \delta_0 + \delta_1 \mu - \delta_2 \mu^2), \beta_1 = \delta_0 - 2\delta_1 \mu + 3\delta_2 \mu^2, \beta_2 = \delta_1 - 3\delta_2 \mu,$$

$$\beta_3 = \delta_2, \beta_4 = \lambda_0, \beta_5 = \lambda_1, \beta_6 = \lambda_2 \quad (2)$$

$$H_0: \beta_2, \beta_3, \beta_5, \beta_6 = 0, H_1: \beta_2, \beta_3, \beta_5, \beta_6 \neq 0 \text{ en az biri} \quad (3)$$

Bu testte H_0 hipotezi doğrusallığı göstermektedir. Bununla birlikte H_0 hipotezi y_t 'nin düzeyde mi, yoksa birinci farkında mı doğrusal olduğunu belirtmemektedir. H_0 hipotezine karşın alternatif hipotez Wald istatistiği kullanılarak sınanmaktadır.

$$W_t = \frac{RRS_1 - RRS_0}{RRS_0/T} \quad (4)$$

RRS_1 ve RRS_0 sırasıyla y_t 'nin kısıtsız ve kısıtlı OLS regresyonunun kalıntı kareleri toplamını göstermektedir.

Harvey vd. (2008) çalışması serinin birim kökü içerip içermediğine dair belirsizlik olduğu durumu da dikkate alan bir testtir. Bu testte veri yaratma süreci hem $I(0)$ sürecinden hem de $I(1)$

sürecinden elde edildiğinden etkinlik göstermektedir (Harvey vd., 2008: 1). Harvey vd. (2008) çalışmasında Kapetanios vd. (2003) ve Harvey ve Leybourne (2007) çalışmaları izlenerek 38 ve 41 numaralı Eşitlikte belirtilen regresyon Modelleri oluşturulmuştur (Harvey vd., 2008: 4).

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \beta_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$H_{0,0}: \beta_2 = \beta_3 = 0 \quad H_{1,0}: \beta_2 \neq 0 \text{ ve/veya } \beta_3 \neq 0 \quad (7)$$

$$\Delta y_t = \lambda_1 \Delta y_{t-1} + \lambda_2 (\Delta y_{t-1})^2 + \lambda_3 (\Delta y_{t-1})^3 + \sum_{j=2}^p \lambda_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\Delta y_t = \lambda_1 \Delta y_{t-1} + \sum_{j=2}^p \lambda_{4,j} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (9)$$

$$H_{0,1}: \lambda_2 = \lambda_3 = 0 \quad H_{1,1}: \lambda_2 \neq 0 \text{ ve/veya } \lambda_3 \neq 0 \quad (10)$$

Sıfır hipotezi zaman serisinin doğrusallığını, alternatif hipotez doğrusal dışılığı ifade etmektedir. Çalışmada serilerin doğrusallıklarının test edilmesi amacıyla Harvey ve Leybourne (2007) ve Harvey vd. (2008) testleri uygulanmıştır. Harvey ve Leybourne (2007), Harvey vd. (2008) test sonuçlarına göre doğrusallık H_0 hipotezi reddedilmektedir. Yani seriler doğrusal değildir. Bu nedenle çalışmada durağanlık olup olmadığını test etmek amacıyla doğrusal olmayan birim kök testi olan Hepsağ testi uygulanmıştır.

4.3.2. Hepsağ Birim Kök Testi (2022)

Hepsağ (2022) birim kök testi hem lojistik yumuşak geçişli yapısal kırılmayı, hem de doğrusal olmama (ESTAR) durumunu birlikte alan birim kök testidir. Hepsağ (2022) birim kök testinde Leybourne vd. (1998) çalışması temel alınarak üç yumuşak geçişli Model tanımlanmıştır (Hepsağ, 2019:1-3).

$$\text{Model A: } y_t = a_1 + a_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (11)$$

$$\text{Model B: } y_t = a_1 + \beta_1 t + a_2 S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (12)$$

$$\text{Model C: } y_t = a_1 + \beta_1 t + a_2 S_t(\lambda, \tau) + \beta_2 t S_t(\lambda, \tau) + v_t \quad (13)$$

v_t sıfır ortalama ve sabit varyansa dayalı normal dağılım gösteren hata terimini, $S_t(\lambda, \tau)$ lojistik yumuşak geçiş fonksiyonunu, τ gözlem sayısını göstermektedir.

$$S_t(\lambda, \tau) = [1 + \exp\{-\lambda(t - \tau T)\}]^{-1} \quad \lambda > 0 \quad (14)$$

τ geçişin orta noktasının zamanlamasını göstermektedir. Geçiş hızı λ parametresi tarafından belirlenmektedir. v_t 'nin sıfır ortalamalı $I(0)$ süreci olduğu varsayıldığında, Model A'da y_t sabitte durağan olup, başlangıç değeri a_1 , son değeri $a_1 + a_2$ 'ye doğru değişmektedir. Model B'de başlangıç değeri a_1 , son değeri $a_1 + a_2$ 'ye doğru değişmekte ve sabit eğim terimine izin verilmektedir. Model C'de sabit a_1 'den $a_1 + a_2$ 'ye değişmekte, eğim de aynı anda ve aynı geçiş hızıyla β_1 'den $\beta_1 + \beta_2$ 'ye değişmektedir. Temel Hipotez: $H_0: y_t = \mu_t, \quad \mu_t = \mu_{t-1} + \varepsilon_t$ şeklinde oluşturulmuştur. ε_t sıfır ortalamalı $I(0)$ süreci olduğu varsayılmıştır.

Hepsağ (2019) testinde ilk aşamada doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile Model A, B, C tahmin edilmektedir. Ve bu Modellerden doğrusal olmayan en küçük kareler kalıntıları elde edilmektedir.

$$\text{Model A: } \hat{v}_t = y_t - \hat{a}_1 + \hat{a}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (15)$$

$$\text{Model B: } \hat{v}_t = y_t - \hat{a}_1 - \hat{\beta}_1 t + \hat{a}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (16)$$

$$\text{Model C: } \hat{v}_t = y_t - \hat{a}_1 - \hat{\beta}_1 t + \hat{a}_2 S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) + \hat{\beta}_2 t S_t(\hat{\lambda}, \hat{\tau}) \quad (17)$$

İkinci aşamada ilk aşamada elde edilen kalıntılara Kruse (2011) birim kök testi uygulanmaktadır. Bu Modelde sıfırdan farklı olduğu kabul edilen konum parametresi c'ye izin

verilmektedir. Kruse (2011) ESTAR Modeli modifiye edilerek Eşitlik 8'deki forma dönüştürülmüştür.

$$\Delta \hat{v}_t = y \hat{v}_{t-1} (1 - \exp\{-\theta(\hat{v}_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (18)$$

$\hat{v}_t$ birinci aşamadaki doğrusal olmayan en küçük karelerden elde edilen kalıntılardır. Kruse'de (2011) önerildiği gibi Eşitlik 8'e birinci dereceden Taylor açılımı uygulanmış ve Eşitlik 9 elde edilmiştir.

$$\Delta \hat{v}_t = \delta_1 \hat{v}_{t-1}^3 + \delta_2 \hat{v}_{t-1}^2 + \sum_{i=1}^p \psi_i \widehat{\Delta v}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (19)$$

Bu testte H_0 hipotezi birim kök, alternatif hipotez yumuşak kırılmalı ESTAR durağanlığı içermektedir.

4.3.3. Hepsağ Eşbütünleşme Testi (2022)

Doğrusal olmayan eşbütünleşme testlerinden biri literatürümüze yeni giren Hepsağ (2022), testidir. Asimetrik doğrusal olmayan Hepsağ Testi (2022), iki kademeli tahmin yöntemi şeklinde hesaplanmaktadır. Testin ilk kademesine Eşitlik 20'de yer verilmiştir. Bu eşitlikte uzun dönem Modeli en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiştir. Daha sonraki aşamada elde edilen kalıntıların AESTAR süreç izlediği varsayılarak (21) numaralı eşitlikte asimetrik doğrusal olmayan “Üssel Yumuşak Geçişli Hata Düzeltme Modeli (AESTAR-ECM) dikkate alınmaktadır;

$$y_t = \beta x_1 + u_1 \quad (20)$$

$$\Delta y_t = G_t(\theta_1, u_{t-1}) \{S_t(\theta_2, u_{t-1}) \gamma_1 + (1 - S_t(\theta_2, u_{t-1})) \gamma_2\} u_{t-1} + \Psi' \Delta x_1 + \sum_{i=1}^p \Psi' \Delta z_{t-i} + \varepsilon_t \quad (21)$$

$$\Delta x_t = \sum_{i=1}^p \Gamma_i \Delta z_{t-i} + \eta_t \quad (22)$$

$$G_t(\theta_1, u_{t-1}) = 1 - \exp(-\theta_1(u_{t-1}^2)) \quad \theta_1 \geq 0 \quad (23)$$

$$S_t(\theta_2, u_{t-1}) = [1 + \exp(-\theta_2 u_{t-1})]^{-1} \quad \theta_2 \geq 0 \quad (24)$$

Yukarıda belirtilen eşitlik (21)'de, $z_{t-i} = (y_t, x_t')$ birinci mertebeden durağan(I(1)) boyutlu değişken olarak ifade edilmektedir. Burada y_t skaler bir değişken olarak tanımlanırken, $X_t' = (X_{1t}, \dots, X_{kt})$ ise $k \times 1$ boyutlu değişken vektörü olarak tanımlanmaktadır. Eşitlikte yer alan u_t ise uzun dönem Modeline ait hata terimidir. Hata terimi; $u_t = y_t - \beta' x_t$ biçiminde gösterilmektedir. Testin temel hipotezi ise; $\theta_1 = 0$ ve alternatif hipotez $\theta_1 > 0$ 'dir. Hepsağ yaklaşımında, eşbütünleşmenin varlığını olmadığını ifade eden temel hipoteze karşı, asimetrik ESTAR eşbütünleşmenin olduğunu ifade eden alternatif hipotez test edilmektedir. Ancak (21) numaralı Modelde yer alan θ_2 , γ_1 ve γ_2 parametreleri sıfır hipotezinde tanımlı değildir. Bu nedenle Hepsağ testte AESTAR-ECM'ye birinci mertebeden Taylor açılımı uygulanması önerilmektedir. Birinci mertebeden Taylor açılımı sonucu eşbütünleşme varlığının sınanabileceği yardımcı regresyon Modeli eşitlik (22)'de yer almaktadır.

$$\Delta y_t = \phi_1 \hat{u}_{t-1}^3 + \phi_2 \hat{u}_{t-1}^4 + \Psi' \Delta x_t + \sum_{i=1}^p \omega_i' \Delta z_{t-i} + v_t \quad (25)$$

Yukarıda yer alan ifadede $\hat{u}_t, \hat{u}_t = y_t - \beta' x_t$; ifadesi testin ilk kademesinde uzun dönem Modelinden elde edilen kalıntıları göstermektedir. Analizde katsayılara getirilen kısıtlara dayanarak F_{ANEC} test istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan istatistik değerinin, Hepsağ tarafından elde edilen kritik değerlerden büyük olması halinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını söyleyen temel hipotez, asimetrik ESTAR eşbütünleşmenin bulunduğu duruma karşı reddedilmektedir. Hepsağ (2019) aracılığıyla geliştirilen ikinci test istatistiği F_{ANEG} ise aşağıda yer alan eşitlik 26'daki yardımcı regresyon Modelini esas almaktadır;

$$\Delta \hat{u}_t = \phi_1 \hat{u}_{t-1}^3 + \phi_2 \hat{u}_{t-1}^4 + \sum_{i=1}^p \lambda_i \Delta \hat{u}_{t-2} + \xi_t \quad (26)$$

Hesaplanan istatistik değerin, Hepsağ aracılığıyla elde edilen kritik değerlerden büyük olması halinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını söyleyen temel hipotez, asimetrik ESTAR eşbütünleşmenin bulunduğu duruma karşı reddedilmektedir.

$$H_0:\phi_1=\phi_2=0$$

$$H_1:\phi_1 \neq \phi_2 \neq 0$$

4.3.4. Simetrik Asimetrik Testi

Çalışmada Hacker ve Hatemi-J (2012) simetrik saklı nedensellik testi ve Hatemi-J (2012) asimetrik saklı nedensellik testi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Hacker ve Hatemi-J (2012), simetrik ve asimetrik saklı nedensellik testlerini şekillendirirken, Granger ve Yoon (2002) tarafından, eşbütünleşme analizi için tavsiye edilen değişkenlerin negatif ve pozitif şoklarının ayrıştırılabileceği ve bu şokların birikimli toplamaları kullanılarak yapılacak analizlerin, serilerin düzey değerleriyle yapılandan daha fazla bilgi içerebileceği ve saklı kalmış ilişkileri de ortaya çıkarabileceği varsayımını esas almıştır (Göçer ve Bulut, 2015).

Bu testlerdeki gibi iki seri arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılacaksa, önce seriler pozitif ve negatif şoklarına ayrılmaktadır. Bu işlem de y_{1t} ve y_{2t} serilerin başlangıç değerleri olmak üzere aşağıdaki biçimde formülize edilmektedir;

$$y_{1t}=y_{1,0}+\sum_{i=0}^t \varepsilon_{1i} \quad (27)$$

$$y_{2t}=y_{2,0}+\sum_{i=0}^t \varepsilon_{2i} \quad (28)$$

$$\varepsilon_{1i}=\varepsilon_{1i}^++\varepsilon_{1i}^- \quad (29)$$

$$\varepsilon_{2i}=\varepsilon_{2i}^++\varepsilon_{2i}^- \quad (30)$$

Buradan pozitif şoklar şu şekilde ifade edilebilir:

$$\varepsilon_{1i}^+=\max (\varepsilon_{1i},0) \quad (31)$$

$$\varepsilon_{2i}^+=\max (\varepsilon_{2i},0) \quad (32)$$

Negatif şoklar ise;

$$\varepsilon_{1i}^-=\min (\varepsilon_{1i},0) \quad (33)$$

$$\varepsilon_{2i}^-=\min (\varepsilon_{2i},0) \quad (34)$$

şeklinde gösterilmektedir. Hacker ve Hatemi-J (2012), aynı tür şoklar arasında yapılan nedensellik analizini simetrik nedensellik testi diye nitelendirirken, Hatemi-J (2012), farklı tür şoklar arasında yapılan nedensellik testini, asimetrik nedensellik testi olarak nitelendirmiştir.

4.4. Araştırma Bulgu Sonuçları

İktisadi seriler karakter özelliklerinden ötürü doğrusal olmayabilirler. Örnek verilecek olursa borsa endekslerindeki doğrusal dışılığın nedeni heterojen oyuncuların var oluşudur. Piyasaya yeni gelen bilgilerin piyasadaki oyuncular aracılığıyla değişik bir biçimde ele alınması (asimetrik bilgi), piyasadaki aksaklıklar da neden olarak söylenebilir (Yılancı, 2013:2). Çalışmada serilerin doğrusallıklarının test edilmesi amacıyla Harvey ve Leybourne (2007) ve Harvey vd. (2008) testleri uygulanmış ve Tablo 11'de test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 11. Doğrusallık Testi Sonuçları

	W_lam	W*_10%	W*_5%	W*_1%
imkuru	28.08**	98.42**	98.50**	98.64**
imkapa	219.81**	366.66**	367.26**	368.31**
tüfe	72.99**	136.70**	136.86**	137.14**
yufe	98.64**	138.11**	138.32**	138.71**
ticaritl	3.03	22.07**	22.13**	22.24**
kreditl	121.68**	133.70**	133.89**	134.22**
ons	23.74**	30.46**	30.52**	30.61**
kur	15.70**	0.20	0.25	0.39
inkuru	5.21	47.62**	47.66**	47.74**
inkapa	113.82**	212.18**	212.61**	213.36**
perkuru	8.94**	33.65**	33.70**	33.78**
perkapa	22.77**	65.25**	65.42**	65.72**
sagkuru	5.31	347.81**	348.23**	348.99**
sagkapa	180.31**	382.35**	382.87**	383.79**

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

Harvey ve Leybourne (2007), Harvey vd. (2008) test sonuçlarına göre Tablo 11’de gösterilen seriler için doğrusallık H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle tabloda gösterilen seriler doğrusal değildir. Serilerin doğrusal özellik gösterip göstermedikleri araştırıldıktan sonra birim kök testleri ile her biri için birim kök içerip içermedikleri; bir başka deyişle zayıf formda etkin olup olmadıkları test edilmiştir. Bundan ötürü çalışmada ele alınan değişkenlerin durağan olup olmadığını test etmek amacıyla doğrusal olmayan birim kök testlerinden Hepsağ birim kök testi uygulanmıştır ve sonuçlarına Tablo 12’de yer verilmiştir.

Tablo 12. Hepsağ Birim Kök Testi Sonuçları

	τsnl_{α}	$\tau snl_{\alpha(\beta)}$	$\tau snl_{\alpha\beta}$
İmkuru	19.08711**	19.08709**	24.68824**
İmkapa	30.27626**	30.20472**	13.63686**
Tüfe	10.45750**	10.44408	10.94771*
Yufe	10.9753**	11.06097*	12.59292*
Ticaritl	23.45730**	23.45730**	14.1582**
Kreditl	11.5903**	11.59033*	1.43643
Ons	11.80622**	11.80622*	9.76960
Kur	10.97527**	11.06097*	12.59292*
Perkuru	18.08339**	18.08313**	14.96427**
Perkapa	22.30371**	22.30371**	23.03463**
İnkuru	21.49915**	21.49915**	20.85073**
İnkapa	15.55314**	15.55314**	7.85822
Sakuru	67.82269**	67.82269**	27.17097**
Sakapa	6.77624	6.77624	2.06157

%5 için $\tau snl_{\alpha}=9,839$; $\tau snl_{\alpha(\beta)} = 12,621$ ve $\tau snl_{\alpha\beta}= 12,621$; %10 için $\tau snl_{\alpha}=8,925$; $\tau snl_{\alpha(\beta)} = 10,749$ ve $\tau snl_{\alpha\beta}= 10,749$ kritik tablo değeridir. *, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 12’de hesaplanan test istatistiği değeri mutlak değer olarak test istatistiği değerinden küçük olduğu durumda birim kökün varlığını gösteren H_0 hipotezi reddedilememektedir. Hepsağ

birim kök testi sonuçları değerlendirildiğinde H_0 hipotezi reddedilmektedir. Serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yalnızca sakapa değişkeninin $I(0)$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sakapa $I(0)$ olduğu için eşbütünleşmeye dahil edilmemiştir.

Çalışmada birim kök testlerinden sonra değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını test etmek amacıyla koentegrasyon testleri uygulanmıştır. Doğrusal olmayan koentegrasyon testleri bağımsız değişkenin doğrusal olmayan bir şemada yer alması durumunda uygulanır. Oluşturulan denklemin hataları tahmin edilir ve ardından koentegrasyon testi uygulanır. Uzun dönem denge üzerinde doğrusal olmayan koentegrasyon çalışmaları literatüre 1997 yılında Balke ve Fomby aracılığıyla kazandırılmıştır (Esteve vd. 2006: 1035). Ardından Baum ve Karasulu (1998), Enders ve Falk (1998), Obstfeld ve Taylor (1997), Taylor (2001), Lo ve Zivot (2001) tarafından başka analizler de yapılmıştır (Zeytinoğlu, 2020). Bu çalışmada Hepsağ (2022) Modelinden yararlanılarak eşbütünleşme analizi sonuçlarına Tablo 13’de yer verilmiştir.

Tablo 13. Hepsağ Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

		$F_{ANEC,\mu}$		$F_{ANEC,t}$	
İmalat sektörü	Model 1	14.04340**	Ho:Red	11.70784**	Ho:Red
	Model 2	12.72327**	Ho:Red	10.69823**	Ho:Red
	Model 3	11.83655**	Ho:Red	11.21643**	Ho:Red
	Model 4	9.98199**	Ho:Red	10.99972**	Ho:Red
	Model 5	2.44803	Ho :Reddedilemez	11.46192**	Ho:Red
	Model 6	12.72327	Ho:Red	10.69823**	Ho:Red
	Model 7	9.50840**	Ho:Red	9.06917**	Ho:Red
	Model 8	9.51280**	Ho:Red	11.15341**	Ho:Red
	Model 9	3.39119	Ho :Reddedilemez	6.23164	Ho :Reddedilemez
	Model 10	10.10408**	Ho:Red	5.89257	Ho :Reddedilemez
Perakende sektörü	Model 11	3.86339	Ho :Reddedilemez	7.69491**	Ho:Red
	Model 12	10.10408**	Ho:Red	11.15341**	Ho:Red
	Model 13	14.65789**	Ho:Red	12.49070**	Ho:Red
	Model 14	16.31417**	Ho:Redö	13.97758**	Ho:Red
	Model 15	16.00735**	Ho:Red	13.74611**	Ho:Red
	Model 16	12.74286**	Ho:Red	13.58634**	Ho:Red
	Model 17	2.18422	Ho :Reddedilemez	13.58634**	Ho:Red
	Model 18	16.31417**	Ho:Red	13.97758**	Ho:Red
	Model 19	8.17798**	Ho:Red	7.19626	Ho :Reddedilemez
	Model 20	11.26080**	Ho:Red	12.56492**	Ho:Red
İnşaat sektörü	Model 21	4.34373	Ho :Reddedilemez	6.94421	Ho :Reddedilemez
	Model 22	3.72494	Ho :Reddedilemez	5.80171	Ho :Reddedilemez
	Model 23	4.37750	Ho :Reddedilemez	6.49179	Ho :Reddedilemez
	Model 24	11.26080**	Ho:Red	12.56492**	Ho:Red
	Model 25	18.43548**	Ho:Red	17.38710**	Ho:Red
	Model 26	17.17197**	Ho:Red	16.57355**	Ho:Red
	Model 27	11.05168**	Ho:Red	8.11526**	Ho:Red
	Model 28	11.89972**	Ho:Red	9.38950**	Ho:Red
	Model 29	4.64360	Ho :Reddedilemez	16.87402**	Ho:Red
	Model 30	17.17197**	Ho:Red	16.57355**	Ho:Red
Sağlık Sektörü	Model 31	4.18448	Ho :Reddedilemez	3.61472	Ho :Reddedilemez
	Model 32	6.21302**	Ho:Red	7.77926**	Ho:Red
	Model 33	1.66335	Ho :Reddedilemez	3.28819	Ho :Reddedilemez
	Model 34	1.67811	Ho :Reddedilemez	2.83323	Ho :Reddedilemez
	Model 35	1.14560	Ho :Reddedilemez	2.52605	Ho :Reddedilemez
	Model 36	6.21302	Ho:Reddedilemez	7.77926**	Ho:Red
	Model 37	16.99864**	Ho:Red	23.33773**	Ho:Red
	Model 38	39.84564**	Ho:Red	34.66940**	Ho:Red
	Model 39	2.90063	Ho :Reddedilemez	39.33644**	Ho :Red
	Model 40	2.69383	Ho :Reddedilemez	54.61358**	Ho :Red
	Model 41	1.87095	Ho :Reddedilemez	21.56881**	Ho :Red
	Model 42	6.21302	Ho:Reddedilemez	34.66940**	Ho:Red

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 13’da yer alan eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre; imalat sektörüne ait kurulan modeller arasında Model 9 dışında kalan modeller için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bir başka ifade

ile imalat sektöründe kurulan işletme sayısı ile ons, imalat sektöründe kapanan işletme sayısı ile ticaritl arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Perakende sektörüne ait kurulan modeller arasında Model 21, Model 22 ve Model 23 dışında kalan modeller için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani perakende sektöründe kapanan işletme sayısı ile ticaritl , tkredi ve ons arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 13'e bakıldığında ise inşaat sektörüne ait kurulan modeller arasında ise Model 31, Model 33, Model 34, Model 35 dışında kalan Modeller için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani inşaat sektörüne ait kapanan işletme sayısı ile tüfe, ticaritl, tkredi ve ons arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yine Tablo 13'de yer alan sağlık sektörüne ait modeller arasında bütün değişkenlerde eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifade ile sağlık sektöründe kurulan işletme sayısı ile bütün değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Aşağıda yer alan Tablo 14'de ise eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu imalat sektörüne ait modellere yönelik simetrik ve asimetrik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 14. İmalat Sektörüne Yönelik Simetrik ve- Asimetrik Test Sonuçları

DEMEANDED FANEC							
	Cd stat	Prob			Cd stat	Prob	
Model 1	11.36262	0.0010**	Ho:Red	Model 7	9.31894	0.0028**	Ho:Red
Model 2	8.984753	0.0034**	Ho:Red	Model 8	9.318946	0.0028**	Ho:Red
Model 3	23.28052	0.0000**	Ho:Red	Model 10	10.5326	0.0015**	Ho:Red
Model 4	19.93343	0.0000**	Ho:Red	Model 11	1.055694	0.3065	Ho: Reddedilemez
Model 5	2.967133	0.0879	Ho:rededilemez	Model 12	12.35913	0,0006	Ho:Red
Model 6	4.840098	0,0279	Ho:Red				
DETRENDED FANEC							
	Cd stat	Prob			Cdstat	Prob	
Model 1	6.48586	0.0123**	Ho:Red	Model 7	8.872534	0.0036**	Ho:Red
Model 2	3.564197	0.0618	Ho: Reddedilemez	Model 8	12.11082	0.0007**	Ho:Red
Model 3	5.038563	0.0269**	Ho:Red	Model 10	9.100290	0.0032**	Ho:Red
Model 4	3.067132	0.0828	Ho: Reddedilemez	Model 11	5.671704	0.0190**	Ho:Red
Model 5	3.904166	0.0508*	Ho:Red	Model 12	12.11082	0.0007**	Ho:Red
Model 6	3.564197	0.0618	Ho: Reddedilemez				

Not: ***,**,*, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

İmalat sektöründe kurulan ve kapanan işletme sayısına yönelik simetrik ve asimetrik test sonuçlarına bakıldığında Tablo 14'ün üst bölümünde "Demeanded Fanec " değerlerine yer verilirken alt bölümünde "Detrended Fanec" değerlerine yer verilmiştir. Detrended Fanec değerleri değerlendirilmek istendiğinde imalat sektöründe kurulan işletme sayısına göre Model 2, Model 4, Model 6 için H_0 hipotezi reddedilememektedir yani simetrik estar özelliği göstermektedir. İki değişken arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede aynı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Model 2, Model 4, Model 6 dışında kalan Modeller için ise H_0 hipotezi reddedilmektedir yani asimetrik estar özelliği göstermektedir. İki değişken arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede farklı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre imalat sektöründe kurulan işletme sayısı ile yüfe, tkredi ve kur arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede aynı etkiye sahipken bu değişkenler dışında kalan değişkenler arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede farklı etkiye

sahip olduğu görülmektedir. Tablo 15’de perakende sektörüne ait modellere yönelik simetrik ve asimetrik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 15. Perakende Sektörüne Yönelik Simetrik ve Asimetrik Test Sonuçları

Demeanded FANEC							
	Cd stat	Prob			Cd stat	Prob	
Model 13	9.293866	0.0029**	Ho:Red	Model 18	2.568765	0,1120	Ho:Reddedilemez
Model 14	2.568765	0.1120	Ho: Reddedilemez	Model 19	2.157943	0.1448	Ho: Reddedilemez
Model 15	31.72379	0.0000**	Ho:Red	Model 20	5.821484	0,0175**	Ho:Red
Model 16	25.39306	0.0000**	Ho:Red	Model 24	5.821484	0,0175**	Ho:Red
Model 17	2.669427	0.1053	Ho:Reddedilemez				
Detrended FANEC							
	Cd stat	Prob			Cdstat	Prob	
Model 13	4.820300	0.0303**	Ho:Red	Model 18	1.054001	0.3069	Ho: Reddedilemez
Model 14	1.054001	0.3069	Ho:Reddedilemez	Model 19	1.349073	0.2480	Ho: Reddedilemez
Model 15	6.279812	0.0137**	Ho:Red	Model 20	7.677469	0.0066**	Ho:Red
Model 16	4.426962	0.0377**	Ho:Red	Model 24	7.677469	0.0066**	Ho:Red
Model 17	3.802195	0.0538**	Ho:Red				

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

Perakende sektöründe kurulan ve kapanan işletme sayısına yönelik simetrik ve asimetrik test sonuçlarına bakıldığında ve Detrended Fanec değerleri değerlendirilmek istendiğinde Model 14, Model 18 ve Model 19 için H_0 hipotezi reddedilememekte olup simetrik estar özelliği göstermektedir. Bir başka ifade ile perakende sektöründe kurulan işletme sayısı ile yüfe ve kur; kapanan işletme sayısı ile tüfe arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede aynı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bir başka sonuca göre ise Model 13, Model 15, Model 16, Model 17, Model 20 ve Model 24 için H_0 hipotezi reddedilmektedir yani asimetrik estar özelliği göstermektedir. Bir başka ifade ile perakende sektöründe açılan işletme sayısı ile tüfe, ticaritle, kredi ve ons arasında, kapanan işletme sayısı ile yüfe ve kur arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede farklı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 16. İnşaat Sektörüne Yönelik Simetrik ve Asimetrik Test Sonuçları

Demeanded FANEC							
	Cd stat	Prob			Cd stat	Prob	
Model 25	35.199506	0.0000**	Ho:Red				
Model 26	31.625105	0.0000**	Ho:Red	Model 32	6.635335	0,0112**	Ho:Red
Model 27	19.890982	0.0000**	Ho:Red	Model 29	9.215378	0.0030**	Ho:Red
Model 28	20.725481	0.0000**	Ho:Red	Model 30	32.2684890	0.0000**	Ho:Red
Detrended FANEC							
	Cd stat	Prob			Cdstat	Prob	
Model 25	28.730426	0.0000**	Ho:Red				
Model 26	28.455371	0.0000**	Ho:Red	Model 32	10.584356	0,0012**	Ho:Red
Model 27	16.168698	0.0001**	Ho:Red	Model 29	28.467000	0.0000**	Ho:Red
Model 28	18.431368	0.0000**	Ho:Red	Model 30	28.455371	0.0000**	Ho:Red

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

İnşaat sektöründe kurulan ve kapanan işletme sayısına yönelik simetrik ve asimetrik test sonuçlarına aşağıdaki Tablo 16’da yer verilmiştir. Tablo 16’da yer alan “Detrended Fanec” değerlerine göre inşaat sektöründe eşbütünleşme ilişkisi bulunan modeller için (Model 25, Model 26, Model 27, Model 28, Model 29, Model 30, Model 31, Model 36) H_0 hipotezi reddedilmektedir yani asimetrik estar özelliği göstermektedir. Bir başka ifade ile inşaat sektöründe kurulan işletme

sayısı ile tüfe, yüfe, ticaritle, tkredi, ons, kur; kapanan işletme sayısı ile kur arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede farklı etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Sağlık sektöründe kurulan ve kapanan işletme sayısına yönelik simetrik ve asimetrik test sonuçlarına Tablo 17’de yer verilmiştir.

Tablo 17. Sağlık Sektörüne Yönelik Simetrik ve Asimetrik Test Sonuçları

	Detrended FANEC		
	CD Stat	Prob	
Model 37	28.730426	0.0000**	Ho:Red
Model 38	28.455371	0.0000**	Ho:Red
Model 39	16.168698	0.0001**	Ho:Red
Model 40	18.431368	0.0000**	Ho:Red
Model 41	28.467000	0.0000**	Ho:Red
Model 42	67.211206	0.0000**	Ho:Red

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 17’de yer alan Detrended FANEC sonuçlarına göre ise sağlık sektöründe ele alınan bütün modeller için (Model 37, Model 38, Model 39, Model 40, Model 41, Model 42) H_0 hipotezi reddedilmektedir yani bu değişkenler asimetrik estar özelliği göstermektedir. Sağlık sektöründe kurulan işletme sayısı ile tüfe, yüfe, ticaritle, tkredi, ons ve kur arasında uzun dönemde negatif ve pozitif şokların dengeye gelmede farklı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 18’de doğrusal olmayan nedensellik test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 18. Doğrusal Olmayan Nedensellik Test Sonuçları

Modeller	F ist	PROB	SONUÇ			
Model 1	1.75017	0.0613*	Nedensellik vardır	Tüfe	→	imkuru
Model 2	1.62281	0.090*	Nedensellik vardır	Yüfe	→	imkuru
Model 3	2.41237	0.0069**	Nedensellik vardır	Ticaritle	→	imkuru
Model 4	2.47668	0.0055**	Nedensellik vardır	Tkredi	→	imkuru
Model 5	0.91749	0.5380	Nedensellik yoktur	Ons		imkuru
Model 6	1.62281	0.090*	Nedensellik vardır	Kur	→	imkuru
Model 7	1.98664	0.029**	Nedensellik vardır	Tüfe	→	imkapa
Model 8	1.88806	0.040**	Nedensellik vardır	Yüfe	→	imkapa
Model 10	1.13188	0.341	Nedensellik yoktur	Tkredi		imkapa
Model 11	1.85083	0.045**	Nedensellik vardır	Ons	→	imkapa
Model 12	1.88806	0.040**	Nedensellik vardır	Kur	→	imkapa
Model 13	1.95690	0.032**	Nedensellik yoktur	Tüfe		perkuru
Model 14	1.81254	0.050**	Nedensellik vardır	Yüfe	→	perkuru
Model 15	2.58713	0.004**	Nedensellik vardır	Ticaritle	→	perkuru
Model 16	2.57986	0.004**	Nedensellik vardır	Tkredi	→	perkuru
Model 17	0.88667	0.569	Nedensellik yoktur	Ons		perkuru
Model 18	1.81254	0.050**	Nedensellik vardır	Kur	→	perkuru
Model 19	2.00738	0.027**	Nedensellik vardır	Tüfe	→	perkapa
Model 20	2.08293	0.02**	Nedensellik vardır	Yüfe	→	perkapa
Model 24	2.08293	0.021**	Nedensellik vardır	Kur	→	perkapa
Model 25	2.62814	0.003**	Nedensellik vardır	Tüfe	→	inkuru
Model 26	2.24866	0.012**	Nedensellik vardır	Yüfe	→	inkuru
Model 27	2.25892	0.012**	Nedensellik vardır	Ticaritle	→	inkuru
Model 28	2.33027	0.009**	Nedensellik vardır	Tkredi	→	inkuru
Model 29	0.77818	0.681	Nedensellik yoktur	Ons		inkuru
Model 30	2.24866	0.012**	Nedensellik vardır	Kur	→	inkuru
Model 32	1.55165	0.111	Nedensellik yoktur	Yüfe		inkapa
Model 36	1.55165	0.111	Nedensellik yoktur	Kur		inkapa
Model 37	0.63835	0.816	Nedensellik yoktur	Tüfe		sakuru
Model 38	0.80544	0.653	Nedensellik yoktur	Yüfe		sakuru
Model 39	0.73690	0.723	Nedensellik yoktur	Ticaritle		sakuru
Model 40	0.71096	0.748	Nedensellik yoktur	Tkredi		sakuru
Model 41	0.67730	0.781	Nedensellik yoktur	Ons		sakuru
Model 42	0.80544	0.653	Nedensellik yoktur	Kur		sakuru

Not: ***, **, *, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 18’de yer alan doğrusal olmayan nedensellik test sonuçlarına göre imalat sektöründe kurulan işletme sayısına ait; tüketici fiyat endeksinden, üretici fiyat endeksinden, ticari krediden, tüketici kredisinden, reel döviz kurundan kurulan işletme sayısına doğru nedensellik tespit edilirken ons altından işletme sayısına doğru bir nedensellik bulunamamıştır. İmalat sektöründe kapanan işletme sayısına ait tüketici fiyat endeksinden, üretici fiyat endeksinden, döviz kurundan ve ons altından kapanan işletme sayısına doğru nedensellik bulunmuştur ancak ticari krediden kapanan işletme sayısına doğru bir nedensellik bulunmamıştır.

Perakende sektöründe ise kurulan işletme sayısına ait; tüketici fiyat endeksinden ve ons altından kurulan işletme sayısına doğru bir nedensellik tespit edilememiştir. Üretici fiyat endeksinden, ticari krediden, tüketici kredisinden ve döviz kurundan ise kurulan işletme sayısına doğru nedensellik saptanmıştır. Perakende sektöründe kapanan işletme sayısına yönelik nedensellik sonuçlarına göre; tüketici fiyat endeksinden, üretici fiyat endeksinden ve döviz kurundan kapanan işletme sayısına doğru bir nedensellik bulunduğu gözlemlenmiştir.

İnşaat sektöründe kurulan işletme sayısı ele alındığında; tüketici fiyat endeksinden, üretici fiyat endeksinden, ticari krediden, tüketici kredisinden ve döviz kurundan kurulan işletme sayısına doğru nedensellik bulunmuştur. Ancak ons altından kurulan işletme sayısına doğru bir nedensellik bulunamamıştır. İnşaat sektöründe kapanan işletme sayısı ele alındığında ise üretici fiyat endeksinden ve döviz kurundan kapanan işletme sayısına yönelik bir nedensellik tespit edilmemiştir.

Sağlık sektöründe kurulan işletme sayısı incelendiğinde; tüketici fiyat endeksinden, üretici fiyat endeksinden, ticari krediden, tüketici kredisinden, ons altından ve döviz kurundan kurulan işletme sayısına yönelik bir nedensellik bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre;

- Tüketici fiyat endeksinden imalat sektörüne ait kurulan ve kapanan işletme sayısına, perakende sektörü kapanan işletme sayısına ve inşaat sektörü kurulan işletme sayısına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur
- Üretici fiyat endeksinden imalat sektörüne ait kurulan ve kapanan işletme sayısına, perakende sektörüne ait açılan ve kapanan işletme sayısına, son olarak da inşaat sektörü kurulan işletme sayısına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur
- Ticari kredilerden ve tüketici kredilerinden imalat sektöründe kurulan işletme sayısına, perakende sektöründe kurulan işletme sayısına ve inşaat sektöründe kurulan işletme sayısına doğru bir nedensellik söz konusudur.
- Reel döviz kurundan imalat sektörüne ait kurulan ve kapanan işletme sayısına, perakende sektörüne ait açılan ve kapanan işletme sayısına, son olarak da inşaat sektörü kurulan işletme sayısına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur
- Ons değerinden altın satış fiyatının ise sadece imalat sektörü kapanan işletme sayısına doğru bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu görülmektedir.
- Dikkat çeken noktalardan biri ise makro değişkenlerin sağlık sektöründe açılan işletme sayısının belirlenmesi üzerine herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmamasıdır.

Sektörler ile makro değişkenler arasında belirtilen nedensellik ilişkisi Tablo 19'da özetlenmiştir.

Tablo 19. Sektörler ile makro değişkenler arasında belirtilen nedensellik ilişkisi özetlenmesi

Makro değişkenler	Kurulan işletme sayısına doğru nedensellik ilişkisi			
	İmalat sektörü	Perakende sektörü	İnşaat sektörü	Sağlık sektörü
Reel döviz kuru	+	+	+	X
Ons değerinden altın satış fiyatı	X	+	+	X
Ticari krediler	+	+	+	X
Tüketici kredileri	+	+	+	X
Tüketici fiyat endeksi	+	X	+	X
Üretici fiyat endeksi	+	+	+	X
	Kapanan işletme sayısına doğru nedensellik ilişkisi			
	İmalat sektörü	Perakende sektörü	İnşaat sektörü	
Reel döviz kuru	+	+	X	
Ons değerinden altın satış fiyatı	+	+	X	
Ticari krediler	X	X	X	
Tüketici kredileri	X	X	X	
Tüketici fiyat endeksi	+	+	X	
Üretici fiyat endeksi	+	+		

Kurlardaki yükseliş TL'nin değer kaybı anlamına gelmekte olup TL'nin değer kaybetmesi enflasyona sebep olmaktadır. Kurun hızlı bir şekilde yükselmesi ekonomiyi iki ayrı şekilde etkilemektedir. Bunlardan ilki fiyat etkisi bir diğeri ise bilanço etkisidir. Bu iki etkinin enflasyon, ekonomik büyüme rakamları ve cari işlemler dengesi üzerinde farklı etkileri söz konusu olmaktadır. Fiyat etkisi ithal malların döviz cinsinden fiyatının yükselmesine, ihraç malların TL cinsinden fiyatını düşürmesine yol açmaktadır. Bu değişim enflasyonu olumsuz yönde etkilerken cari işlemler

dengeğini olumlu bir şekilde etkilemektedir (Karaca, Ekonomist, Capital 2014:45-46). Kurun yükselmesinin bilanço etkisi ise ekonomiyi olumsuz etkilemekte olup şirketlerin dövizde açık pozisyonları olması nedeniyle vadesi gelen borçlarını daha fazla TL kullanarak ödemeleri yatırımlara daha az kaynak ayırmak durumunda kalmalarına bu da işletmelerin yatırım kaynaklarının azalmasına neden olmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre reel döviz kuru ile perakende ve imalat sektörü için açılan ve kapanan işletme sayıları arasındaki nedensellik ilişkisinin var olduğu, inşaat sektöründe ise sadece reel döviz kuru ile açılan işletme sayısı arasında bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Türkiye birçok sektör ithalat bağımlılığı ile faaliyetlerini sürdürmektedir. Çalışmada ele alınan imalat, perakende ve inşaat sektörü içinde bu durum geçerlidir. Sektörlerin özellikle ara ve sermaye malı temininde ithalata bağımlı olması, kura karşı olan kırılganlığının önemli sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

Altın piyasası uzun dönemde fiyatlarını arz ve talebi etkileyen faktörler belirlemektedir. Kısa dönemde fiziksel gerekçeler nedeniyle altın üretimi belirli bir seviyenin üzerine çıkamamaktadır. Arzının esnek olmaması nedeniyle altının fiyatının temel belirleyici daha çok altın talebi olmaktadır. Altın talebi dünyadaki ekonomik ve politik seyirden, hisse senedi ve kurlarda yaşanan dalgalanmalardan, enflasyon ve devalüasyon beklentilerinden, merkez bankası tarafından benimsenen para politikalarından ve rezervlerden etkilenmektedir. Makro değişkenlerin temel özellikleri arasında birbirlerine olan etkisi öne çıkmaktadır. Altın fiyatlarının değişimini etkileyen önemli faktörler sıralamasında faiz oranları, kurlar ve enflasyon ilk sıralarda yer almaktadır (Dooley vd. 1995; Baker ve Van Tassel: 1985; Harmston: 1998; Lipschitz ve Otani:1977; Abken:1980; Sherman:1983). Çalışmada tüketici fiyat endeksi, üretici fiyat endeksi, kurlar arasında ilişkinin benzer sektörlerde nedensellik ilişkisinin bulunmasına neden olmuştur. Elde edilen sonuçlar Koutsyannis (1983), Sjaastad ve Scacciavillani (1996), Baker ve Van Tassel (1985), Dooley, Isard ve Taylor (1995) tarafından yapılan çalışmaların bulgularını destekler nitelik taşımaktadır. Altın fiyatları ile ekonomik istikrar arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik istikrarsızlık insanları daha güvenli ve istikrarlı buldukları altın piyasasına ya da farklı parasal varlıklara kaymasına neden olmaktadır. Özellikle ekonomik ve politik istikrarsızlık döneminde güvenli yatırım aracı olarak kabul edilen altına olan ilgi artmaktadır. Bu bağlamda iç içe geçmiş makro ilişkilerin temel belirleyicisi ekonomik ve politik istikrar ortamının oluşturulması ve beklentilerin olumluya döndürülmesidir. Aksi takdirde uygulamaya çalışılan politika ne kadar başarılı sonuç verebilecek nitelik taşısa da beklenen olumlu süreç yaşanması mümkün olmamaktadır.

Hem tüketiciler hem de üreticiler açısından kredi kaynakları önemli bir finansal kaynak olarak kabul edilmektedir. Bir ekonomide kredi hacminin büyüklüğü ve seyri para politikası aktarım mekanizmasında ve ekonomik faaliyetlerin analiz edilmesi noktasında büyük önem taşımaktadır. Kredi hacmini belirleyen temel faktör faiz oranıdır. Faiz oranlarının yükselmesi üreticiler açısından bir maliyet unsuru olarak değerlendirildiği için kredi talebi azalmaktadır (Bernanke ve Gertler, 1989: 35). Faiz oranları ekonomilerin özel yatırım kapasitesinin temel belirleyicilerinden biri olup faiz oranları ile özel yatırımlar arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur (Blejer ve Khan, 1984). Greene ve Villanueva (1991), Serven ve Solimano (1992) ve Cazla, Gartner ve Sousa (2001) tarafından yapılan çalışmada faiz oranları ile yatırımlar arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye’de krediler ile faiz oranı arasında genellikle negatif korelasyon bulunmaktadır. Çalışmada özellikle kurulan işletme sayı ile tüketici kredileri ve ticari krediler

arasında sağlık sekt6r6 hariç tamamında nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar Yiğitbaş (2015) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik g6stermektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara g6re ele alınan sekt6rler arasında makro g6stergelerden en fazla etkilenen sekt6r6n inşaat sekt6r6 olduğu belirlenmiştir. Bu sıralamayı perakende ve imalat sekt6r6n6n takip ettiği ve birçok makro değişkenden etkilendiği ancak sağlık sekt6r6n6n makro değişkenlerin tamamı için bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. T6rkiye’de inşaat sekt6r6n6n 6zellikle hammadde temininde ciddi anlamda dışa bağımlı olması nedeniyle sekt6r6 ekonomik krizlere açık hale getirmektedir. Bunun yanı sıra ekonomik ve politik istikrarsızlık yaşanması durumunda ortaya çıkan belirsizlik insanların taleplerini azaltmakta ve yatırım taleplerini ertelemektedir. Bu durum sekt6r6n daha da ciddi resesyona girmesine sebep olmaktadır. Covid 19 sonrası yaşanan belirsizlik bunun en g6zel 6rneğidir. D6nyada yaşanan arz şoku ardından gelen T6rkiye’deki faiz indirim politikaları kurun y6kselmesine enflasyonun artmasına bu durumda inşaat, imalat ve perakende sekt6r6 gibi birçok sekt6r6 derinden yara almasına neden olmuştur. Çalışmada t6keticisi ve 6retici fiyat endekslerinin 6 sekt6r içinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum beklenen bir durumdur. Bu bağlamda kriz d6neminde sekt6rlerin artan maliyetlere ve arz-talep şoklarına karşı koruyucu politikaların geliştirilmesi b6y6k 6nem arz etmektedir. T6rkiye’de sağlık sekt6r6 y6đun olarak kamu sekt6r6 tarafından gerçekleştirilmektedir. Sağlık harcamaları insanların zorunlu ihtiyaı olması nedeniyle sekt6rler arasında krize karşı en az hassas olan sekt6r, sağlık sekt6r6 olmuştur. Çalışmada elde edilen sonuçlar da bunu destekler nitelikte çıkmıştır. Daha sonraki çalışmalara ışık tutması amacıyla birak 6neride bulunulmak istendiğinde;

- Çalışmada ele alınan sekt6rler dışında kalan diğer sekt6rler iind makro değişkenler arasındaki ilişki ele alınarak krizlere karşı kırılğanlıkları oryaya koyulabilir,
- Çalışmada kullanılan Hepsağ eşb6t6nleşme y6ntemi 2022 yılına ait bir metodolojiye sahip olması nedeniyle oldukça 6zg6n bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda metodolojinin ileride yapılması planlanan birçok çalışma için yol g6sterici olacağı d6ř6n6lmektedir.
- Belirlenen herhangi bir ekonomik ve politik istikrarsızlık yada kriz esas alınarak kriz 6ncesi ve sonrası d6nem ayrımı yapılarak karşılaştırmanın yapıldığı çalışmalarında literat6r içi b6y6k katkı sağlayacağı d6ř6n6lmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S.(2007). İlköğretim Okul Müdürlerinin Deprem ile İlgili Kriz Yönetimine İlişkin Yeterlilikleri. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Akkaşoğlu, S., Akyol C.(2022). Salgın Hastalık Kaynaklı Krizlerin Turizm Endüstrisine Etkileri; Covid-19 Özelinde Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Dou Dergi, Cilt 23, Covid-19 Özel Sayısı, 121-134. Doi: 10.31671/Doujournal.945052
- Aktaş, E., Tuncer, İ., & Aydın, M. (2010). 1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri. Yayın Yeri: IX. *Tarım Ekonomisi Kongresi*, Şanlıurfa.
- Altun, E.(2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Farklı Zaman Serisi Teknikleri İle Analizi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,Kırklareli.
- Berberoğlu, B. (2011), 2008 Global Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği’ndeki Etkilerinin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), ss. 105–130
- Blanchard, O. J., Faruquee, H., Das, M., Forbes, K. J. and Tesar L. L. (2010), The Initial Impact of the Crisis on Emerging Market Countries. *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, pp. 263-323
- Breisinger, C., Abdelatif, A., Raouf, M., ve Wiebelt, M. (2020). COVID-19 and the Egyptian economy: Estimating the impacts of expected reductions in tourism, Suez Canal revenues, and remittances.
- Dineri, E. & Işık, N. (2021). İthalat bağımlılığı ve Türkiye ekonomisinde imalat sanayi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (1) , 68-82. DOI: 10.30855/gjeb.2021.7.1.005.
- Enders, W., Granger, C.W.J. (1998). Unit Root Tests and Asymetric Adjustment with an Example Using the Term Structure of Interest Rates, *Journal of Business and Economic Statistics*, 16 (5).
- Esteve, V. Vd. (2006). Threshold Cointegration and Nonlinear Adjustment Between Goods And Services Inflation In The United States. *Economic Modelling*, (23), 1033-1039.
- Gençtürk, M., Dağar H. ve Yılmaz T. (2011), Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Kararlarına Etkileri: İMKB’de İşlem Gören İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), ss. 187-207.
- Göçer İ. ve Özdemir A. (2008) .Küresel Krizinin Yayılma Süreci Ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonometrik Bir Analiz”. *Sosyal Bilimler Dergisi* , Cilt: XIV, Sayı 1, Haziran 2012, 191-210.
- Göçer, İ., Bulut, Ş. (2015). Petrol Fiyatlarındaki Değişimlerin Rusya Ekonomisine Etkileri: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme ve Simetrik Nedensellik Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, <http://dx.doi.org/10.18074/cnuibf.229>.
- Granger, C.W., Yoon, G. (2002). “Hidden cointegration”, *Department of Economics Working Paper. University of California, San Diego*, <http://www.escholarship.org/uc/item/9qn5f61j.pdf;origin=repeccitec>,
- Hacker, S., Hatemi-J, A. (2012). A Bootstrap Test for Causality with Endogenous Lag Length Choice: Theory and Application in Finance. *Journal of Economic Studies*, 39(2), 144-160 <https://static.sys.kth.se/itm/wp/cesis/cesiswp223.pdf>
- Harvey, D. I. and Leybourne, S. J. (2007). Testing for time series linearity. *Econometrics Journals*, 10, 149-165. Retrieved from <https://www.jstor.org/>
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J. and Xiao, B. (2008). A powerful test for linearity when the other of integration is unknown. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(3), 1-24. <https://doi.org/10.2202/1558-3708.1582>
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empir Econ* 43, 447–456. <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs00181-011-0484-x#page-1>

- Hepsağ, A. (2019). Orta Gelir Tuzağı Hipotezine Asimetrik Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Yaklaşımı. *Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi*, https://www.researchgate.net/publication/336890506_Orta_Gelir_Tuzagi_Hipotezine_Asimetrik_Dogrusal_Olmayan_Koentegrasyon_Yaklasmı
- Hepsağ, A. (2022). A unit root test based on smooth transition and nonlinear adjustment. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 50(3), 625-632. <https://doi.org/10.1080/03610918.2018.1563154>
- Javıd Nuruzade.(2019).Ekonomik Kriz Dönemlerinde Aile Bireylerinde Kararların Optimize Edilmesi Ve Krizi Atlamada Doğru Dengenin Oyun Teorisi Açısından Sağlanması: 2015 Azerbaycan Kriz Dönemi Örneği. - Sakarya Üniversitesi.
- Jayaselvi, S. (2020). COVID-19: An Overview of Economic Waves on Indian Economy. *Shanlax International Journal of Economics*, 8(3), 114-119.
- Kanberoğlu, Z, Kara, O. (2013). Küresel Krizlerin Sosyal Yaşam Üzerindeki Etkisi: Van İli Örneği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 35-48.
- Karaca, Süleyman Serdar And Reşid Çiğdem; (2013), “Türkiye Ekonomisi’nde Yaşanan 1994-2001 Ekonomik Krizlerinin Ve 2008 Küresel Ekonomik Krizinin İmalat Sanayi Sektörüne Etkilerinin Finansal Oranlar İle İncelenmesi”. *Business And Economics Research Journal*, Vol.4, No.3, Pp.41-54.
- Karadağ Çaman, Ö. ve N. Çilingiroğlu (2009). Ekonomik Krizler ve Sağlığa Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Bülteni*, 28(2), 1-11.
- Koyuncu T. Ve Meçik O. (2020). “COVID-19 Pandemisinin Türkiye’de Ekonomik Büyümeye Sektörel Ve Sektörler Arası Etkileri”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18 Sayı: 4 Aralık 2020 ss. 112-131
- Kruse, R. (2011). A new unit root test against ESTAR based on a class of modified statistics. *Statistical Papers*, 52, 71-85. <https://doi.org/10.1007/s00362-009-0204-1>.
- Murat, S. , Şener, S. & Yılcı, V. (2013). İktisadi Krizler, Doğal Afetler, Terör Faaliyetleri Türkiye’ye Gelen Turistler Üzerinde Etkili Mi? . *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 63 (1) , 1-15. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr /Pub/İuim/İssue/864/9638>
- Özdemir, A. ve Göçer, İ. (2011), “Türkiye’de Krizlerin Makroekonomik Değişkenlere Etkileri: VAR Analizi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(560), ss. 57- 72.
- Öztürk, S. & Altınöz, B. (2018). İmalat Sektörü Firma Karlılığının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (3) , 18-25. DOI: 10.25287/ohuibf.433627
- Sarioğlu, T. (2022). Türkiye’de Tarım Sektöründe İstihdam: Hatay Alt Bölgesi (Tr63) Örneğinde Tarımda Suriyeli Sığınmacı İstihdamı. *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Taylor, S. J. (2007). *Modelling Financial Time Series* (2. baskı). Singapore: World Scientific.
- Terzi, H. ve S. Oltulular, (2004), Türkiye’de sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 219-226.
- Uygur, E. (2010), “The Global Crisis and the Turkish Economy”, *Third World Network 131 Jalan Macalister 10400 Penang*, Malaysia.
- Weeks, J. (2009), The Impact of The Global Financial Crisis on The Economy of Sierra Leone. A Report For Undp Freetown and the Ministry of Finance And Economic Development. Republic of Sierra Leone. Country Study. 18, September
- Yılcı, V., Bozoklu, Ş. (2014). Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211-220.
- Yılcı, Veli (2013). Ekonometri semineri ders notları. *Sakarya Üniversitesi*, 1-104.

- Yıldırım, E. (2015). İhracata Dayalı Büyüme İllüzyon mu? Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Testlerinden Kanıtlar, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 8(15),21-40.
- Bordo, M., Eichengreen, B., Klingebiel, D. and Martinez-Peria, M. S. (2001), Is the Crisis Problem Growing More Severe? *Economic Policy*, 32, pp. 53-82.
- Zeytinoglu, A.(2020). Doğrusal Olmayan Koentegrasyon Testleri: Fiyat Köpüğü Olgusu Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ekonometri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

